

11057
4131

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

017645

KIKÖLCÖNÖZNI NEM SZABAD

11957.

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

196
Engedélyezésre betherjesztve.

JELES IRÓK ISKOLAI TÁRA

LXXII.

133 p. m.
SZEMELVÉNYEK
HERODOTOS

TÖRTÉNETI MŰVÉBŐL

GÖRÖGBŐL FORDÍTOTTA ÉS MAGYARÁZTA

Dr. GERÉB JÓZSEF

NEGYEDIK KIADÁS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1911

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

Ára 1 K 80 f

JELES IRÓK ISKOLAI TÁRA.

E vállalat középiskoláink irodalmi oktatásának emelését szolgálja, a szakadozott irodalmi szemelvények helyébe összefüggő, az író egyéniségét feltűntető olvasmányt nyújtva. A kisértő jegyzetek korántsem akarják a tanár magyarázatait szükségtelenné tenni, hanem oly módon vannak fogalmazva, hogy a tanulóknak előkészülését segítsék, melyhez a tanár iskolai tárgyalását fűzheti; ez által az iskolai olvasmány sok tehertől megszabadulván, szélesebb körben fog mozoghatni.

1. Magyar balladák. Magyarázzák *Greguss Ágost* és *Beóthy Zsolt*. Hatodik kiadás. 2 K
2. SHAKESPERE-PETŐFI. *Coriolanus*. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Névy László*. V. kiadás. 1 K 40 f
3. BÜRGER-GOETHE. Német balladák és románczok. (Első rész.) Bevezette és magyarázta *Dr. Heinrich Guszt.* IV. kiadás. 1 K 40 f
4. HORATIUS FL. Satirái. Magyarázta *Elischer J.* 1 K 60 f
5. HORATIUS FL. Epistolái. Magyarázta *Elischer J.* 1 K 60 f
6. FENELON. *Lettre à l'académie française*. BUFFON *Discours sur le style*. Magyarázta *Dr. Császár K.* 1 K 20 f
7. CORNEILLE. *Le Cid*. Magyarázta *Dr. Alexander B.* 1 K 60 f
8. EURIPIDES. *Iphigenia Aulisban*. Ford. bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Radó Antal*. II. kiad. 1 K 40 f
9. MOLIÈRE-ARANY L. Tudós nők. Magyarázta *Greguss Á.* III. kiad. 1 K 40 f
10. MOLIÈRE. *Les femmes savantes*. Magyarázta *Greguss Ágost*. 1 K 60 f
11. ARANY JÁNOS. Toldi. Költői elbeszélés. Magyarázta *Lehr Albert*. Tizenharmadik, bővített kiadás. 2 K 40 f
12. SHAKSPERE-VÖRÖSMARTY. *Julius Caesar*. Bevezette és magyarázta *Névy László*. IV. kiadás. 1 K 20 f
13. GOETHE. *Iphigenie auf Tauris*. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Dr. Maywald József* II. kiad. 1 K 80 f
14. GOETHE. *Hermann und Dorothea*. Magyarázta *Weber Rudolf*. Nyolczadik kiadás. 80 f
15. XENOPHON emlékiratai Sokratesről. — (Szemelvények.) Bevezette és magyarázta *Dr. Kassai G.* 1 K 60 f
16. DESCARTES. *Discours de la méthode*. Közrebocsátja és magyarázza *Alexander Bernát*. 1 K 60
17. MIKES KELEMEN válogatott törökországi levelei. Magyarázta *Dr. Erődi Béla*. Második kiadás. 2 K
18. CICERONIS in *L. Sergium Catilinam* *Orationes Quatuor*. Magyarázta *Köpesdy Sándor*. III. kiad. 1 K 20 f
19. Szemelvények a görög lantos költészet remekeiből. Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta *Dr. Boros Gábor*. Második, bővített kiadás. 80 f
20. SOPHOKLES *Antigone*. Fordította és magyarázta *Csiky Gergely*. Harmadik kiadás. 1 f
21. SCHILLER. *Wilhelm Tell*. Kiadta és magyarázta *Dr. Heinrich Gusztáv*. Egy térképpel. Hetedik, javított kiadás. 1 K 60 f
22. KATONA JÓZSEF Bánk-Bánja. Magyarázta *Péterfy Jenő*. A középiskolák VI. és VII. oszt. számára. Harmadik kiadás. 1 K 80 f
23. SCHILLER. *Wallensteins Tod*. Kiadta és magyarázta *Alexander Bernát*. 1 K 60 f
24. BERZSENYI Ódái. Középiskolák számára. Magyarázta *Dr. Versenyi Gy.* 1 K
25. SCHILLER. Német balladák és románczok (Második rész.) Bevezette és magyarázta *Dr. Heinrich G. Harmadik javított kiadás.* 1 K 60 f

SZEMELVÉNYEK HERODOTOS

TÖRTÉNETI MŰVÉBŐL

GÖRÖGBŐL FORDÍTOTTA ÉS MAGYARÁZTA

DR. GERÉB JÓZSEF

NEGYEDIK KIADÁS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1911

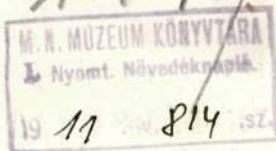
L. des / 9 e /
800

Országos Széchényi Könyvtár

11957. / 72

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

E könyv megszerkesztésére ösztönzést a gimnáziumi új tanterv adott, mely a görögptőló irodalmi tanfolyamban az V. osztály számára a homerosi eposzok mellett a történetírás atyjának megismertetését is kitűzte feladatul. Herodotost már az alsóbb osztályokban is olvasák iskoláinkban. Magyar és német olvasókönyveink a görög viszonyok rajzában gyakran vesznek át tőle részleteket; s ha az új tanterv felsőbb osztályban is kívánja olvastatni, bizonyára nemcsak az a cél lebegett előtte, hogy a tanár használja fel Herodotos gazdag anyagát, s a legrégibb történeti időktől majdnem Perikles koráig mélyítse a tanulók történeti tudását, hanem a nagy görög eposzok mellett az első nagyszabású prózai művet is be akarta vinni az iskolába; tárgyalása különben is hozzásimul az V. osztály stilisztikai és retorikai tanulmányaihoz.

A kiválasztott részek Herodotost, a sokoldalú író-t kívánják bemutatni: mint az első historikust, ki a korabeli ismert világot teljesen igyekezett művében felölelni, mint ethnographust, mint kedves elbeszélőt, ki előadását megható epizódokkal és érdekes anekdotákkal fűszerezi, s végül mint moralistát. Nagyon természetes, hogy művének nagyságát és egységét a szemelvények nem tüntethetik fel; csak a tanár élő szava domborít-

hatja ki kellőleg az egyes fejezetek áthidalásakor Herodotos történeti és erkölcsi álláspontját, mely bár nem állja meg a szigorú kritikát, mégis érdekes és tanulságos vele az ifjúságot megismertetni. Mert úgy látszik, a Kr. e. V. század görög társadalmának általános meggyőződését fejezi ki, ama társadalomét, mely a régi költők hatása alatt állt, s még nem részesülhetett nagy filozófusok tanításában.

Az egyes fejezetekhez írt jegyzetek csak a legszükségesebbre szorítkoznak. Olyan tanulók számára vannak írva, kik már sokat hallottak a görögökről, s akkor olvassák Herodotost, mikor ép a görögök történetéről áttekintő képet kaptak; tehát kezökben van a történeti atlasz, melyet e könyv több fejezeténél használhatnak.

E negyedik kiadásba (valamint az előzőbe) a kiadó társulat szíves előzékenységéből egynéhány képet és térképvázlatot illeszthettem, miáltal Herodotos, valamint a görög élet és történelem ismertetése még alaposabbá válhatik.

Budapest, 1911. március havában.

Geréb József.

BEVEZETÉS.

1. *A görög próza kezdetei.* A görög nép körében, művelődésének kezdetén, több századon át kizárólag költői irodalom virágzott, s a költői műveket nemzedékről nemzedékre énekesek őrizték és fejlesztették, tisztán emlékezetből. A próza, melyet a gondolkozó ész teremt meg, csak a képzelemből táplálkozó költészet után lépett föl. Kr. e. VI. században. Mert a próza megalkulásához két körülmény volt szükséges: első sorban a betűk ismeretének elterjedése, azután pedig egy kényelmesen szállítható, könnyen kezelhető olcsó anyag, amelyre írni lehetett. Kezdetben csak drága és alkalmatlan kövekre vagy bronzlapokra, fadeszkákra és kiscserzett bőrökre írtak, oly anyagokra tehát, melyek az írás terjesztésére nem alkalmasak. De az ázsiai görög kereskedők a Kr. e. VII. században kereskedői összeköttetésbe léptek Egyiptommal, honnan papyrust hoztak hazájukba, s ez a cikk oly szellemi forrongást idézett elő, mint a középkor végén a rongyból készült papiros és a könyvnyomtatás föltalálása. A papyrus a VII. században az egész görög világban elterjedt, s a VI. században a görög próza megalakulása a papyrus elterjedésével szerves kapcsolatban áll. A legelső görög prózaírók kevesek kivételével iónok, s valamennyien ión nyelvjárásban írnak, mert ebben a korban az eposz-költők, főleg Homeros hatása alatt csak az ión nyelvjárásnak volt irodalmi csiszoltsága. E legrégebb írók műveinek gyér maradványai elárulják, hogy szerzőik

krónikások módjára főleg helyi hagyományokat, városok alapításának mondáit gyűjtötték össze, beléjük szőve az istenek és a héroszok mithoszait és a gazdag családok eredetét. E kezdetleges művekben nem nyilatkozott kritikai szellem, a hagyományokat híven átvették; nyelvük is, mondatszerkezetük is nagyon kezdetleges volt.

2. A *logographusok*. A görög tudósok e régi írókat a költőkkel szemben logographusoknak, azaz krónikásoknak nevezték, akik hasonló tárgyat, tehát helyi hagyományokat, csak eltérő formában, vagyis prózában dolgoztak föl. A városok és templomok évkönyveinek adatait kibővítették mesés részletekkel, melyeket a szájhagyományból táplálkozó nép fantáziája eszelt ki. De csakhamar más tárgyakat választottak. A görög nép mindjárt kezdetben hajós foglalkozást űzött; krétai, kyprosi és ión kereskedők és kalózok a feníciaiakkal versenyezve bejárták a Földközi-tengert és hatalmas öbleit, s merész tengeri útjaikról hazakerülve elbeszélték kalandjaikat és tapasztalataikat, leírták a messze vidékeket csodás alkotásaikkal, valamint az idegen népeket sajátzerű szokásaikkal. A logographusok tehát a helyi mondákon kívül csakhamar idegen népekről is írtak, s a görög nép élénk szelleme szívesen fogadta ez újabb műveket. A legműveltebb és legkiválóbb logographus egy igen tekintélyes ión ember volt, a miletosi *Hekataios*, aki nemcsak régi hagyományokat gyűjtött össze, hanem egy «Periplus» (= hajón tett körút) című művet is írt, talán csak abból a célból, hogy honfitársának, Anaximandrosnak érc táblára rajzolt föld-térképét magyarázza, azt a térképet, melyet Herodotos előadása szerint* Aristagoras Spártába vitt Kleomenes királyhoz, hogy őt a perzsa hatalom ellen szervezett ión lázadás támogatására bírja. — Egy másik híres logographus, a Lesbos szigetén, Mytilene városában született *Hellánikos*, már Hero-

* Lásd a XVI. fejezetet.

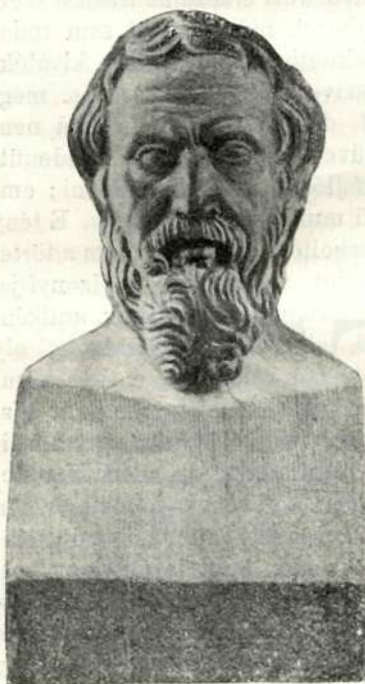
dotos kortársa, de fogyatékos írói tehetsége miatt még a régi krónikásokhoz tartozik. Műve több részre oszlott; megírta benne az egyiptomi Ammon-templom, Perzsia és a skytha föld történetét, melyet kora eseményeiig egészített ki. Valamint előzői, úgy ő sem mérlegeli bíráló szemmel a történeteket, nem volt érzéke az írásmű szerkezeze iránt. E logographusok művei tehát sem tudományos, sem művészi tekintetben nem voltak kiválók; ión jellemükhöz híven szívesen közöltek csodás, meglepő és érdekes dolgokat, de igazi történetírókká nem emelkedtek föl. Mesterművek megalakulását mindenütt lassú kísérletezés, hosszú fejlődés szokta megelőzni; emberi lángész útját egyszerű munkások egyengetik. E tény igazságát nemcsak az eposzköltő Homeros, hanem a történetíró Herodotos és Aiskhylos, a drámaíró is bizonyítja.

3. *Herodotos élete.* A történetírás atyjának, amiként Cicero Herodotost nevezi, alig van élettörténete, oly kevés megbízható adatunk van róla. Kr. e. 484 körül született, s maga mondja műve elején, hogy a kisázsiai Halikarnassos volt a hazája. E káriai várost troizeni és epidaurosi dórok alapították, de azért Herodotost nemcsak nyelve, hanem művének jelleme is ión embernek tünteti föl. Kíváncsi, finom megfigyelő, eleven szellem, s ügyesen adja elő, amit látott vagy hallott. Maga Halikarnassos is, habár dór városok szövetségéhez tartozott, teljesen a szomszéd iónok műveltségét sajátította el. Itt talált feliratos kövek bizonyítják, hogy a város lakossága ión nyelvalakokat használt, szokásaiban és erkölceiben pedig nagyon különbözött szigorúbb felfogású dór rokonaitól. Herodotos születésekor Halikarnassos egy kis királyságnak fővárosa volt, mely adót fizetett a perzsa királynak és a kisázsiai satrapia fennhatósága alatt állott. A város uralkodója ebben az időben I. Lygdamis leánya, Artemisia volt, akinek vitézségéről és ügyességéről Herodotos észrevehető lel-

kesedéssel emlékezik meg, midőn a salamisi csatáról beszél.*

A történetíró előkelő családból származott. Atyjának *Lyxes*, anyjának *Dryo* volt a neve; nagybátyja, az eposz-

HERODOTOS.

költő *Panyasis*, kétségtelenül hatott nevelésére. Herodotos megismerte korának költői és prózai irodalmát, s korán fölébredhetett lelkében a vágy, hogy az akkor ismert világot teljesen beutazza. Mint perzsa alattvaló, I. Artaxerxes békés uralma alatt akadály nélkül utazhatott a nagy birodalomban. Bejárta Médiát, Perzsiát, Assyriát; meglátogatta Egyiptomot, s a Nilus mentén Elephantine városáig hatolt. E keleti útját ifjabb éveiben tette meg, s bizonyára már ekkor fogamzott meg agyában nagy művének terve, melyhez szorgalmasan gyűjtötte adatait.

Mint fölserdült ifju élénk részt vett hazája politikai küzdelmében, melyet a perzsáktól támogatott zsarnoki uralom ellen vívott, s amely 454-ben azzal végződött,

* Lásd a XXV. fejezetet.

hogy Halikarnassos az athéni conföderációhoz csatlakozott. De a forradalom Herodotost sok viszontagságba sodorta. II. Lygdamis, Artemisia unokája és utóda, gyanakvó és erőszakos zsarnok volt; az ellene szított lázadás miatt Panyasis életét veszté, Herodotos pedig Samos szigetére menekült, mely Polykrates uralma óta az ión műveltség központja volt. Innen látogathatta meg egyrészt az ión szigeteket és az afrikai Kyrenét, másrészt a Fekete-tenger vidékét. Az eurymedoni csata 466-ban véget vetett a perzsa fennhatóságnak a kisázsiai partvidéken, s Herodotos visszatért hazájába, mely II. Lygdamist megfosztotta trónjától. De nem sokáig maradt Halikarnassosban; 445-ig semmit sem hallunk róla; ekkor Athénbe jő, s a demokrácia alatt viruló szellemi élet annyira elbűvöli, hogy ezentúl Athént tekinti második hazájának. Perikles valószínűleg barátságába fogadta, Sophokles pedig verset is írt hozzá. 444-ben csatlakozott ahhoz a gyarmatvállalathoz, mely Alsó Itáliában a régi Sybaris vidékén Thurioi (latinul: Thurii) városát alapította. De az itt is kitört politikai viszálykodás miatt visszatért Athénbe; lehetséges azonban, hogy újra Thurioi lakosa lett, s talán itt halt meg 425 körül. Legáltalább itt mutatták sírkövét, melynek felirata magyar fordításban így hangzik:

Herodotost, Lyxes ivadékát rejti e sírhant,

Első historikust régi ión talajon.

Dóris volt a hazája, de polgártársai gáncsa

Onnan messze űzé, s Thurii nyerte meg őt.

4. *Történeti műve.* Ókori írók állítása szerint Herodotos Olympiában és több városban felolvasásokat tartott művéből; azt pedig tudjuk, hogy Athén tíz talentum (több mint 50.000 korona) tiszteletdíjat szavazott meg neki, amiért a szabadságharcok történetében kiemelte Athén érdemeit, s egyáltalában olyan munkát írt, mely

a terjeszkedő athéni hegemoniának nagy hasznára vált. De az már koholt anekdota, hogy Thukydidest Herodotos egy ilyen felolvasása lelkesítette volna a történetírásra. Több jel arra mutat, hogy Herodotos nem bocsátotta közé életében teljes művét; bizonyára többször átdolgozta és kiegészítette egyes részleteit; talán tovább is akarta folytatni, bár mai állapotában is teljes egésznek mondhatjuk. Azt sem tudjuk, hogy ő maga milyen címet adott művének. Az alexandriai tudósok kilenc könyvre osztották, s ezeket a kilenc műzsáról nevezték el.

A munka Herodotos kutatásainak gyűjteménye. Előadta benne, amit az akkor ismert országokról megtudhatott: alakjukat, történetüket, emlékszerű alkotásaikat, a népek szokásait, amelyek ott hajdan vagy az ő korában éltek. Tartalmilag tehát nem igen tért el a logographusok irányától. Ő is városok alapításáról, családok leszármazásáról, külföldi utakról beszél; csakhogy az ő művén egységes eszme vonul végig, az események bizonyos középpont köré csoportosulnak; a végtelen sok adatból áttekinthető képet alkot, s krónika helyett történelmet ír. Jellemvonása azonban, hogy Homeros és az eposzköltők módjára szereti az epizódokat, s e tekintetben teljesen hatásuk alatt áll. Kitúzi ugyan műve elején a célt, de előadását kitérések, közbeszövések, anekdoták szakítják meg. Az első történetíró tehát még nem rendszeres gondolkodó, s nem is lehetett az, mert csak később, a retorika és dráma kifejlődésével alakult meg a szigorú logikán alapuló szerkesztés tudománya.

Herodotosnak az a kiinduló pontja, s ez úgy látszik általános meggyőződés volt a művelt görögök körében, hogy óriási ellentét van a görögök és a barbárok között; ezért lett művének középpontja Európa (vagyis a görögök) küzdelme Ázsia (a perzsák) ellen. Az első könyvben Európa és Ázsia regés küzdelmeit röviden

fölemlítve, arra a hatalomra tér át, mely először támadta meg a görögöket, t. i. Lydiára, s ennek királyára, Kroisosra (=Krózus). Szokása szerint visszamenőleg elbeszéli Lydia történetét első királyától, Gygestől Kroisosig, akit hatalma tetőpontján fosztott meg országától a perzsa Kyros. Mivel Kroisos az egyes görög államokkal barátságos vagy ellenséges viszonyban élt, alkalom volt az iónok történetét, Attikával és Akhajaival való összeköttetéseiket, nyelvjárásaikat, szövetségeiket, valamint a dór gyarmattellepekeit előadni. Midőn pedig Kroisos a perzsa hatalom ellen Athén és Spárta szövetségét igyekszik megnyerni, Herodotos a Peisistratidák, Solon és Lykurgos szereplését is közbeszövi. A mesés gazdagságú Kroisos bukása után Kyrosra és visszamenőleg birodalmának régibb történetére kerül a sor; midőn pedig Babilont támadja meg, ennek története következik. Az első könyvet Kyros halála zárja be, midőn a massageták ellen vezeti táborát. A második, harmadik és negyedik könyv a perzsa birodalom hódító terjeszkedését adja elő Kambyzes és Dareios (=Dárius) alatt. Az egyiptomi, arábiai, skytha és a csak tervben maradt libyai hadjáratok alkalmat adnak Herodotosnak, hogy e népek régibb történetéről, szokásaikról, földjük viszonyairól, emlékezetes műveikről, a perzsa király jövedelmi forrásairól, valamint Samos szigetének hatalmáról is bővebben írjon. Így a második könyv Egyiptomról, a negyedik kizárólag a skythákról és a libyai népekről szól. — Az ötödik könyv már Európába hozza Dareios hadait, melyek Makedoniát és Thrakiát elárasztják. Időközben (Kr. e. 499) kitör az ión lázadás, melynek feje, a miletosi Aristagoras, Spártát és Athént segítségül híván, e könyv ott folytatja a két város történetét, ahol az első könyvben megszakadt. Spárta nem hallgat a hívásra, de a gyorsan fejlődő és nagyravágyó Athén elküldi hajóit. E beavatko-

zás felbosszantja Dareioszt, hadat indít Athén és Eretria ellen — ezt már a VI. könyv beszéli el; — de Datist és Artaphrenest legyőzi Athosnál és Marathon síkján a görög ügyesség és bátorság. Minthogy e háború folyamán Demaratos, spártai király, Dareioshoz menekült, Herodotos beleszövi e könyvbe az akkori görög államok viszonyainak ismertetését, úgyhogy ezentúl kizárólag a nagy xerxesi háborúra fordíthatja figyelmét. S valóban nagy a különbség az első hat és az utolsó három könyv között. A kitérések már nem oly gyakoriak, az író érdeklődése a nagy összecsapás felé fordul, s a főesemények megszakítás nélkül következnek egymásután: a hetedik könyvben Xerxes előkészületei, óriási tábor, Thermopylai; a nyolcadikban a perzsa pusztítások és a salamiszi csata; a kilencedikben a plataiai és mykaléi csata, végül Sestosnak, a perzsák utolsó európai táborhelyének elfoglalása. A mű vége felé tehát minden a katasztrófa köré csoportosul, de azért az elbeszélő itt sem siet, és gyönyörködik a fenséges nemzeti események dicsőségében.

5. *Herodotos világnézete.* A tartalom e taglalása eléggé föltűnteti a munka nagyszabású tervét. De Herodotos nemcsak az olvasó kíváncsiságát akarja kielégíteni, ő bírálja is az emberi tetteket, hogy az érdem jutalomban részesüljön és példájával lelkesítse az újabb nemzedékeket. Így a történetíró erkölcsbírónak lesz, aminthogy egész művén vallásos és erkölcsös szellem vonul végig. Mélyen meg van győződve, hogy a nagy birodalmak, melyek egymásután megdőltek, a hatalmas férfiak, kik gazdagságukkal és szerencséjükkel ámulatba ejtve a világot, végre is szomorú véget értek, megérdemelték sorsukat. Mert átlépték azokat a korlátokat, melyeket az istenség a halandók számára vont. Bűn, féktelenség, hiúság, gőg, sőt túlságos szerencse is fölkelti az istenség haragját vagy irigységét. Az emberi

sors hirtelen változásoknak van alávetve, s tartós szerencsét csak sorscsapások engeszthetnek ki. A történetíró vallását azonban a köznép babonás hite nem érintette. Ő is hisz ugyan jóslatokban, de már nem mindegyikben. Meggyőződése szerint az istenség kormányozza a világot, de a sok isten nevére azt hiszi, hogy csak a költők találták ki. Természeti jelenségeket természetes okokkal igyekszik magyarázni, s finoman gúnyolódik azoknak a babonás hitén, kik a földrengést Poseidonnak tulajdonítják. Ő is közöl csodákat, de határozottan kijelenti, hogy nem hisz el mindent, amit elmond, s csak azért közli, mert hallotta. Némileg tehát már benne is megnyilatkozik a kritika, bár még messze mögötte áll a behatóan nyomozó és rendszeresen gondolkodó Thukydidesnek, ki kellőleg mérlegeli adatait a történeti igazság megállapítására. De Herodotos is tudja néha megkülönböztetni a valót a hamistól, s két változat közül a valóbszínűhöz hajlik. Sok érdekes adatot mentett meg a tudomány számára, midőn ión jelleméhez hiven régi meséket és anekdotákat közöl a népek jellemének és szokásainak ismertetésére. Mindent megfigyelni és közölni becses vonása az író pártatlanságának, s Herodotos idegen szokásokkal és vallásokkal szemben pártatlan és türelmes volt. Mint utazó minden népnél más szokásokat talált, s átlátja, hogy e szokások tiszteletben tartandók. Bár görög szempontból beszéli el a szabadságharczókat, azért igazságot szolgáltat a barbároknak, ha dicséretet érdemelnek, és korholja honfitársait, ha hibát követtek el. E jellemvonása is amellettszól, hogy hitelt adjunk szavainak. Mindazáltal az ókorban is, újabban is sokan kételkedtek szavahihetőségében; művének csodás részletei és tévedései miatt kétségbevonták őszinteségét. De a XIX. században történt nagy ásatások eredményei eloszlatták a gyanút. Amit Herodotos a maga szemével látott, azt

pontosan írja le. Megtörtént azonban vele, hogy rosszul magyarázta az emlékeket, vagy elhitte megbízhatatlan vezetőinek állításait. Egyiptomban például hazug tolmácsai voltak, másutt tudatlanok kalauzolták. Naiv lelkülete még nem ismerte azt a szabályt, hogy a régi történetek annál valószínűtlenebbek, minél körülményesebben adják elő az eseményeket, s nem vette észre, hogy azokat a nép képzelete dolgozta át.

6. *Stilusa*. Herodotos műve nemcsak szerkezetében, hanem nyelvében is művészi alkotás. Még nem ír a későbbi görög prózairók módjára mesterségesen alkotott periodusokban, de annál szabadabban nyilatkozik meg közvetlen előadó képessége. Herodotos érdekesen beszél; a kitérések, művének e lényeges elemei, még kisebb részleteiben is megtalálhatók, sőt közbeszúrás alakjában olykor mondatszerkezetébe is behatolnak. Előadása nyugodt, kényelmes; hangja az egyszerű, kérészetlen társalgásra emlékeztet; nemes gondolatait kedves egyszerűséggel fejezi ki, s minden lapja a rhapszódusok költészetét juttatta honfitársai eszébe, amint-hogy valóban az élő szó, nem pedig az írott betű hatásával voltak az olvasóra. Különben is sok vonása emlékeztet Homerosra; tárgya olyan, mint az Iliasé: Európa küzdelme Ázsiával; midőn pedig a főesemények közé nagy epizódokat kever, az Odysseia szerkezetét utánozza. Nyelve is, az úgynevezett tarkított ión dialektus, a homerosi költemények hatása alatt áll; végre történeti felfogásában is van költői vonás. Ezek a tulajdonságok bírták rá az alexandriai tudósokat, hogy művét kilenc könyvre osztva, a Múzsák nevét illesszék az egyes könyvek elé.

SZEMFLVÉNYEK
HERODOTOS TÖRTÉNETI MŰÉBŐL

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Herodotos megjelöli művének célját.

A halikarnassosi Herodotosnak kutatásai össze vannak itt gyűjtve, hogy sem az emberek cselekedetei idővel feledésbe ne menjenek, sem azok a csodálatos nagy művek, melyeket egyrészt a görögök, másrészt a barbárok alkottak, nyomtalanul el ne vesszenek, valamint az se, hogy miért harcoltak egymással.

Herodotos itt röviden felsorolja a görögök és barbárok ősrégi háborúinak okait (Ió, Medeia és Helene mithosát), csak hogy e hagyományokat meséknek tartja. Ő inkább általában lát ellentétet Ázsia és Görögország között, ami abban is nyilvánul, hogy Ió elrablásáról a perzsák és feníciaiak másképp beszélnek, mint honfitársai.

Én azonban nem arról akarok beszélni, vajjon így vagy amúgy történt-e a dolog,¹ hanem akiről tudom, hogy először járt el jogtalanul a görögökkel szemben, erről emlékezem meg;² úgy megyek tovább a történetben, s ebben nagy és kis államokról egyaránt fogok szólni. Mert amelyek régente hatalmasak voltak, azoknak nagy része kicsivé törpült; míg azok, melyek az én időmben virágoztak, azelőtt nem voltak erősek. Azon meggyőződésben tehát, hogy emberi boldogság nem állandó,³ egyaránt fogok megemlékezni mindkettőről.

II.

Kroisos hatalma. Solon látogatása.

Alyattes halála után fia, a harmincöt éves Kroisos (= Krózus), jutott a trónra.¹ Ő a görögök közül először az ephesosiakat támadta meg, azután sorban az egyes ión és æol népeket, s mindegyiknél más ürügyet hozott fel; akik ellen nagyobb tudott kitalálni, ott nagyobb; némelyeknél azonban csak csekélyet. Mikor már adófizetésre szorította az Ázsiában lakó görögöket, eltökélte magát, hogy hajókat készített és megtámadja a szigetlakókat is.² Midőn minden el volt készítve a hajóépítéshez, némelyek szerint a prienési Bias, mások szerint a mytilenési Pittakos³ Sardisba ment, s Kroisos kérdésére, hogy mi ujság van Görögországban, azt felelte, hogy felhagytak a hajóépítéssel. «Uram király, a szigetlakók most igen sok lovat vásárolnak össze, mert ellened és Sardis ellen akarnak hadat vezetni.» Kroisos azt hitte, hogy igazat beszél, s így szólt: «Vajha ezt a gondolatot sugallnák az istenek a szigetlakóknak, s lovon jönnének a lydiaiak fiai⁴ ellen!» Mire az így felelt: «Uram király, szemlátomást buzgó a kívánságod, hogy a szigetlakókat a szárazon lovas csatában győzzed le; s óhajod természetes is. De mit gondolsz, mi másért imádkoznak a szigetlakók, mint hogy téged tengeren győzhessenek le, s így bosszút álljanak a szárazföldön lakó görögökért, akiket te leigáztál?» Kroisosnak nagyon tetszettek e szavak, s józannak tartván a beszédet, hallgatott rá és felhagyott a hajóépítéssel. Így történt, hogy barátságot kötött a szigetlakó iónokkal.

Idők multával, miután Kroisos a Halys folyón innen csaknem minden népet legyőzött, nemcsak mások, különösen nagyszámú, ez időben élő görög bölcsek látogatták meg a gazdagságában viruló Sardist, hanem az athéni Solon is, ki az athéniek megbízásából törvényeket hozott s világlátás ürügye alatt tíz évre elutazott, nehogy az általa hozott törvényeknek bármelyikét is eltöröltesék vele. Az athéniek ugyanis ezt önkényesen nem teheték, minthogy nagy esküvel fogadták, hogy tíz évig azon törvények szerint fognak élni, melyeket Solon adott nekik. Tehát emiatt és világlátás céljából elutazván, Egyiptomba ment Amasishoz, majd később Sardisba is Kroisoshoz,⁵ aki őt megérkezése után vendégül látta királyi palotájában.

Három vagy négy nappal azután Kroisos parancsára a tisztviselők végigvezették Solont a kincses termeken, és megmutattak neki minden kiváló és remek tárgyat. Mikor már mindent megnézett és megvizsgált, amennyiben alkalom nyílt rá, ily kérdéssel szólította meg Kroisos: «Athéni vendégem! Sokszor emlegették már előttem bölcseségedet és utazásaidat, hogy az igazságot kutatva világlátás végett sok földet bejártál; most hát kedvem támadt, hogy megkérdezzelek, vajjon kit találtál legboldogabbnak valamennyiünk között?» Ő ezt abban a hitben kérdezte, hogy ő a legboldogabb ember; de Solon nem hízelt, hanem meggyőződése szerint így szólt: «Uram király, az athéni Tellost.»

Kroisos csodálkozott e válaszon, s élénken így szólt: «De hát miért tartod Tellost a legboldogabbnak?» «Részint azért — felelt ez, — mert Tellosnak hazája virágzásakor szép, derék gyermekei voltak, s megérte, hogy valamennyiöknek gyermekeik születtek és mind

életben maradtak; részint pedig, mert, már amint nálunk lehet, jó viszonyok között, a legdicsebb módon fejezte be életét. Mikor ugyanis az athénieknek háború-jok támadt Eleusisban⁶ a szomszédokkal, maga is harcolt, megszalasztotta az ellenséget és a legszebb halállal mult ki. Az athéniek közkölségen oda temették, ahol elesett, és nagyon megtisztelték.»⁷

Solon, mivel sok szép dolgot mondott el Tellosról, felbosszantotta Kroisost, ki azt kérdezte azután, vajjon kit tart hát Tellos után a legboldogabbnak; biztosan hitte, hogy a második helyen ő lesz. De Solon ezt felelte: «Kleobist és Bitont. Argosiak voltak, s elég vagyonuk volt; azonfelül olyan testi erejük, hogy mindketten egyaránt győztek a versenyeken; s a következő történetet beszélik még róluk. Épen Hera ünnepe volt az argosiaknál, s anyjukat okvetetlenül kocsin kellett a templomba vinniök,⁸ ökreik azonban nem jöttek be idejére a mezőről. Az idő szorította az ifjakat, úgy-hogy maguk vették fel az igát, így húzták a kocsit, melyen anyjuk ült; s negyvenöt stadiumon át illetén módon jutottak el a templomhoz.» Ezen tettük után, melyet az egész gyülekezet látott, a legszebb halál jutott nekik osztályrészül, s bennük mutatta meg az isten, hogy jobb meghalni, mint élni. A körülálló argosi férfiak magasztalták az ifjak erejét, a nők pedig az anyát, hogy ilyen gyermekei vannak. Az anya, kit a tett és a szavak örömmel töltöttek el, megállt a szent szobor előtt s imádkozott, hogy gyermekeit, Kleobist és Bitont, kik őt oly nagyon megtisztelték, azzal áldja meg az istennő, ami a legjobb. Mikor ezen imádság után megáldoztak és meglakomáztak, az ifjak magában a templomban lefeküdtek s nem keltek fel többé, hanem ez

volt a végük. Az argosziak Delphoiban szobrot állítottak nekik, mint a legderekabb embereknek.»

Solon tehát ezeknek adta a boldogság második díját; Kroisos azonban felháborodva szólt hozzá: «Athéni vendégem! Hát a mi boldogságunkat annyira semmibe sem veszed, hogy még egyszerű polgárokkal sem tartasz bennünket egyrangúaknak?» De az így felelt: «Ó Kroisos! Olyan embert kérdezel te az emberi dolgok felől, aki tudja, hogy az isteni lény irigy és állhatatlan. Mert a hosszú idő lefolyása alatt sok olyat kell látni, amit senki sem akar, és sokat kell szenvedni. Én az emberi élet határát hetven évre teszem; e hetven évben huszonötezer-kétszáz nap van, nem számítva a szökőhónapokat. Minthogy pedig minden második év egy hónappal hosszabb, hogy így az évszakok a megfelelő időre essenek, e hetven évben harminczöt szökőhónap támad, melyekben ismét ezerötven nap van. A hetven évben előforduló napok közül, melyeknek száma tehát huszonhatezer-kétszázötven, általában egyik sem foly le egy és ugyanazon módon, mint a másik;¹⁰ olyanmire egészen a sors játéka az ember, ó Kroisos! — Te, amint látom, nagyon gazdag vagy és sok nép fölött uralkodol; de annak, ami felől megkérdezted, nem mondhatlak még most, mielőtt nem tudom, hogy szép véget ért-e életed. Mert a nagyon gazdag nem boldogabb annál, akinek csak egy napra van kenyere, ha a sors nem engedi meg, hogy minden szépnek birtokában halhasson meg. Sok dúsgazdag ember ugyanis boldogtalan; viszont sokan szerény vagyon mellett is boldogok. A nagyon gazdag, de szerencsétlen embernek csak két előnye van a szerencsés szegény fölött, míg ez a szerencsétlen gazdaggal szemben sok jó dologgal

rendelkezik. Amaz inkább elégetheti ki vágyait és könnyebben viselheti az őt sújtó csapásokat, míg ez a következőkben előzi meg amaszt: a sorscsapással és vágyakkal szemben hátrább áll ugyan a gazdagnál, de megőrzi tőlük szerencséje; továbbá ép testű, sohasem beteg, baj nem éri, jó gyermekei vannak s termete is szép. Ha még ezenfelül szépen is végzi életét: akkor ez az, akit keressz, akit méltán nevezhetni boldognak. Halála előtt azonban senkit sem szabad boldognak mondani, csak szerencsésnek. Mindezen jó tulajdonságokat emberi lény bizonyára nem egyesítheti magában, valamint egy ország sem tudja minden szükségletét a maga erejéből fedezni; az egyiket bírja, de más dolognak hijával van. Amelyiknek pedig legtöbbje van, az a legjobb. Hasonlókép egy emberi lény sem lehet tökéletes; egy tulajdonság megvan benne, a másik nincs meg. Amelyik tehát azoknak legnagyobb birtokában állandóan megmarad, s azután boldogan hal meg: az méltó szerintem arra, ó király, hogy ezt a nevet viselje. Minden dolognak meg kell vizsgálni a végét, hogy mikép üt ki. Sok embernek megmutatja ugyan az isten a boldogságot, de csak azért, hogy azután gyökerestül felforgassa.»

Solon e szavait nem nagy örömmel hallgatta Kroisos, s vele többé nem törődén, elbocsájtotta. Nagyon is meg volt róla győződve, hogy esztelen az, aki arra buzdítja, hogy a meglevő javakat mellőzve, minden dolognak a kimenetelére ügyeljen.

III.

Kroisos bukása.

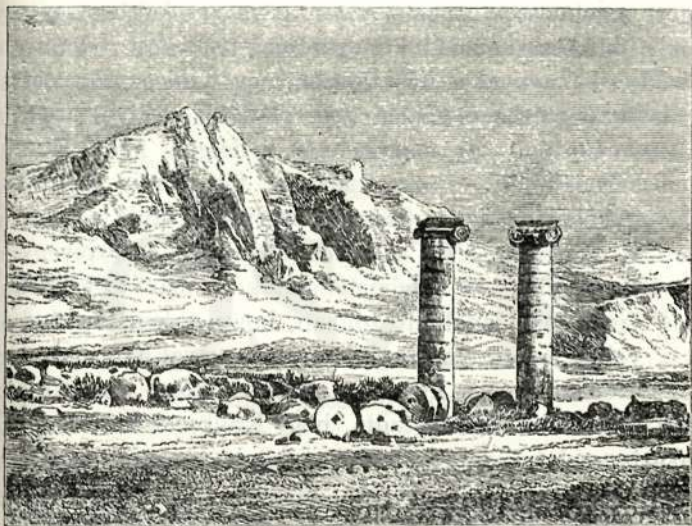
Kroisos hadat vezetett Kappadokiába; remélte ugyanis, hogy Kyrost és a perzsa hatalmat meg fogja törni. A perzsák ellen való hadi eszközei közben egy lydiai ember, kit már azelőtt is bölcsnek tartottak, de következő tanácsa által még nagyobb nevet szerzett magának a lydiaiak között, — Sandanis volt a neve, — ezekkel a szavakkal járult Kroisos elé: «Királyom, olyan emberek ellen készülsz háborúba, kik bőrnadrágot és más bőrruházatot viselnek; nem olyat esznek, amit szeretnének, hanem amijük van, mivel földjük kopár. Azonkívül nem bort, hanem vizet isznak; még fűgét sem esznek, sem más kellemes ételt. Mondd tehát, ha győztes leszel, mit fogsz azoktól elvenni, akiknek semmijük sincs? Míg ha ők győznek, gondold meg, mily vagyont fogsz veszteni! Mert ha megizlelik vagyunkat, ragaszkodni fognak hozzá és nem lesznek visszaszoríthatók. Én bizony hálát adok az isteneknek, hogy nem adták meg a perzsáknak a lydiaiak ellen való hadmenet gondolatát.» Kroisos azonban nem hallgatott rá. Pedig a perzsáknak csakugyan fogalmuk sem volt jó és kellemes dologról, míg a lydiaiakat le nem győzték.

Midőn Kroisos a Halys folyóhoz ért, véleményem szerint a rajta vert hidon vezette át hadát; sok görögnek állítása szerint azonban a miletosi Thales' szállította keresztül. Mialatt ugyanis Kroisos zavarban volt, hogy mikép keljen át hada a folyón, — mert abban az időben még nem voltak rajta hidak, — a hagyomány szerint Thales a táborba ment és úgy intézte a dolgot,

hogy a folyó, mely azelőtt a hadseregtől balra folyt, most a jobb oldalra került; még pedig a következő módon: a tábor felső részétől holdalakban mély csatornát ásatott, hogy így a folyó a táborozó seregnek hátát fordítson, a csatorna által régi medréből kimozdítva, a tábor mellett újra elhaladjon és régi medrébe szakadjon. Miután így a folyó ketté szakadt, mindkét oldalán át lehetett rajta kelni. Sőt némelyek azt is állítják, hogy a régi meder kiszáradt. De én nem hiszem; mert mikép kelhettek volna át rajta, mikor visszatértek? Kroisos a folyón átkelven, Kappadokiának egyik, Pteria nevű vidékére érkezett. Pteria ennek a vidéknek legerősebb helye és Sinope felé fekszik az Euxeinos-tenger mellett.² Itt tábort ütött és a syriaiak birtokait pusztította. A pteriaiak városát elfoglalta, szolgaságba vetette, sőt a környékelieket is leigázta és a teljesen ártatlan syriaiakat magával hurcolta. Kyros is összegyűjtötte hadát és hozzácsatolván mind a közbenlakókat, Kroisos ellen vonult. Mielőtt azonban támadásra vezette volna seregét, követeket küldött az iónokhoz, hogy pártoljanak el Kroisostól. De az iónok nem hallgattak a szavára. Mikor Kyros odaérkezett és Kroisoszal szemben fölállította táborát, Pteria földjén teljes erővel összezsaptak. A kemény ütközetnek, melyben mind a két részen sokan elhullottak, az volt a vége, hogy az éj beálltával győzelem nélkül oszlottak szét.

Így küzdött egymással a két sereg. Kroisos ennek okát seregének számában kereste; mert az ő küzdő tábora sokkal kisebb volt a Kyrosénál. Ennek tudva be a dolgot, s mert Kyros a következő napon nem kísérelte meg a támadást: maga Sardisba vonult vissza azzal a tervvel, hogy az egyiptomiakat esküjök értelmé-

ben magához fogja rendelni. Mert ő az Egyiptomban uralkodó Amasisszal még előbb kötött szövetséget, mint a lakedaimoniakkal. A babyloniakhoz is küldött, akikkel szintén volt szerződése; ezeknek ebben az időben Labynetos volt a királyuk. Megizente még a lakedaimoniaknak is, hogy a kitűzött időre megjelenjenek. Úgy

A RÉGI SARDIS VIDÉKE.

számított, hogy ha mindezeket összegyűjti és a saját erejét is összeszedi, a tél múltával, tavasz elején megtámadja a perzsákat. Ez volt tehát a terve, midőn Sardisba érkezett; majd azzal az izenettel küldötte követeket a szövetségesekhez, hogy öt hónap múltával Sardisba gyülekezzenek össze. A perzsákkal küzdő hadsereg maradványából az idegen eredetűeket mind szét-

küldte, mert semmikép sem gondolta, hogy Kyros ilyen eldöntetlen küzdelem után Sardis ellen fog vonulni.

Míg Kroisos így járt el terveiben, az egész külvárost kígyók lepték el, s amint megjelentek, a lovak elhagyták legelőjüket, előjöttek és felfalták őket. Kroisos, ki e szokatlan jelenséget látta, csodajelnek tartotta, aminthogy az is volt, s rögtön jóslatkérő követeket küldött a telmessosi papokhoz.³ A követek odaértek ugyan és a telmessosi jósoktól megtudták, hogy mit jelent e csoda, de már nem jelenthették meg Kroisosnak; mert mielőtt Sardisba visszahajóztak, Kroisos foglyúl esett. A telmessosiak úgy magyarázták a dolgot, hogy Kroisos birodalmába idegen hadsereg fog jönni, mely a bennlakókat leigázza. Szavaik szerint ugyanis a kígyó a föld gyermeke, a ló azonban ellenséges és jövevény. A telmessosiak ezt a feleletet adták a már fogságban élő Kroisosnak, anélkül azonban, hogy valamikép tudták volna, mi történt Sardisszal és magával Kroissossal.

Midőn Kyros a Pteriában lefolyt ütközet után Kroisos elvonulásakor megtudta, hogy Kroisos a tábort szét akarja oszlatni, megfontolta a dolgot és úgy találta, hogy neki lehetőleg gyorsan, mielőtt a lydiaiak ereje újra összegyűlhetnék, kell Sardis ellen vonulni. S amint ezt kieszelte, nyomban ki is vitte. Lydiába vezette hadát, s maga izente meg Kroisosnak eljövetelét, aki ekkor nagy zavarba jutott, minthogy a dolog számítása ellenére máskép ütött ki, mint ahogyan ő gondolta. Mindazáltal hadba vezette a lydiaiakat. Ebben az időben Ázsiában egy nép sem volt vitézebb és erősebb a lydiainál. Lovon harcoltak, nagy lándzsákat viseltek és kitűnően lovagoltak. Így jöttek ők össze a Sardis városa előtt elterülő nagy és kopár térségen. Több folyó

foly rajta keresztül, így a Hyllos is a legnagyobbikba ömlik; Hermos a neve, mely Dindymene anyának szent hegyéből ered,⁴ s Phokaia városa mellett ömlik a tengerbe. Mikor itt Kyros a csatára elkészült lydiaiakat meglátta, a lovasságuktól megijedt. A méd származású Harpagosnak tanácsára tehát a következőkép intézkedett. A hány élelem- és zsákmányhordó teve csak követte táborát, mindannyit összegyűjtven, levétette róluk a terhet és lovas fegyverzetbe öltözött embereket ültetett rájuk. Miután így felszerelte őket, megparancsolta nekik, hogy a többi katonaság előtt menjenek Kroisos tábora ellen; a gyalogságnak meghagyta, hogy kövesse a tevéket, lovasságát pedig egészen a gyalogság mögé helyezte. Mikor így mindent elrendezett, meghagyta nekik, hogy minden más ellenálló lydiait kimélet nélkül szúrjanak le, Kroisost magát azonban ne öljék meg, még ha védekeznek is az elfogatás ellen. Ez volt a parancsa. A tevéket a következő okból vezette a lovasság ellen: a ló fél a tevétől, és sem látását, sem szagát nem tűrheti. Tehát azért eszelte ki e tervet, hogy Kroisos ne használhassa lovasságát, amellyel a lydiai győzni remélt.

Ezután egymás ellen indultak; de mihelyt a lovak megéreztek a tevék szagát és meglátták őket, visszafordultak, úgyhogy Kroisos reményét tönkretették. Pedig ekkor a lydiaiak nem viselték magukat gyáván; mert mikor a dolgot észrevették, lovaikról leugorva gyalog küzdöttek a perzsák ellen. Végére azonban, miután mindkét részről sokan elhullottak, a lydiaiak futni kezdettek, beszorultak a városba, s a perzsák ostrom alá vették őket.

Így jutottak tehát ostrom alá. Kroisos azt hitte,

hogy az ostrom sokáig el fog húzódni, s a falak közül új követeket küldött a szövetségesekhez. Az előbb elküldöttek ugyanis csak az ötödik hónapra szólították fel őket a Sardisba való gyülekezésre; ezeket viszont azzal a kérelemmel küldötte szét, hogy a lehető leggyorsabban nyújtsanak segítséget, minthogy Kroisos ostrom alatt áll. A többi szövetségeseken kívül Lakedaímonba is küldött embereket. De maguk a spártaiak ebben az időben szintén viszálykodásban voltak az argosiakkal egy földdarab miatt, melynek Thyrea a neve. Ezt a Thyreát, mely Argolishoz tartozik, a spártaiak elszakították és birtokukba vették. Azonban nyugatra Maleáig az argosiaké volt a szárazföld, Kythere szigete, valamint a többi szigetek is. Mikor tehát az argosiak elszakított földrészüket védelmére jöttek, izenettel váltván, abban egyeztek meg, hogy mindkét részről háromszáz ember fog harcolni, s amelyik rész a másik fölé kerekedik, az lesz a föld ura; azalatt pedig a hadsereg zöme mind a két táborból haza megy, s azért nem fog a küzdők mellett maradni, nehogy akár-melyik az ott maradt sereg vereségét látván, övéinek segítségére siessen. E megegyezés után eltávoztak; a két részről kiválasztottak ott maradtak s összecsaptak. Ez ütközetben, mely mindkét félre egyenlő eredménnyel végződött, a hatszáz ember közül három maradt életben; az argosiak közül Alkenor és Khromios, a lakedaímoniak közül Othryades. Ezek voltak még életben, mikor az éj beállt. A két argosi tehát győztesnek tartván magát, Argosba sietett; a lakedaímoni Othryades pedig kifosztotta az argosi holtakat, fegyvereiket övéinek táborába hurcolta és helyén maradt. Másnap mind a két fél megjelent, hogy utána nézzen a dolognak, s egy

ideig mindkettő magát vallotta győzőnek. Az egyik arra hivatkozott, hogy az övéi közül több maradt életben, a másik pedig, hogy azok megszaladtak, míg az ő emberük ott maradt és amazoknak halottait kifosztotta. Végre a viszálykodás ütközeté fejlődött; s miután mindkét részről sokan elhullottak, a lakedaimoniak kerekedtek fölül. Az argosiak azóta nyírt fővel járnak, bár előbb általában hosszú haját viseltek. Törvényt hoztak és átokkal fogadták, hogy egy argosi sem fogja előbb megnöveszteni haját, sem asszonyaik nem fognak előbb aranyékszert viselni, míg Thyreát vissza nem szerezték. A lakedaimoniak pedig ép ellenkező törvényt alkottak: ők ugyanis, akik ezelőtt nyírt fővel jártak, azóta hosszú haját hordanak. Arról az Othryadesről, aki a háromszáz közül megmaradt, azt beszélik, hogy bajtársai eleste után szégyelt visszatérni Spártába, s még Thyreában önmaga vetett véget életének.

Ilyenek voltak a viszonyok Spártában, mikor a sardisi követ oda érkezett, hogy őket az ostrom alatt álló Kroisosnak segítségére fölkérje. Mikor meghallották a követtől a hírt, elhatározták, hogy segítségére mennek. S már mindennel el voltak látva; már a hajók is készen álltak, midőn a másik hír is eljött, hogy a lydiaiak falait bevették és Kroisos foglyul esett. Így azután, habár nagy részvétet tanúsítottak, abbahagyták a dolgot.

Sardis bevétele a következőkép történt. Mikor már tizennégy napja mult, hogy Kroisos ostrom alatt állott, Kyros lovasokat küldött szét táborában, s kihirdette, hogy annak, aki először mássza meg a falakat, ajándékot fog adni. A sereg meg is kísérelte, de a dolog nem sikerült; majd azután, mikor a többiek már elállottak, egy mardus ember,⁵ kit Hyroiadesnek hívtak,

a vár azon részén kísérelte meg a felmászást, ahol egy őr sem volt kirendelve; mert nem kellett félni, hogy arról az oldalról elfoglalhatnák. A vár ugyanis ezen az oldalon meredek és bevehetetlen. Ez a mardus Hyroiades tehát látván egy nappal előbb, hogy egy lydiai a várnak ezen az oldalán mászik le felülről leguruló sisakja után, és hogy azt felveszi: megjegyezte magának és meghányta lelkében. Akkor azután maga is felmászott és utána más perzsák is felkapaszkodtak. Mikor pedig már sokan voltak fenn, Sardist elfoglalták, s az egész város elpusztult.

Magával Kroisszal a következő történt. Volt egy fia, kiről már előbb megemlékezém, minden másban derék, de néma. Előbbi jómódjában Kroisos mindent elkövetett érdekében; sok mindenféle gondolt, s egyebek közt Delphoiba is küldött, hogy róla jóslatot kérjen. A Pythia pedig ezt felelé:

Lydia gyermeke, óh te sokak feje, ostoba Kroisos!
Házadban ne kívánd oly forrón hallani hangját
Gyermekek ajkának. Mert jobb lesz sorsod e nélkül.
Gyászos nap lesz rád, mikor őt meghallod először.

Mikor a falakat már elfoglalták, egy perzsa, aki nem ismerte Kroisost, neki ment és meg akarta ölni. Kroisos látta ugyan a reá rohanó embert, de a most rá sulyosodó balsorsa miatt nem törődött vele, s nem bánta volna, ha egy csapás véget vet életének. Néma fiának azonban, mikor az atyjára rohanó perzsát meglátta, a félelem és vész miatt előtört a hangja és felkiáltott: «Ember, ne öld meg Kroisost!» Ez volt első szava, s ezután már egész életén át beszélt.

A perzsák tehát Sardist bevették s magát Kroisost

elfogták, ki tizennégy évig uralkodott és tizennégy napig volt ostrom alatt. Így ő a jóslat értelmében a maga birodalmát tette tönkre. A perzsák megragadták és Kyros elé vezették. Ez nagy máglyát rakatott és a láncokba vert Kroisost oldalán tizennégy előkelő lydiai fiúval ráléptette, akár azon célból, hogy zsákmány-áldozat gyanánt ajánlja fel valamely istennek, akár, hogy fogadalmát beváltsa; vagy talán azért léptette fel a máglyára, mert úgy értesült, hogy Kroisos vallásos ember, s meg akart győződni, vajjon megszabadítja-e őt egy isten attól, hogy máglyatűzben haljon meg. Ő tehát ekkép intézkedett: Kroisosnak pedig, amint ott állt a máglyán, nagy bajában is eszébe jutottak Solonnak mintegy ihlettel kiejtett szavai, hogy nincs boldog ember az élők között. Amint ott állt, mélyen felsóhajtott és a nagy csendben háromszor kiáltá Solon nevét. Amint Kyros ezt hallotta, megparancsolta a tolmácsoknak, hogy kérdezzék meg Kroisost, ki az, akinek nevét kiáltotta. Azok odamentek s megkérdezték. Kroisos egy ideig nem felelt a kérdésre; majd pedig, mikor unszolták, így szólt: «Nem adnám sok kincserért, ha az illető minden uralkodóval társalgásba bocsátkoznék». Minthogy azonban nem értették meg, amit nekik mondott, újra megkérdezték szavainak értelmét. A sok faggatás és kérdezés után elbeszélte, hogy egykor eljött hozzá az athéni Solon, s látva összes kincseit, azokat ócsárolta, s hogy minden szava beteljesült rajta, amint ő mondta, s hogy az nem annyira magára, mint az egész emberiségre vonatkozott, s leginkább azokra, akik magukat boldogoknak hiszik. Mikor ezt Kroisos elbeszélte, a meggyújtott máglyának szélei már égui kezdettek. Kyros meghallván a tolmácsoktól Kroisos szavait,

mást gondolt. Belátta, hogy maga is ember, s egy más embert, ki nálánál nem volt szerencsésebb, elevenen dob a tűzbe; azonkívül félt a bosszútól, s meggondolta, hogy semmi sem állandó az emberi életben. Megparancsolta tehát, hogy tüstént oltsák el a tüzet, s hogy Kroisost és Kroisos környezetét vezessék le; azonban

KROISOS A MÁGLYÁN (ANTIK VÁZAKÉP).

hasztalan erőlködtek a tüzet elfojtani. A lydiai hagyomány szerint ekkor Kroisos észrevette, hogy Kyros megváltoztatta szándékát; s mikor látta, hogy bár minden ember oltja a tüzet, mégsem tudják elfojtani: felkiáltott s Apollonhoz környögött, hogy ha valaha kedves ajándékot kapott tőle, segítsen rajta és ragadja ki a jelen veszedelemből. S míg ő könnyezve az istenhez fohász-

kodott, a derült idő és szélszend után rögtön égszakadás és zivatar támadt; heves zápor tört ki, mely eloltotta a tüzet. Így azután Kyros látta, hogy Kroisost szeretik az istenek s derék ember; levétette a máglyáról, s e kérdéssel fordult hozzá: «Ki birt rá téged, hogy országom ellen támadva, jó barát helyett ellenség gyanánt állj velem szembe?» — «Ó király, — felelé ez, — a te szerencsédre s az én káromra tettem én ezt. Oka pedig a görögök istene volt, aki engem harcra buzdított. Mert senki sem lehet oly esztelen, hogy a háborút válassza a béke helyett; hisz ebben a fiúk temetik el az apákat, míg abban az apák a fiaikat. Az istennek volt talán tetsző, hogy így történjék a dolog.»

IV.

Arion sorsa.¹

Periandros, Kypselos fia, Korinthos kényura volt.² Róla a korinthosiak, s velük együtt a lesbosiak is, azt beszélék, hogy életében nagy csodát ért meg; t. i. egy delfin a Tainaron hegyfokig³ hozta a methymnaibeli Ariont, ki a korabeli lantos költők között senkinél sem állt hátrább. Tudomásunk szerint ő költött először dithyrambusokat, melyeknek ő adott nevet, s ezeket Korinthosban elő is adatta.

Erről az Arionról azt mondják, hogy sok ideig Periandros udvarában élt, majd pedig vágyának engedve, Itáliába és Siciliába utazott, ahol nagy vagyont szerzett, de azután vissza akart utazni Korinthosba. Tarentumból indult el, s minthogy senki másban nem bízott annyira, mint a korinthosiakban, korinthosi emberek

hajóját fogadta fel. Ezek azonban a tengeren ki akarták Ariont dobni, hogy pénzéhez jussanak. Mikor észrevette szándékukat, könyörgött, hogy odaadja nekik kincseit, csak életének kegyelmezzenek. De nem tudta rábírní őket. A hajósok felszólították, hogy vagy ölje meg magát, hogy azután a szárazon sirhelyet kapjon, vagy ugorjék rögtön a tengerbe. A végveszélybe sodort Arion tehát arra kérte őket, hogy ha már olyan a szándékuk, engedjék meg neki, hogy teljes díszben az evezőpadokra álljon, s ott egyet énekelhessen; megígérte, hogy éneke után megöli magát. A rablók persze örültek annak az élvezetnek, hogy olyan híres ember énekét fogják hallani, s a hajó hátsó részéből a középre vonultak. Arion pedig teljes díszbe öltözve,⁴ lanttal a kezében az evezőpadokra állott s elkezdte fenséges dalát. Ennek végeztekor, úgy amint teljes díszben ott állott, a tengerbe vetette magát. A hajósok tova hajóztak Korinthosba, őt pedig a rege szerint egy delfin felkapta és Tainaronnál kitette. Amint partra jutott, díszöltözetében Korinthosba ment, s ott elbeszélte az egész történetet. Periandros azonban nem hitte el, Ariont őrizet alá helyezte s nem bocsátotta szabadon, de a hajósokat is szemmel tartotta. Megérkezésükkor aztán magához hívatta őket és kérdezősködött, hogy mit tudnának mondani Arionról. Mikor ezek azt felelték, hogy az jó egészségben él Itáliában, s jó sorsban búcsúztak el tőle Tarentumban: abban az öltözetben, amint a hajóból kiugrott, megjelent előttük Arion, s a rablók ijedtükben nem tagadhatták rájuk bizonyult bűnüket. Így beszélik a dolgot a korinthusiak és a lesbosiak. Tainaronban Arionnak van egy kicsiny ércemléke: egy delfinen ülő ember.

V.

Kyros ifjúsága.

Astyagesnek született egy leánya, kinek Mandane nevet adott,¹ s azt álmodta róla, hogy testéből oly forrás fakadt, mely városát ellepte, sőt egész Ázsiát elborította. Álomlátását elmondta álomfejtő mágusainak; de megrettent, midőn ezek a dolgot egész valóságában föltárták. Később ezt a Mandanét, mikor már kifejlődött, nem adta hozzá méltó méd embernek feleségül, mert félt álomlátásától, hanem egy perzsának, kit Kambysesnek hívtak, s akit jó családból valónak, csendes természetűnek talált, de sokkal alárendeltebbnek tekintett, mint egy középszármazású méd embert.² Kambyses és Mandane házasságának első évében Astyagesnek egy másik álomlátása volt. Leányának ágyékából olyan szőlőtökét látott fakadni, mely egész Ázsiát elborította. Ezt a látomását is elmondta az álomfejtőnek, majd pedig áldott állapotban levő leányát elhozatta Perzsiából. Mikor ez megérkezett, öröket adott mellé, mert a születendő gyermeket meg akarta ölni. A látomásból ugyanis azt jósolták az álomfejtő mágusok, hogy leányának gyermeke ő helyette akar majd uralkodni. Astyages tehát őrizetet rendelt, s mikor Kyros megszületett, magához hívatta Harpagost, rokonát és leghűségesebb méd emberét, kire minden ügyét rábízta, s így szólt hozzá: «Harpagos, egy dolgot bízok reád, mit semmikép se hanyagolj el; de ne is szolgálj engem rosszul, hogy ezt másokra bizzad, mert később veszedelmedre válnék. Fogd itt Mandane gyermekét, vidd magaddal s öld meg; azután pedig temesd el, amilyen módon

csak akarod.» — «Királyom — felelé ez, — máskor sem találtál engem hálátlannak; s rajta leszek, hogy a jövőben se vétkezzem ellened. Ha neked úgy tetszik, hogy így történjék a dolog, nekem az a kötelességem, hogy buzgón szolgáljalak.»

Ez volt Harpagos válasza; de mikor a halálra szánt és földiszített csecsemőt átvette, sírva ment lakására. Odaérve, mindent elmondott feleségének, amit Astyages meghagyott. Ez azután így szólt hozzá: «Most hát mit szándékozol tenni?» — «Nem Astyages parancsát — felelé, — még ha elmegy is az esze, s még inkább fog is őrjöngni, mint most. Nem fogok akarata előtt meghajolni, s nem akarok ebben a gyilkosságban segédkezni. Sok okból nem ölöm meg e csecsemőt; többek közt, mert nekem is rokonom, Astyages is öreg és nincs fiutóda. Ha majd az ő halála után a királyság leányára száll, akinek fiát általam megöletné, mi más várna itt rám, mint a legnagyobb veszedelem? E gyermeknek ugyan biztonságomért meg kell halni, de gyilkosa Astyages embereiből kerüljön elő és ne az enyéimből.» Így szólván, rögtön szolgát küldött Astyagesnek egyik gulyásához, akiről tudta, hogy a legalkalmasabb legelőn és a legvadabb hegyek közt legeltet; Mitradates volt a neve. Ott élt ő rabszolganejével, s az asszonynak, akivel együtt lakott, görög nyelven Kyno volt a neve, méd nyelven Spako; a médeknél t. i. a kutyanak spaka a neve.

Mikor tehát a nagy sietséggel előhívott gulyás megérkezett, Harpagos így szólt hozzá: «Astyages azt parancsolja neked, hogy ezt a csecsemőt vedd át, tedd ki a legpusztább hegyen, hogy mielőbb elvesszen. De azt az üzenetet is rám bízta, hogy ha meg nem ölnéd,

hanem másvalamikép cselekednél, a legkínosabb halállal vetne véget életednek. Engem pedig megbízott, hogy a kitett gyermeket megtekintsem.» Mikor a gulyás ezt meghallotta és a gyermeket átvette, visszafelé indult és elérkezett kunyhójába. Feleségének valamely isteni végtet szerint ép akkor született meg a fia, mikor a gulyás a városban járt. Mindketten aggódtak egymásért; a férfi az asszonynak szülése miatt félt, az asszony pedig, hogy Harpagos oly szokatlanul férjeért küldött. Mikor ez hazaérve oda állt, meglepetve nézett reá az asszony, s ő szólalt meg először, hogy miért küldött érte oly sürgősen Harpagos. Ez pedig így szólt: «Ó asszony! A városba érve olyat láttam és hallottam, amit sohasem kellett volna látnom, sem ilyennek megésmeni urainkon. Harpagos egész háza sirással volt tele, s én megrémülve mentem be. Mihelyt belépek, ott látok egy vergődő és kiáltozó csecsemőt arannyal és cifra ruhával felékesítve. Mikor Harpagos meglátott, megparancsolta, hogy rögtön vegyem föl a csecsemőt, vigyem magammal és tegyem ki ott, ahol a legtöbb vad él a hegyek közt; azt mondta, hogy Astyages parancsolta meg ezt nekem, és nagyon fenyegetett, ha meg nem tenném. Én tehát fölvéve elvittem, abban a hiszemben, hogy valamelyik szolgának a gyermeke; mert nem képzelhettem, hogy honnan való. De csodálkoztam, hogy arannyal és szép ruhával van felékesítve, meg azon, hogy Harpagos házában oly nagy sírás tört ki. Később az úton egy szolgától, ki engem a városból kikísért és a csecsemőt átadta, megtudtam a dolgot: hogy ennek a gyermeknek Mandane, Astyages leánya, az anyja; apja pedig Kambyses, Kyrosnak fia, s hogy Astyages rendelte el megölését. Ime, most itt van.»

E szavak után a gulyás levette a takarót a gyermekről és megmutatta. Mikor pedig az asszony látta, hogy a csecsemő milyen nagy és szép: sírva fakadt és térdét ölelve kérte urát, hogy semmi esetre se tegye ki. De ez azt mondta, hogy másképp nem cselekedhetik; mert el fognak jönni Harpagos szolgái, hogy utána nézzenek, s a legrútább módon veszne el, ha nem tenné meg a dolgot. Minthogy tehát férjét nem bírta rá, ismét így szólt az asszony: «Mivel nem bírhatlak rá, hogy ki ne tedd, cselekedjél hát a következőkép, ha már okvetetlenül látni kell egy kitett gyermeket. Én is szültem ugyan, de szülöttem halott. Tedd ki hát ezt; Astyages leányának gyermekét pedig neveljük föl a miénk gyanánt. Így sem téged el nem fognak, mint aki urad ellen vétkeztél, sem magunkról nem gondoskodunk rosszszúl; mert a halott királyi temetésben fog részesülni, az élő pedig nem veszíti el életét».

A gulyás a körülményekhez képest okosnak találta az asszony beszédét, s nyomban úgy cselekedett. Azt a gyermeket, amelyiket kitevés végett hozott, átadta feleségének. A saját halottját pedig abba a pólyába tette, melyben a másikat hozta, s a legpusztább hegyen kitette. Mikor pedig három napja elmúlt, hogy a gyermek ott feküdt, a gulyás bement a városba, mialatt egyik szolgájára hagyta az őrizetet, s Harpagos házába érve, kijelentette, hogy kész a csecsemő holttestét megmutatni. Harpagos leghívebb lándzsásait küldötte el, megnézte és eltemettette általuk a gulyás gyermekét. Ez tehát temetést kapott, míg a másikat, kit később Kyrosnak neveztek, a gulyás felesége vette magához és ő táplálta; de nem Kyrosnak, hanem máskép nevezte el.

Mikor már tíz éves volt a gyermek, a következő eset

tüntette ki származását. Ott játszott abban a faluban, ahol maguk a gulyák is voltak, s vele játszottak többi pajtásai is az úton. A gyermekek a játékban a gulyásnak gyermekét, már amint akkor hívták, választották királyukká. Ez azután felosztotta őket; egy rész építsen házat, mások legyenek testőrök, egy harmadik a királynak szeme,³ mások pedig a követek tisztét végezzék; így mindenkinek munkát rendelt. Az egyik játszó gyermek Artembaresnek, egy előkelő méd embernek fia volt; s minthogy ez nem teljesítette Kyros rendeletét, azt a parancsot kapták a többi gyermekek, hogy fogják meg; s mikor a gyermekek ezt megtették, Kyros a fiút nagyon erősen megostorozta. Mihelyt azután elbocsátották, mint aki méltatlan dolgot tűrt, még inkább elkeseredett, s a városba jutva elpanaszolta atyjának, miképbánt vele Kyros; de nem Kyrosnak nevezte, — mert akkor még nem ez volt a neve, — hanem annak a fiúnak, akinek Astyages gulyása az apja. Artembares hirtelen haragjában Astyageshez ment; magával vitte gyermekét is és panaszkodott, hogy méltatlan dolgot kellett szenvednie. «Királyom, mondá, rabszolgád, gulyásodnak fia, vakmerősködött velünk szemben», s gyermekének vállaira mutatott.

Hallva és látva ezt Astyages, Artembares iránt való tiszteletből bosszút akart állani a gyermekért, s elhívatta a gulyást és fiát. Mikor mindketten megjelentek, Astyages Kyrosra tekintve így szólt: «Hát te, ki ilyen embernek vagy a fia, mertél egy oly gyermekkel méltatlanul bánni, kinek apja nálam az első egyike?» Ez pedig így felelt: «Uram, én jogosan bántam így vele. Mert a falubeli gyermekek, akik között ő is ott volt, a játékban engem választottak királyukká. A többi

fiú tehát teljesítette parancsaimat, ez azonban nem engedelmeskedett, nem törődött semmivel, s azért kapta meg büntetését. Ha méltónak találasz emiatt a büntetésre: ime itt vagyok.»

A fiú e szavaira Astyagesben felvillant, mintha felismerné; mintha arcának vonásai és nemesebb felelete őreá ütnének; a kitétel ideje is megegyezőnek látszott a gyermek korával. E miatt megijedve egy ideig hallgatott; majd nagynehezen magához térvén, Artembarest el akarta küldeni, hogy a gulyást egyedül kapva, kivallathassa, s azért így szólt hozzá: «Artembares, úgy fogok intézkedni, hogy se tenéked, se fiadnak ne legyen panasz.» Artembarest tehát elküldötte, Kyrostr pedig a szolgák Astyages parancsára elvezették. Mikor a gulyás vele szemtől-szembe egyedül maradt, azt kérdezte tőle Astyages, hogy honnan kapta a fiút és ki adta át neki. Ő pedig úgy felelt, hogy a sajátja, s hogy még élő felesége szülte neki. De Astyages megjegyezte, hogy nem jól kíván magának, ha nagy kinvallatásra akar jutni, s szavai után már intett a testőröknek, hogy fogják meg. Ő tehát kárpadra vonva megmondta az igazat, s elejétől végig híven elmondta a valót; majd könyörögni kezdett, hogy bocsásson meg neki.

Astyages a gulyással, minthogy igazat vallott, kevesebbet törődött; Harpagosra azonban nagyon megharagudott; megparancsolta testőreinek, hogy hívják el. Mikor Harpagos megjelent, ezzel a kérdéssel szólította meg Astyages: «Mondd csak, Harpagos, miféle módon ölted te meg azt a gyermeket, akit leányom megszülvén, neked átadtam?» Minthogy Harpagos látta, hogy a gulyás is jelen van, nem tért hazug útra, nehogy megcáfolva hazugságon kapják, hanem így szólt: «Ki-

rályom, mikor átvettem a csecsemőt, meghánytam-vettem a dolgot, mikép cselekedhetném a te akaratom szerint, s hogy ellened nem vétkezve, se leányod, se teelőtted ne tünjem föl gyilkos gyanánt. Azért a következőkép jártam el: magamhoz hívtam ezt a gulyást, átadtam neki a csecsemőt, s megmondtam, hogy megölését te parancsoltad. S ezt mondva nem hazudtam, mert te hagytad meg így. Mikor azután ennek átadtam, megparancsoltam, hogy tegye ki egy pusztára hegyen, s ott maradva őrizze mindaddig, míg meg nem hal; s mindenfélekép fenyegettem, ha nem így teljesítené a parancsot. Miután pedig e megbízás végrehajtása után a csecsemő meghalt, leghívebb herélkjeimet küldöttem oda, megnéztem és eltemettettem velük. Így történt, királyom, ez a dolog, s ilyenén módon mult ki a gyermek.»

Harpagos tehát őszintén mondta el a történetet; Astyages pedig eltitkolta haragját, mely a történetek miatt bensejében dúlt, s először elbeszélte Harpagosnak, miként hallotta ő a dolgot a gulyástól; ennek elbeszélése után pedig arra tért át, hogy a gyermek él, s hogy ő a dologgal meg van elégedve. «Mert nagyon megsajnáltam — folytatá, — hogy így bántam a gyermekkel, leányom megsértését sem vettem könnyen. Minthogy tehát a sors jóra fordult, küldd el fiadat a megkerült gyermekhez, másrészt pedig — minthogy hálaáldozatot akarok a fiúért bemutatni az isteneknek, akiket e tisztelet megillet, — jer el te is a lakomára.»

Harpagos ennek hallatára leborult; nagy dolognak vette, hogy bűnétől könnyen megszabadult, s hogy a jó szerencsén fölül még lakomára is meghívták; azután elment haza. Odaérve, egyetlen fiát, ki tizenhárom év

körül járt, rögtön elküldte; megparancsolta, hogy menjen Astyageshez, s tegye azt, amit az parancsol. Maga pedig nagyboldogan mondta el nejének a vele történeteket. Astyages Harpagos gyermekét levágta, tagonként szétدارolta, s a hús egy részét megsütötte, más részét megfőzte, s mindent elrendezve készen tartott. A lakoma idejére a többi vendégekkel együtt Harpagos is megjelent. Astyages mások és maga elé juhhússal telt asztalokat tétetett, Harpagos elé pedig saját gyermekét, a fej s a kéz- és lábfejek kivételével a többi mind. Ezek külön voltak egy kosárban letakarva. Mikor Harpagos jóllakott, Astyages megkérdezte tőle, vajjon izlik-e az étel? Harpagos azt felelte, hogy nagyon izlik; s ekkor a megbizottak előhozták a gyermeknek betakart fejét, kezeit és lábait, s Harpagoshoz állva, felszólították, hogy fedje föl és vegyen belőlük tetszése szerint. Harpagos engedelmeskedvén, fölfedte, s ott látta gyermekének maradványait. De ennek láttára nem árulta el, hogy mit érzett belsejében. Astyages ekkor megkérdezte, hogy tudja-e, minő állatnak a húsából evett, s ő azt felelte, hogy tudja, s hogy minden jól van úgy, amint a király cselekedett. E felelete után összeszedte a csontmaradványokat és hazament. Ott, azt hiszem, el akarta temetni az összeszedett csontokat.

Így büntette meg Harpagost Astyages. Kyros miatt azután ugyanazokat a mágusokat hívta magához tanácskozás végett, akik neki az álmot magyarázták. Mikor megjelentek, Astyages azt kérdezte tőlük, hogy mikép magyarázták akkor látomását; s ők ugyanazon a módon fejtették meg: hogy a gyermekből királynak kell lenni, ha még életben van, s ha nem halt meg előbb. Ő azután a következőkép felelt: «A gyermek megvan

és él; a falubeli gyermekek őt, aki a püsztán élt, királyukká választották, s ő mindenben úgy intézkedett, mint a valóságos királyok szoktak, mert a testőrök, ajtónállók, hirdetők és a többi dolgok ügyében rendet hozva uralkodott. Mit szóltok most ehhez a dologhoz?» «Ha él a gyermek — felelték a mágusok, — és nem valakinek célzatos intézkedésére lett király, akkor nem kell nyugtalanzkodnod; mert ő nem fog ismét uralkodni. Jósataink néhányszor jelentéktelen dolgokra vonatkoznak, s az álomlátás magyarázatai egészen kicsinyes módon teljesülnek.»

Astyages erre így szólt: «Magam is egészen így gondolom, mágusaim, hogy az álom a gyermek királlyá-választása által beteljesült, s hogy ettől a gyermektől nincs mit többé félnem. De adjatok mégis jól megfontolt tanácsot, ami leginkább biztosítaná házamat és titeket.» A mágusok ezután így szóltak: «Nekünk is nagyon érdekünkben van, hogy uralmad szilárd maradjon. Mert ha az erre a fiúra száll, aki perzsa származású, akkor mi médek szolgákká válunk, s a perzsák velünk idegenekkel nem sokat fognak törődni. Míg te uralkodol, ki földink vagy, nekünk is van részünk a kormányzásban, s nálad nagy tiszteletben részesülünk. Nekünk tehát érted és uralmadért minden tekintetben óvatosaknak kell lennünk; s ha most valami veszélyt látnánk, azt neked őszintén elmondanók. Minthogy az álom kicsinyes módon teljesült, bátorságban vagyunk és neked is ugyanazt ajánljuk. Ezt a gyermeket pedig küldd el szemed elől Perzsiába, szüleihez». Astyages e szavakra nagyon megörült, s előhíván Kyrost, így szólt hozzá: «Fiam, csalfa álomlátásom miatt igaztalanul bántam veled; te azonban szerencsédnél fogva életben

maradtál. Menj hát most vígan Perzsiába; én majd kísérlőket küldök veled. Oda érve, más apát és anyát fogszt találni s nem olyant, mint amilyen Mitrادات, a gulyás és felesége voltak.»

E szavakkal Astyages elbocsátotta Kyst; midőn ez Kambyzes házához ért, szülei befogadták, s értesülvén a történetekről, nagyon megörültek, mert hát azt hitték, hogy ő akkor tüstént meghalt; majd kérdezni kezdték, hogy mikép maradt életben. Ő tehát elbeszélte, megjegyezvén, hogy azelőtt ő sem tudott semmit, s hogy egészen téves véleményben volt; az úton azonban megtudta egész sorsát. Ő ugyanis abban a hitben élt, hogy Astyages gulyásának a fia; az úton pedig megtudta a kísérlőktől az egész történetet. Elmondta, miként nevelte őt fel a gulyás felesége; egész beszédében dicsérte, s mindig Kysto volt az ajkán. Szülei felhasználták ezt a nevet, hogy még inkább isteni gondviselésnek tűnjék fel a perzsák előtt gyermekük életben maradása, s azt a hírt terjesztették, hogy a kitett Kysto egy kutya táplálta. Innen eredt ez a monda.⁴

VI.

Perzsa szokások.

A perzsák tapasztalataim szerint a következő szokások szerint élnek: szobrokat, templomokat, oltárokat nem szoktak emelni; sőt ostobáknak tartják azokat, kik ezt teszik. Gondolom azért, mert nem hiszik azt, amit a görögök, hogy az isteneknek emberi alakjuk van. A legmagasabb hegyekre mennek, mikor Zeusnak áldoznak, Zeusnak nevezvén az egész égi kört.¹ Áldoz-

nak még a napnak, a holdnak, a földnek, a tűznek, a víznek és a szeleknek. Kezdetben csak ezen isteneknek áldoztak; de megtanultak már Uraniának is áldozni, s ezt az assyriaiktól és araboktól vették át. Az assyriaiak Aphroditét Mylittának, az arabok Alilatnak, a perzsák Mitrának nevezik.² Ezek az áldozatok divatoznak a perzsáknál az említett istenek tiszteletére. Sem oltárt nem emelnek, sem tüzet nem raknak, mikor áldozni készülnek. Nincs nálunk italáldozat, sem fuvolajáték, sem sütemény, sem árpa. Ha valaki náluk áldozni akar, szentelt helyre vezeti a marhát, s legtöbbször mire mirtus-

AHURAMAZDA (ORMUZD), A PERZSÁK FŐISTENE.

koszorúzza tiarával³ hívja az istent. Az áldozónak nem szabad csupán a maga számára kérni áldást, hanem az összes perzsák jólétéért és a királyért imádkozik; mert ő is a perzsák összességéhez tartozik. Ha már darabokra szelte az áldozati marhát és a húst megfőzte, puha fűvet szór a földre, legtöbbször mire lóherét, s erre teszi mind a húst. Mikor ezt megtette, egy mágus⁴ áll oda s egy dalt énekel, mely szavaik szerint az istenek származását adja elő. Mert mágus nélkül nem szokás náluk áldozni. Kis idő multán az áldozó elviszi a húst s úgy használja fel, amint kedve tartja.

Valamennyi nap közül születésük napját tartják a

legnagyobb tiszteletben. Ekkor illő dolognak hiszik, hogy nagyobb lakomát készítsenek, mint más napon. A gazdagok ekkor ökröt, lovat, tevét és szamarat egészben sütnék meg a kemencében, a szegények pedig kisebb állatokat szolgálnak föl. Kevés ételt esznek, de sok csemegét, s kis adagokban tálalják föl. Azért is mondják a perzsák, hogy a görögök éhesen kelnek föl a lakomától, mert ebéd után semmi érdemes dolgot nem szolgálnak fel, pedig ha feltáalnának még valamit, nem hagynának föl az evéssel.⁵ Nagyon sok bort isznak. Ittas állapotukban a legkomolyabb ügyekről szoktak tanácskozni, s amit tanácskozás közben elfogadtak, azt másnap józan állapotban terjeszti elő a házigazda, akinél ép tanácskoztak. Ha azután józan állapotukban is tetszik, elfogadják, de ha nem, elvetik. Amit viszont józanon beszéltek meg, ittas állapotukban újra megvitatják.

Ha az úton egymással találkoznak, bárki megláthatja, vajjon egyenrangúak-e; mert megszólítás helyett ajkon csókolják egymást. Ha az egyik valamivel kisebb rangú, képen csókolóznak; de ha sokkal alárendeltebb, akkor leborulva tiszteli meg a másikat. Önmaguk után a legközelebb lakó szomszédot tisztelik első sorban; azután a másodikat, azután így sorban Legkevesebb tisztelettel a legtávolabb lakók iránt viseltetnek. Azt hiszik ugyanis, hogy maguk minden tekintetben a legkiválóbb emberek, a többiek pedig az említett fokozat szerint részesülnek az erényben, s a tőlük legtávolabb lakók a leghitványabbak. Idegen szokásokat minden más embernél hamarabb átvesznek; mert még a méd ruhát is szebbnek találták a magukénál s azt viselik, háborúban pedig egyiptomi páncélokat. A férfierényt

illetőleg következő a felfogásuk: harci vitézségen kívül az náluk a derék vonás, ha valakinek sok gyermeke van. Akinek családja igen nagy, annak a király évenként ajándékot küld; mert a sokban látják az erőt.

Gyermekeiket öt éves koruktól kezdve a huszadikig csupán három dologra tanítják: lovaglásra, nyílvetésre és igazmondásra. Míg a fiú be nem tölti ötödik évét, nem kerül apja szemei elé, hanem az asszonyok közt tölti napjait. Ez pedig azért van így, hogy ha a fiú nevelkedése közben meghal, az apát azért szomorúság ne bántsa. Én dicsérem e szokást, s dicsérem azt is, hogy senkinek, még a királynak sem szabad ok nélkül bárkit megölni; ép úgy a többi perzsáknak sem szabad bármilyen szolgát egy vétség miatt jóvá nem tehető bajba dönteni. Csak ha megfontolva úgy találják, hogy több és nagyobb a vétség, mint a szolgálati érdem, akkor tölthetik ki rajtok haragjukat. Állításuk szerint senki sem ölte még meg az apját vagy anyját, s ha ilyen eset előfordult, a szigorú vizsgálat, úgy mondják, kiderítette, hogy az illető vagy hamis fiú, vagy fattyú volt; mert el nem képzelhetik, hogy az igazi apa saját fia által veszítse el életét. Amit tenni nem szabad, azt mondani sem szabad. Legutálatosabbnak tartják a hazugságot, azután pedig az adósságot; és pedig sok más okból, de leginkább azért, mert szerintük az adósság hazugságra is kényszeríti az embert.

VII.

Kyros halála.

A Kaspi-tengertől keletre, napkelte felé, egy végtelen és beláthatatlan síkság terül el. Ennek az óriási síkságnak nem kis része a massageták birtoka volt, s ezek ellen kívánczozott harcolni Kyros. Sok nyomós ok buzdította és izgatta e dologra. Először is származása (ugyanis többnek hitte magát embernél), azután a háborúban megnyilatkozó szerencséje. Mert bárhova vezette hadát, egy nép sem szabadulhatott tőle. A massagetákon ekkor asszony uralkodott, miután férje meghalt; Tomyrisnak hívták. Ezt Kyros cselből megkérte követivel. Tomyris azonban átlátta, hogy nem őt magát, hanem a massageták királyságát kéri s megtiltotta a bevonulást. Kyros azután, mikor csele nem sikerült, az Araxesig vonult s nyíltan háborút izent a massagetáknak. A sereg átszállítására hidat vert a folyamon, s a hajókon, melyek a folyamon jártak, tornyokat emelt. Mialatt ez a munkája foglalkoztatta, Tomyris követet küldött hozzá s ezt izente: «Médek királya! Hagyd abba a munkát, amelyen buzgólkodol, mert nem tudhatod, vajjon a te javadra végződik-e a dolog. Uralkodjál békében a magad földjén, és törd el, hogy mi is uralkodunk azon, ami a sajátunk. De ha olyan nagyon kívánczol megmérkőzni a massagetákkal, rajta, hagyd abba a munkát, melyet a folyamnak áthidalása okoz, s mialatt mi a folyamtól három napi útra visszavonulunk, jöjj át országunkba. De ha inkább a te területeden akarsz bennünket fogadni, te tégy úgy!»

Kyros ez izenetre összehívta a perzsa nemeseket s

gyülekezetük elé terjesztette a dolgot, hogy adjanak tanácsot, vajjon mit tegyen. Ezek pedig egyetértőleg azt ajánlották, hogy saját birodalmában várja be Tomyrist seregével. De a lydiai Kroisos, aki szintén jelen volt és nem helyeselte e tanácsot, éppen ellenkező véleményt mondott s így szólt: «Királyom! Már egy ízben megmondtam neked, hogy mivel Zeus hatalmadba adott, ha veszélyt látok közeledni házádra, azt erőmhöz képest el akarom hárítani. Kesorú szenvedéseim tapasztalatokul szolgáltak nekem. Ha

azt hiszed, hogy halhatatlan vagy és halhatatlan sereget is vezérelsz, akkor szükségtelen megmondanom véleményemet. De ha átlátod, hogy magad is ember vagy és emberi lények felett uralkodol: akkor jegyezd

KYROS DOMBORMŰVŰ ARCZKÉPE
(PASARGADAIBAN).

meg először azt, hogy az emberi dolgoknak van egy köre, mely forgásában nem engedi meg, hogy mindig ugyanazok legyenek szerencsések. Én tehát ép ellenkezőleg vélekedem a szóban forgó dologról, mint ezek. Mert ha az ellenséget a mi országunkban fogjuk bevárni, ebben a következő veszély rejlik: vereség esetében el fogod veszteni egész birodalmadat. Hisz világos, hogy a győző massageták nem visszafelé fognak futni, hanem birodalmad ellen rontani. Ha pedig te győzől, győzelmed nem lesz oly nagy, mint akkor, ha az ő országukba mégy át s győzelmed után üldözheted a menekülő massagetákat. Mert ép oly eshetőségre gondolok, mint előbb, hogy legyőzvén ellenfeledet, egyenesen Tomyris birodalma ellen fogsz vonulni. A felhozott okokon kívül pedig csunya és tűrhetetlen volna, ha Kyros, Kambyses fia, asszony előtt hátrálva vonulna vissza országába. Véleményem szerint tehát menj most át és haladj előre addig, ameddig azok hátrálnak. Azután pedig a következő intézkedések által igyekezzél fölējük kerekedni: tudomásom szerint a massageták még nem ismerik a perzsa jólétet és még nem izlelték meg a fölséges dolgokat; vágass le tehát bőven sok birkát, és megfőzve vendégeld meg a mi seregünket; adj hozzá bőven tiszta bort és mindenféle ételt. Mikor ezt megtetted, hagyd ott seregednek hitvány részét hátra, a többivel pedig vonulj vissza a folyamig. Ha tervemben nem csalatkozom, akkor amazok meglátván a sok jó dolgot, neki esnek, s ránk akkor vitéz dolgoknak felmutatása várakozik.»

Ez a két vélemény állt egymással szemközt; Kyros pedig az elsőt elvetve, a Kroisosét fogadta el. Fölszólította Tomyrist, hogy vonuljon vissza, minthogy ő fog

átkelni országába. Az tehát visszavonult, amint eredetileg ígérte. Kyros azután Kroisost fiának, Kambysesnek gondjaira bízta; átadta neki a királyságot, s nagyon a szívére kötötte, hogy tisztelje ezt az embert és jól bánjék vele, ha a massageták ellen az átkelése rosszul sikerülne. Ezen intelmek után elküldte őket Perzsiába; maga pedig seregével átkelt a folyamon. Mikor már túl volt az Araxesen, és az éj beálltával a massageták földjén aludni tért, következő álomlátása volt: Hystaspes legidősebb fiát úgy látta, hogy szárnyak voltak a vállán, s az egyik Ázsiát, a másik Európát árnyékolta be. Hystaspesnek, Arsames fiának, ki az Achaimenida családból származott, Dareios (=Dárius) volt a legidősebb fia, s ekkor vagy húsz éves lehetett;² ő Perzsiában maradt, mert még nem érte el a katonakort. Kyros felébredvén, gondolkozott álmán, s minthogy jelentőségesnek találta látomását, magához hívatta Hystaspest és négyszem közt így szólt hozzá: «Hystaspes, fiadat ellenem és uralmam ellen fondorlatokon kaptam; s minthogy erről teljesen meg vagyok győződve, meg is mondom. Fölöttem az istenek öröködnék s előre megmutatják a jövőndőt. Így láttam az elmúlt éjjel álomban legidősb fiadat szárnyas vállakkal; egyik szárnya Ázsiát, a másik Európát árnyékolta be. Ezen álomlátásom után semmikép sem titok, hogy ő ellenem fondorkodik. Te tehát rögtön menj vissza Perzsiába, hogy azután, ha ezen földnek elfoglalása után visszatérek, vizsgálat végett fiadat elélem állíthasd.» Kyros azért beszélt így, mert azt hitte, hogy Dareios ellene fondorkodik; pedig az isten evvel azt jelentette meg, hogy ő maga ezen a helyen fog meghalni és hogy királysága Dareiosra száll. Hystaspes ezután így felelt: «Ó királyom! Ne lássa perzsa ember a napvilágot, ki ellened

fondorkodik, s ha van ilyen, az vesszen el mielőbb. Te tettél bennünket, perzsákat, szolgálkból szabadokká, s akiken ezelőtt mások uralkodtak, most mi vagyunk minden más népnek urai. Ha pedig álomlátásod azt jelenti, hogy fiam ellened ármánykodik, én őt átadom neked; tégy vele, amit akarsz.»

E felelete után Hystaspes visszament az Araxesen és Perzsiába érve, Kyros számára őrizet alatt tartotta fiát, Dareioszt. Kyros az Araxestól egy napi útra előrehaladt s Kroisos tanácsa szerint cselekedett; azután pedig a perzsa seregnek színe-javával az Araxesig visszavonult; a hitvány rész ott maradt. Mikor a massageták seregének egy harmadrésze oda jött, Kyros hadának védekező maradékát felkoncolta; mikor pedig az ott feltálat lakomát meglátta, az ellenség legyőzése után leült mulatni, s étellel-itallal jóllakva elaludt. A perzsák azonban rájuk rontottak, egy részüket leölték, jóval többeket élve fogtak el, a többi közt Tomyris királynőnek a fiát, a massageták vezérét, kinek Spargapises volt a neve. Mikor Tomyris megtudta, mi történt seregével és fiával, követet küldött Kyroshoz és ezt üzenté neki: «Vérrel telhetetlen Kyros! Ne fogjon el a büszkeség, hogy így történt a dolog, s hogy a szálló nedvével, — mellyel magatok megtelve mód nélkül őrvöngtök, s ha bor száll testetekbe, ocsmány szavak áradnak belőletek, — hogy ezzel a méreggel, csel útján győzted le fiamat, nem pedig csatában erőhatalommal. Azért most hallgasd meg jóakaró szavamat: add vissza fiamat és távozzál büntetlenül ebből az országból, habár a massageták seregének egy harmadával vakmerően bántál. De ha ezt nem teszed, esküszöm a napra, a massageták istenére, hogy telhetetlen vérszomjadat ki fogom elégíteni!» Kyros mit

sem törődött ezzel az izenettel. Midőn Spargapises bormámorából felocsudott s látta, milyen bajba került, könyörgött Kyroshoz, hogy oldja fel bilincseiből; s mikor azokból kiszabadulva, kezét használhatta, véget vetett életének. Ez tehát ilyen módon halt meg.

Tomyris, minthogy Kyros nem hallgatott szavaira, minden katonáját összegyűjtötte és Kyrosszal megütkö-

KYROS SÍRJA PASARGADAIBAN.

zött. Ez a csata, ahányat csak barbár emberek vívtak, véleményem szerint a legkeményebb volt, s amint halom, következésképp folyt le. Először szembeszállva nyilakkal lőttek egymásra; azután pedig, mikor nyilaikat kilőtték, összezsapva lándzsáikkal és kardjaikkal küzdöttek. Sok ideig harcoltak így együtt, s egyikük sem akart megszabadni; végre is a massageták kerekedtek fölül. A perzsa seregnek nagy része ott veszett; maga Kyros

is elesett, huszonkilenc évi uralkodása után. Tomyris megtöltött embervérrel egy tömlőt és felkereste a perzsa elesettek között Kyrosnak holttestét. Mikor azután megtalálta, beletette fejét a tömlőbe. A holttest meggyalázása után pedig így szólt: «Habár élek és téged a harcban legyőztelek, mégis megöltél engem, mert fiamat cselvetéssel elfogtad; én tehát, amint megfenyegettelek, kielégítem vérszomjadat.» A Kyros halálára vonatkozó sokféle hagyomány közül ezt a véleményem szerint legvalószínűbbet közlöm.³

VIII.

Egyiptomi szokások.

Az egyiptomiak között azok, kik a szántott Egyiptomban¹ laknak, minthogy az összes emberek között leginkább ápolják a múltak emlékezetét, a legtudósabbak is egyszersmind mindazok között, akikről tapasztalatokat szereztem. Életmódjuk a következő: minden hónap három napján egymásután hajtó szereket használnak, hányással és allövetekkel iparkodván biztosítani az egészséget. Azt hiszik ugyanis, hogy a tápláló eledeltől kapnak az emberek minden betegséget. S az egyiptomiak a libyiaiak után valóban a legegészségesebb emberek is; véleményem szerint azonban ennek éghajlatuk az oka, mert az évszakok nem változnak.² Ugyanis leginkább változások idején támadnak betegségek az emberek között, kiváltkép az évszakok változása alatt. Kenyérevők, tönkölyből készítenek kenyeret, melyet kyllestisnek neveznek. Árpából készült bort isznak, mert az országban nem terem szőlő.³ A halak közül néme-

lyeket a napon megszáritva nyersen esznek, másokat sóba beáztatva. A madarak közül a fürjet, kacsát és a kis madarak húsát előbb beáztatják, azután nyersen megesszik; a többit mind, ami hal- vagy madárfajta, sütve vagy főzve élvezik, kivéve, amelyeket szenteknek tartanak.

A gazdagok lakomáinál, ha az ebédnek vége van, egy ember fából készített, festéssel és szobrászattal lehetőleg híven utánzott holttestet visz körül egy koporsóban; nagysága egy vagy két rőfnyi. Ezt minden vendégnek megmutatja s így szól: «Nézz erre, s csak azután igyál és örülj, mert te is ilyen léssz, ha meghalsz.» Így tesznek ők lakomáiknál.⁴ Hazai szokások szerint élnek és semmi más idegent át nem vesznek. Egyéb nevezetes szokásaik között van egy dal is, a Linos, melyet Feni-ciában, Kyprosban és máshol is énekelnek, s a különböző népek szerint más a neve; azonban teljesen megfelel annak, amit a görögök Linos neve alatt énekelnek, úgyhogy egyiptomi dolgokra vonatkozó sok egyéb csodálkozásomat a többi között az is fölkelte, hogy honnan kapták a Linost; mert úgy látszik, mindig énekeltek és egyiptomi nyelven Manerosnak hívják.⁵ Azt beszélnek az egyiptomiak, hogy Linos Egyiptom első királyának egyetlen fia volt, kit kora halála után az egyiptomiak így tiszteltek meg; s ez volt az ő első és egyetlen daluk.⁶

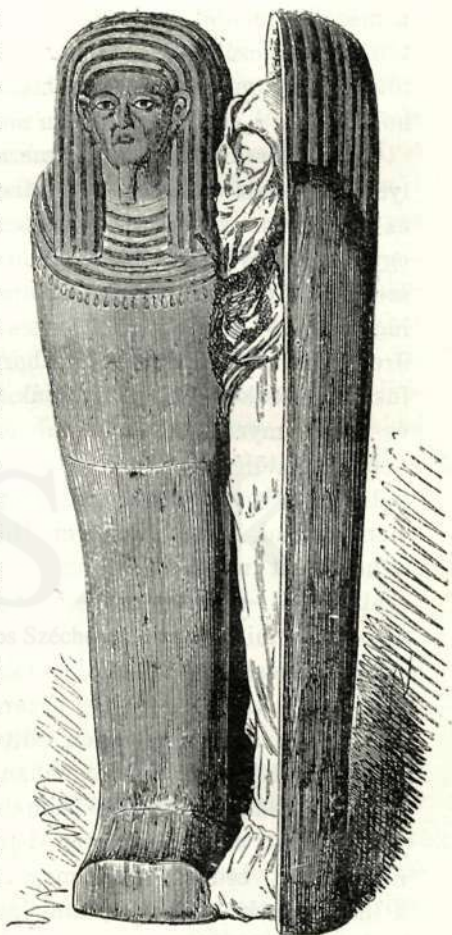
Van egy másik szokásuk, melyben az egyiptomiak csak egy görög néppel, a lakedaimoniaiakkal egyeznek meg: hogy az ifjabbak az öregebbekkel találkozáskor kitérnek, utat engednek, s ha azok közelednek, helyükről felállnak. Viszont másban egy görög néppel sem egyeznek meg: ahelyett, hogy egymást köszöntenék az utcán,

leborulnak és kezüket térdükig leböcsátják. Combjuk körül vászonból készült alsóruhát viselnek, s ennek kalasiris a neve; ezen még fehér gyapjúköpenyt hordanak felöltő gyanánt. De templomba nem járnak gyapjúruhában, sem nem temetnek el benne senkit, mert az bűn. Megegyeznek e tekintetben az úgynevezett orphikus és bakkhikus szertartásokkal, melyek tulajdonkép egyiptomiak és pythagorikusok.⁷ Mert az ezen titkos szertartásokba beavatottakat nem szabad gyapjúruhában eltemetni. Van nekik erről egy szent mondájuk is.

Az is az egyiptomiak találmánya, hogy mindegyik hónap és nap bizonyos istennek van szentelve,⁸ meg az is, hogy mi lesz a sorsa annak, ki valamely napon született, mikép fog meghalni és mi lesz belőle. Ezt azután a görögök, kik költészettel foglalkoztak, fel is használták. Több csodajelt találtak fel, mint az összes többi népek; mert ha valamely csodajelt látnak, megfigyelik és följegyzik az eredményt; s ha később ehhez hasonló dolog fordul elő, azt hiszik, hogy ugyanúgy fog végződni. A jóslás művészetére vonatkozólag következő a felfogásuk: egy embernek sem birtoka e művészet, az istenek közül is csak néhánynak. Van náluk Heraklesnek, Apollonnak, Athenének, Artemisnek, Aresnek és Zeusnak jóshelye.⁹ Az összes jóshelyek között azonban a legnagyobb tiszteletben Letóét tartják Buto városában. Jóshelyeik nem egyformán vannak berendezve, hanem különbözők. Az orvosi tudomány úgy van náluk felosztva, hogy minden orvos csak egy betegséget gyógyít és nem többet. Így minden hely orvosokkal van tele. Vannak orvosok, kik a szemet gyógyítják, mások a fejet, mások a fogat, mások az altesti bajokat és mások a belső betegségeket.

A halottak megsíratása és eltemetése náluk a következő: ha valamely bennszülött meghal, akinek némi tekintélye is volt, akkor hozzátartozói közül az egész nőrokonság bekeni a fejét vagy az arcát is sárral; azután a holttestet a házban hagyják, maguk pedig a városon átvonulva felbontott ruhában mellüket verik és keblüket mutatják; hozzájuk csatlakozik az egész nőrokonság. Másrésről a férfiak is verik a mellüket, szintén felbontott ruhában. Mikor ez megtörtént, elviszik a holttestet bebalzsamozni. Ezt külön emberek végzik, kik e mesterséggel foglalkoznak. Midőn elhozzák hozzájuk a holttestet, famintákat mutatnak, melyeken a festés holttesteket utánoz, és megmagyarázzák a legünneplésesebb módját, melynek nevét azonban ez alkalommal bűnnek tartanám megnevezni; bemutatják azután

MÚMIA ÉS KOPORSÓJA.

a második módját, mely kisebbszerű és olcsóbb, úgyszintén a legolcsóbbat. Megmagyarázás után megkérdezik tőlük, hogy melyik módon kívánják bebalzsamozni a holttestet, s a rokonok az árban megegyezvén, eltávoznak.

A mesterek a házukban maradnak és a legünnepélyesebb bebalzsamozást a következőkép végzik: először az orrlíkokon keresztül görbe vassal kiveszik az agyat, egy részét így húzva ki, a többit pedig beöntött gyógyszerrel; azután egy éles aithiopiai kővel föl vágják a lágyéket és kiveszik az összes beleket. Mikor a hasüreget kitisztították és pálmaborral kimosták, összetört füstölőszerekkel újra kitisztítják, s az altestet összetört és tiszta myrrhával, kasiával és tömjént kivéve mindenféle füstölőszerezrel megtöltvén, újra bevarrják. Ezután natrónnal bevonják és hetven napra elrejtik; tovább nem szabad bevonva hagyni. Ha a hetven nap elmúlt, a holttestet megmossák, az egész testet byssusvászon-szalagokkal körületekerik és gummival bekenik, melyet az egyiptomiák enyv helyett használnak. A rokonok azután átveszik, emberalakú fakoporsót csináltatnak s ebbe teszik a holttestet. Így bezárva, kincs gyanánt őrzik egy sírkamrában, egyenesen állítva fel a fal mellett.¹¹

Így készítik el legdrágábban a holttesteket; akik számára pedig a költséget kimélve a közép-árt választják, azokat a következőkép balzsamozzák be: miután allöveteiket cédrusolajjal megtöltötték, megtömik vele a holttestnek hasüregét, anélkül azonban, hogy föl metszenék vagy a gyomrot kívágnák; az edényen át fecskendeznek be és nem engedik a lövet visszafolyását. Így hagyják bebalzsamozva a meghatározott napig. Az utolsó napon az azelőtt beöntött cédrusolajat a hasüregből kibocsátják. Ennek pedig olyan hatása van,

hogy a gyomrot és a feloszlott beleket is kihozza magával. A natron föleszi a húst, úgyhogy a holttestnek csak bőre és csontjai maradnak meg. Ennek elvégzése után átadják a holttestet és többet nem törődnek vele semmit. A bebalzsamozásnak harmadik módja, melyet a szegényebb néposztálynál alkalmaznak, a következő: a hasüreget tisztító szerekkel kimossák és hetven napra bebalzsamozzák, azután átadják azoknak, akiktől kapták.

Ha valamely egyiptomit, úgyszintén idegent krokodil ragadott el, vagy a folyamban lelte halálát, akkor azon városnak lakosai, ahol a holttestet a folyó kivetette, kötelesek bebalzsamozni és a legszebben elkészítve a szent sirokban eltemetni. Senkinek sem szabad őt rokonai vagy barátai közül megérinteni; maguk a Nilusnak papjai bánnak el vele és temetik el, mintha több volna, mint emberi holttest.

IX.

Sesostris, egyiptomi király.

Sesostris¹ a tömeget, melyet a meghódított országokból magával hozott, a következőkép használta föl: azon rendkívüli nagyságú köveket, melyeket ez a király Hephaistos templomához szállított, nekik kellett hurcolniok; az Egyiptomban most található összes csatornákat nekik kellett ásniok, s Egyiptomot, melyben eddig mindenütt lehetett lovagolni és kocsikázni, e tulajdonságoktól akarattuk ellenére megfosztották. Mert ezen időtől fogva Egyiptomban, habár egészben véve sík föld, lovagolni és kocsikázni nem lehet. Oka ennek az a sok csatorna, mely minden irányban szétágazik.

Az országot pedig azért szelte föl a király, mert azok az egyiptomiak, kik városaikat nem a folyam mentén, hanem az ország közepén építették, midőn a folyam leapadt, vízszükségben szenvedve, sós vizet ittak, melyet kutakból merítettek. Ezért csatornázták tehát Egyiptomot.² A hagyomány szerint ez a király az országot az összes egyiptomiak között felosztotta és kinek-kinek egyforma nagyságú és négyszögalakú földrészt adott; innen húzta jövedelmét is, amelyet parancs szerint évenként fizetett adó szolgáltatott. Ha valakinek földrészéből a folyó valamit elmosott, az illető elment a királyhoz és bejelentette a dolgot. Ő pedig elküldött embereket, kik a földet megvizsgálták és fölmérték, hogy mennyivel lett kisebb, és hogy jövőben adója kisebb birtoka szerint vettessék ki.³ Azt hiszem, ezért találták föl a földmérést és innen jutott Görögországba; viszont a napórát, az óramutatót és a napnak felosztását tizenkét részre a babyloniaktól vették át a görögök.

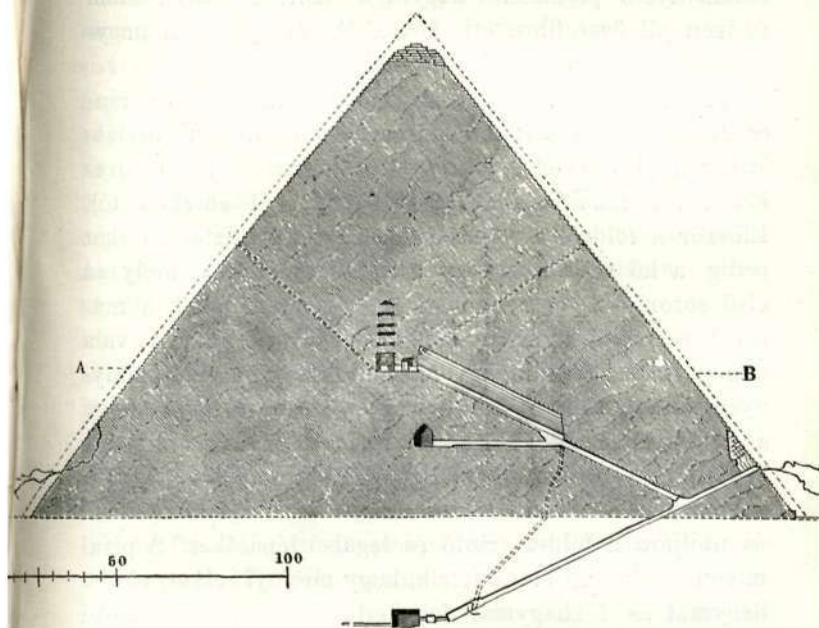
Országos Széchényi Könyvtár

X.

Kheops piramisa.

Rhampsinitos királyig a hagyomány szerint Egyiptomban teljes igazságosság uralkodott, és az ország nagyon virágzott; de utána Kheops királysága alatt minden rosszra fordult.¹ Minden templomot bezáratott és az áldozatokat megszüntette; azután minden egyiptomira ráparancsolt, hogy neki dolgozzék. Egy résznek ki volt jelölve, hogy az arab hegység kőbányaiból a Nilusig húzzák a köveket; másoknak meghagyta, hogy a folyamhoz szállított köveket átvegyék és az úgyneve-

zett libyai hegységig húzzák; és százezer ember dolgozott mindig, három havonként fölváltva. A népnek sa-nyargatása közben tíz év alatt készült el az út, melyen át a köveket húzták, oly munka, mely nézetem szerint

KHEOPS PIRAMISÁNAK ÁTMETSZETE.

(A három kamra közül az alsónak célja ismeretlen, a középsőben volt a királyné sírja, a felsőben Kheops múmiája.)

nem sokkal kisebb, mint a piramis; mert hosszúsága öt stadium, szélessége tíz öl, magassága pedig, ahol a legmagasabb, nyolc öl; sima kőből készült és al-
kok vannak bevésve.² Tíz évig tartott tehát ez, meg
ama domb körül végzett munka, melyen a pirami-

sok állanak, meg a földalatti épületek, amelyeket maga számára sírboltul épített a szigeten, a Nilus egy csatornáját vezetvén bele,³ Magának a piramisnak építése húsz évig tartott. Ez a piramis négyszögű, mindegyik oldala nyolc plethron,⁴ nagysága szintén annyi, síma és igen jól összeillesztett kövekből, és egynek a nagysága sem kisebb harminc lábna.

Maga a piramis lépcsőzet módjára készült, s e lépcsőket némelyek sarkoknak, mások fokozatoknak hívják. Mikor a piramis első lépcsőzete elkészült, a többi köveket rövid fahasábokból készült gépekkel emelték föl. Először a földről a lépcsők első sorára húzták; mikor pedig a kő rajta volt, egy másik gépre tették, mely az első soron állt, és innen ezzel a géppel húzták a második sorra. Mert ahány lépcsősor volt, ugyanannyi vala a gép is, vagy pedig ugyanazt az egy gépet, mely könnyen vala hordható, minden egyes sorra fölvitték, hogy a követ fölemelje. Mert el akarom mondani mind a két eljárást, amint elbeszélték. Először tehát a legfelsőbb részeket készítették el, utána az alantabb levőket és utoljára a földet érintő és legalsó lépcsőket.⁵ A piramison egyiptomi betűk jelzik, hogy mennyi retket, vöröshagymát és fokhagymát fogyasztottak el a munkások; s ha jól emlékszem, hogy mikép olvasta el nekem a tolmács a szavakat, ezerhatszáz ezüst talentumot⁶ költötték rá. De ha úgy áll a dolog: mennyit kellett még költeni vasra, amellyel dolgoztak, meg a munkások eledelére és ruházatára, ha valóban a már említett ideig dolgoztak a művön! S az sem volt nézetem szerint kevés idő, mialatt a köveket vágták, szállították és a földalatti árkon dolgoztak.

XI.

Amasis, egyiptomi király.

Apries elpusztulása után Amasis lett a király, a saisi járásból; szülővárosának Siuf volt a neve.¹ Amasis az egyiptomiak kezdetben lenézték és semmiféle nagy tiszteletben nem tartották, mert eredetileg közönséges polgár volt és nem előkelő családból való; később azonban megnyerte őket, de nem szigorúsága, hanem ügyessége által. Számtalan más kincse között volt neki egy aranyból készült lábmosó dézsája, melyben maga Amasis és összes vendégei minden alkalommal megmosták lábukat. Ezt tehát összetörte, istenképet csináltatott belőle és felállította a városban, ahol erre a hely legalkalmasabb volt. Az egyiptomiak a kép elé járulva, nagy tiszteletben tartották. Mikor Amasis a polgárok viselkedéséről értesült, összehívta az egyiptomiakat és előadta nekik, hogy a kép a lábmosó-dézsából készült, melybe az egyiptomiak előbb beleköptek és lábukat mosták, most pedig nagy tiszteletben részesítik. Hasonlókép áll, úgymond, a dolog vele, mint a lábmosó-dézsával; mert ha ezelőtt közönséges polgár volt is, most azonban királyuk, s megkívánta tőlük, hogy tiszteljék és becsüljék.

Ilyetén módon nyerte meg az egyiptomiakat, s így ezek igazságosnak tartották, ha neki szolgálnak. Dolgában a következő rendet állapította meg: kora reggeltől addig, míg a piac megtelik,² buzgalommal intézte el a folyó ügyeket, azután pedig ivott, gúnyolta vendégeit, haszontalansággal és tréfával töltötte el az időt. Barátai emiatt aggódtak érte, és e szavakkal figyel-

meztették: Óh király, nem vigyázol magadra, hogy oly nagyon a rossz életbe merülsz. Neked a méltóságos trónon méltóságosan ülve, nappal kellene elintézned az ügyeket; így az egyiptomiak látnák, hogy nagy embert uralnak és neked is jobb lenne a híred; most azonban semmikép sem viselkedel királyilag.» De ő a következőkép felelt nekik: «Akiknek ijjuk van, akkor feszítik ki, ha szükség van rá; mert ha mindig ki volna feszítve, eltörnének és így nem használhatnák, mikor szükséges volna. Ilyen az emberi természet is: ha mindig komoly dolgokkal foglalkoznák és sohasem üzne tréfát, észrevétlenül is vagy megőrülne vagy érzéketlené válnék. Minthogy ezt tudom, mindkettőnek kijutatom a részét.» Így felelt barátainak.

Amasisról különben azt mondják, hogy még mint magánember is iszákos, gúnyolódó volt és semmikép sem komoly ember, s ha kifogyott a pénze, hogy igyék és mulasson, körüljárt és lopott. Azok, akik azt állították, hogy nála vannak jószágai és ő tagadta, elvezették valamelyik közellevő jóshelyhez; és sokszor rajtakapta a jóshely, sokszor azonban megszabadult. Midőn tehát király lett, így cselekedett: ahány isten fölmentette, hogy nem tolvaj, azoknak templomaival nem törődött és semmit sem adott fönntartásukra, sem meg nem látogatta őket, hogy áldozzék, minthogy semmire sem méltók és hazug jóslatokat adnak; — de ahány rábizonyította, hogy tolvaj, azokra nagy gondot fordított, mert igazi istenek és igaz jóslatokat adnak.

Saisban csodaszerű előcsarnokot épített Athenénak, túl akarván tenni mindenkin annak magasságával, nagyságával, valamint a köveknek tömegeivel és minőségével. Úgyszintén fölajánlott óriási nagy szobrokat és igen

nagy férfi-sphinxeket, szintúgy a javításokra is óriási nagyságú köveket hozatott.³ Ezeket részint a Memphis mellett levő kőbányákból hozatta, a rengeteg nagyokat viszont Elephantine városából, mely 20 napi hajóútra esik Saistól. De amit ezek között legesleginkább csodálok, az a következő: Elephantine városából hozatott egy házat, mely egy kőből készült, s ezt három évig szállították, pedig 2000 ember volt kirendelve a szállításra, s ezek mind hajósok valának. E háznak hosszúsága kívülről 21 rőf,⁴ szélessége 14, magassága 8 rőf. Ez az egy kőből készült háznak mérete kívülről; míg belülről a hosszúsága 18 rőf és pygon,⁵ szélessége 12 rőf, magassága pedig 5 rőf. Ott áll a szentély bejáratánál; a hagyomány szerint u. i. azért nem húzták be a szentélybe, mert az építész a háznak a szállítása közben felsóhajtott, hogy oly sok idő múlt el, és beleúnt a munkába; Amasis pedig ezt szívére vevén, nem engedte beljebb húzatni a házát. Azt is mondják némelyek, hogy egy ember elpusztult, mialatt azt emelőrúddal tovább szállította, és ezért nem húzták be.

Azt mondják, hogy Amasis uralkodása alatt Egyiptom a legvirágzóbb állapotban volt, abban a tekintetben is, amit a föld a folyamtól kap, abban is, amit a földtől kapnak az emberek, s hogy benne összesen 20,000 népes város vala. Amasis olyan törvényt honosított meg az egyiptomiak között, hogy minden évben minden egyiptominak ki kell mutatni a járás főnöke előtt, hogy miből tartja fönn életét; s aki ezt nem tette vagy nem mutatott ki becsületes keresetet, az halállal lakolt. Az athéni Solon Egyiptomból vette át és állapította meg az athéniek közt ezt a törvényt, s ezek mindvégig követik, mert kifogástalan.⁶ Amasis szerette

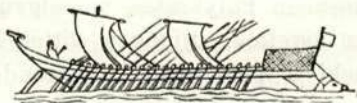
a görögöket és ezt több göröggel szemben kimutatta; így akik Egyiptomba jöttek, azoknak Naukratis városát adta lakóhelyül,⁷ akik pedig nem akartak ott lakni, hanem csak arra hajózni, azoknak földet adott, hogy oltárokat és szentélyeket alapítsanak rajta az istenek számára.

XII.

Polykrates szerencséje és halála.

Polykrates hatalma rövid idő alatt megnövekedett és híressé lett Ioniában meg Görögország más vidékein is.¹ Mert bárhová indította seregét, mindenütt szerencsével járt. Száz ötvenevezős hajót és ezer ijaszt szerzett, s ezekkel dúlt és pusztított mindenütt különbség nélkül; úgy vélekedett ugyanis, hogy jobban kedvez barátjának, ha visszaadja, amit elvett, semmint ha semmit se vett volna el. Sok szigetet elfoglalt és a szárazon is sok várost; így Lesbost is, mely összes erejével segítette a miletosiakat, de ő egy tengeri csatában legyőzte és leigázta őket, s az elfogottak voltak azok, akik Samosnak fala körül az egész árkot ásták. De Amasisnak nem kerülte el figyelmét Polykrates nagy szerencséje, sőt nagy gondot okozott neki. Mikor pedig szerencséje még inkább növekedett, levelet írt neki és elküldte Samosba. A levél így szólt: «Amasis ezt izeni Polykratesnek: habár kellemes hallanom, hogy kedves emberemnek és vendégbarátomnak jól megy a sora, nagy szerencséd mégsem tetszik nekem; mert tudom, hogy az isten irigy. Azért ép úgy magamnak, mint másoknak, kiknek sorsa szívemen fekszik, kívánom,

hogy vállalataik csak részben sikerüljenek, részben pedig megbukjanak, és inkább akarom ilyen változatosságban tölteni életemet, mint folytonos szerencséiben. Mert még senkiről sem hallottam, hogy ne lett volna teljesen rossz vége, ki mindenben szerencséivel járt. Azért hát kövesd tanácsomat és a szerencse ellen tedd a következőt: gondolkozzál és amit legbecsesebbnek tartasz magadra nézve, bár elvesztését leginkább fájlanád, dobd el oly módon, hogy emberek közé többet ne jusson. S ha ezentúl szerencséd nem változik szenvedésekkel, az ajánlottam módon segíts magadon.»²

ÖTVENEVEZŐS HAJÓ.

Mikor ezt Polykrates elolvasta és látta, hogy Amasis jót tanácsol neki, gondolkodott, hogy melyik kincsének elvesztése epesztené leginkább lelkét, s kutatása közben a következőre talált: volt neki smaragd kőből egy pecsétgyűrűje, melyet aranyba foglalva viselt, a samosi Telekles fiának, Theodorosnak műve.³ Minthogy tehát ezt látta jónak eldobni, a következőkép cselekedett: egy ötvenevezőst megtöltött emberekkel, azután maga is beszállt és a nyílt tengerre hajózott. Mikor már távol volt a szigettől, lehúzta pecsétgyűrűjét és az összes utasok szeme láttára a tengerbe dobta. Ezután visszahajózott és palotájába érven, nagyon szomorkodott.

Öt vagy hat nappal ezután a következő dolog történt vele: valamely halászember egy szép nagy halat fogván, méltónak tartotta arra, hogy Polykratesnek adja ajándékba. Elvitte tehát Polykrates kapujáig és

azt mondta, hogy személyesen akar eléje járulni; s mikor erre engedelmet kapott, ezekkel a szavakkal adta át a halat: «Királyom, én fogtam ezt a halat, de nem akartam a piacra vinni, bár a kezem munkájából élek. Úgy gondolom, hogy hozzád és uralmadhoz méltó; elhoztam hát neked.» Polykrates e szavaknak megörülvén, így felelt: «Nagyon jól tetted és kettős hálát érdemelsz szavaidért és ajándékodért; meghívunk ebédre is.» A halász nagy tisztességnek tartotta ezt és hazament; a halat pedig a szolgák fölhasítván, megtalálták hasában Polykrates pecsétgyűrűjét. Mihelyt meglátták és kivették, ujjongva vitték Polykrateshez, és átadván neki a pecsétgyűrűt, elmondották, hogy mikép lelték meg. Ő megértette, hogy ez isteni végzet; részletesen leírta levelében, hogy mikép cselekedett és mi történt vele, és elküldte Egyiptomba. Mikor Amasis a Polykratestől érkezett levelet elolvasta, átlátta, hogy embernek lehetetlen embertársát megmenteni attól, ami érni fogja, és hogy a mindenben szerencsés Polykrates sem fog jó véget érni, mert még az is visszakerül hozzá, amit eldob. Követet küldött tehát Samosba és megizente, hogy felbontja a vendégbarátságot. Ezt pedig azért tette, hogy ha Polykratest valamely borzasztó nagy csapás érné, ne epossze szívét, hogy az neki vendégbarátja volt.

Körülbelül Kambyses betegsége idejében a következő dolog történt: Sardisban egy perzsa ember, Oroites volt a főkormányzó, akit még Kyros nevezett ki.⁴ Ennek valami istentelen tetre jött kedve; mert bár a samosi Polykrates nem bántotta, sem rossz szót nem hallott tőle, sőt előbb nem is látta, mégis kedve jött azt elfogni és megölni. Többek állítása szerint a követ-

kező volt az oka: egyszer Oroites a királyi kapu előtt együtt ült egy másik perzsával, akit Mitrobatesnek hívtak és Daskyleion városának volt főnöke;⁵ beszélgetés alatt azonban összevesztek. A vitézségről vitatkoztak, s Mitrobates szemrehányásokat tett Oroitesnek: «Hát te is emberszámba mégy, ki a te járásoddal határos Samos szigetét sem szerezted meg a királynak? Pedig oly könnyű lett volna kézre keríteni, mikor azt egy belföldi tizenöt emberrel föllázadván, hatalmába vette és uralkodik rajta.» Hagyomány szerint az e szavakban kifejezett sérelem nagyon zokon esett szívének, és nem azon kívánt boszút állani, aki ezt mondta, hanem Polykratest akarta minden áron megölni, aki miatt rossz híre támadt. Némelyek azonban úgy beszélnek, hogy Oroites valamely ügyben követet küldött Samosba (de az nincs hagyományozva, hogy miért), aki Polykratest a férfilakosztályban heverve találta, s ott volt a teiosi Anakreon is.⁶ Már most ez akár készakarva, amennyiben nem törődött Oroites dolgával, akár véletlenségből a következőkép viselkedett: Oroites követete előlép és előadja kérelmét; Polykrates pedig (aki véletlenül a fal felé volt fordulva) sem meg nem fordult, sem nem felelt.

Ezt a kétféle okát adják Polykrates halálának; higgye el kiki, amelyiket akarja. Oroites tehát, akinek székhelye Magnesiában a Maiandros folyón túl volt, egy lydiai embert, Myrsost, Gygesnek fiát, Samosba küldte egy izenettel, miután Polykratesnek tervéről értesült. Mert tudomásunk szerint Polykrates az első görög ember, aki tengeri uralomra törekedett, a knossosi Minost és talán más embert kivéve, aki előbb uralkodott a tengeren. De az úgynevezett történeti korban

Polykrates az első, és nagy reményei voltak, hogy Ioniát és a szigeteket hatalma alá hajtja. Ezt a tervét tudta meg Oroites, és ezt mondatta követével: «Oroites ezt izeni Polykratesnek. Hallom, hogy nagy dolgokra vágyódsz, de tervedhez nincs pénzed. Ha tehát megteszed, amit mondok, magad is nagyra emelkedel és engem is megmentesz. Kambyses király ugyanis halálozat kívánja, erről biztos tudomásom van. Vigy hát el engem meg kincseimet; végy el belőlük, amennyit tetszik, de nekem is juttass valamit; a kincsek révén egész Görögországon uralkodni fogsz. De ha a kincseket illetőleg nem bízol bennem, küldd el legmegbízhatóbb embereidet, s én annak meg fogom mutatni.» Polykrates megörült ezen izenetnek és igent mondott; minthogy pedig nagyon kívánczozott a kincs után, először megnézte Maiandrios fia, Maiandrios által. Ez neki titkára volt, aki nem sokkal ezután Polykrates férfitermének szemrevaló összes berendezését Hera szentélyének ajánlotta föl.⁷ Midőn Oroites megtudta, hogy a vizsgáló eljön, úgy intézkedett, hogy nyolc ládát, nagyon kis tér kivételével, kövekkel rakott tele, a kövek felszínére pedig aranyat tett; azután a ládákat becsomagolva készen tartotta. Maiandrios eljött, megnézte és megjelentette Polykratesnek. Ő pedig, habár a jóslatok is, barátai is intették, oda utazott, pedig leányának is a következő álomlátása volt: atyját a levegőben függve látta, amint Zeus mossa és a nap keni. Ezen álomlátása miatt mindent elkövetett, hogy Polykrates ne hajózzék Oroiteshez; sőt mikor az már ötvenevezősére lépett, akkor is gonosz sejtelmekkel tartotta. Az atya fenyegetőzött, ha egészséggel tér vissza, sokáig nem adja még férjhez. Ő azonban könyörgött, hogy csak inkább így bánjon

vele; mert inkább akart tovább maradni hajadon, semmint atyját elveszteni.

Polykrates tehát minden tanácsot megvetvén, Oroiteshez hajózott. Kíséretében sok más barátja volt, a többi között a krotóni Demokedes is, Kallipton fia, aki orvos vala és mestersége gyakorlatában akkortájt a legkiválóbb. Polykrates Magnesiába érkezvén, csúnyán veszett el, rangjához is, jelleméhez is méltatlanul. Mert a syrakusai tyrannusok kivételével⁸ a többi görög kényurak közül egy sem méltó arra, hogy Polykratesszel kiválóság dolgában összehasonlítsák. Oroites őt utálatos módon ölte meg: keresztre feszítette. Akik kísérői közül samosiak voltak, azokat elbocsátotta s azt mondta, hogy hálát adhatnak neki szabadonbocsátásukért; de akik a kíséretben idegenek és szolgák voltak, azokat rabszolgák gyanánt magánál tartotta. A felfeszített Polykratesen beteljesült leányának egész álomlátása: mert Zeus mosta, mikor eső esett; a nap pedig megkente, mikor megizzasztotta testét.

XIII.

A hét perzsa főúr tanácskozása.

Midőn a zavargás lecsillapodott és már öt napja elmúlt, a mágusok ellen föllázadt férfiak tanácskoztak az államügyekről, s olyan beszédekert tartottak, hogy azt némely görög el sem hinné; pedig megtartották.¹ Otanes azt akarta, hogy az összes perzsákra bizzák a hatalmat, és így szólt: «Azt hiszem, nem kell már nekünk egyeduralom; mert sem nem kellemes, sem nem jó. Hiszen tudjátok, mennyire fajult Kambyses féktelensége,

és részesültetek a mágusnak gögijében is. Mikép is volna helyes az egyeduralom, mikor felelősség nélkül azt teheti, amit akar? Hisz még a legkiválóbb embert is kitériti szokott eszejárásából. A rendelkezésére álló javak döllyföt keltenek benne; az irigység pedig eredetileg veleszületett az emberrel. S ha e kettő megvan, benne van minden gonoszság; mert részint döllyfével eltelve, részint irigységből sok kegyetlenséget követ el; bár a kényúrnak nem volna szabad irigykednie, mivel minden jónak birtokában van. De ép ennek az ellenkezője ő a polgárokkal szemben. Megirigyli a jóktól, hogy léteznek és élnek; kedve telik a legsilányabb polgárookban, és nagyon szeret rágalmakat hallani. Ami pedig a legkülönösebb: ha csak mértékkel csodálja az ember, haragszik, hogy nem igen tisztelik; ha pedig nagyon tiszteli valaki, megharagszik rá, mint hizelgőre. De most mondom csak a legnagyobbat: felforgatja az ősi szokásokat és kihallgatás nélkül öleti meg a vádlottakat. Míg ha a nép uralkodik, először is a legszebb neve van: a jogegyenlőség; másodszor semmi olyast nem tesz, amit az egyeduralkodó. Sors útján osztja szét a hivatalokat, a hivatal pedig felelősséggel jár. Minden akaratát a közönség elé viszi. Indítványozom tehát, hogy hagyjunk föl a monarchiával és emeljük föl a népet; mert a népben minden megvan.»

Otanes tehát ezt az indítványt tette; Megabyzos viszont azt akarta, hogy kevesekre bízzák a kormányt, és így szólt: «Amit Otanes a kényuralom megszüntetése érdekében mondott, ahhoz magam is hozzájárulok; de midőn arra biztatott, hogy a tömegre bízzák a hatalmat, elhibázta a legjobb tanácsot. Mert nincsen értelmetlenebb és féktelenebb a hitvány tömegnél. És min-

denkép tűrhetetlen, hogy a kényúrnak dölyfétől megszabadulván, a féktelen tömeg dölyfének essünk áldozatul. Mert ha amaz tesz valamit, öntudatosan teszi; de ebben semmi öntudat sincs. Mikép is lehetne annak belátása, aki semmit sem tanult, s azt sem tudja, hogy mi szép, vagy mi illik, és ész nélkül neki esve az államügyeknek, rohan, mint egy áradó folyam? Válasszák tehát a népuralmat, akik a perzsáknak rosszat kívánnak; mi pedig válasszunk a legjobb emberekből egy testületet, arra bizzuk a hatalmat. Mert hát mi is benne leszünk; a legjobb emberek tanácsa pedig a legjobb szokott lenni.

Megabyzos tehát ezt az indítványt tette. Harmadszor Dareios (= Dárius) nyilvánította véleményét és így szólt: «Véleményem szerint Megabyzos helyesen beszélt a népre vonatkozólag, de a kevesek uralmáról helytelenül. Mert a szóban forgó három közül tegyük fel, hogy mindegyik a legjobb: a legjobb népuralom, oligarchia² és egyeduralom közül az utóbbi szerintem sokban kiválik. Mert nem lehet semmi jobb *egy* embernél, ha az a legjobb; ilyen lelkülettel ugyanis hibátlanul uralkodnék a tömeg fölött, s terveit a gonosz emberek ellen leginkább tarthatná titokban. A kevesek uralmában többen gyakorolván az erényt a közjó érdekében, erős magángyűlölségek szoktak kifejlődni; mert mindegyik első akar lenni, véleményével győzedelmeskedni, s így nagy ellenségeskedésre jutnak egymással. Ebből támadnak a pártoskodások, a pártoskodásból a gyilkosság; a gyilkosságból pedig az egyeduralomra térnek át, és ebből kitünik, hogy ez mennyire a legjobb. Viszont, ha a nép uralkodik, lehetetlen, hogy a gonoszság be ne lopózzék; ha pedig gonoszság fészkelte be magát a

közügyekbe, nem gyűlölet támad a gonoszok között, hanem erős barátság. Mert akik a közjó megrontására törnek, összetartva cselekesznek, s ez mindaddig így tart, míg valaki a nép élére állva, el nem kergeti őket. Emiatt csodálja azután a nép és e csodálat miatt szinte királynak látszik.³ S ebből is kiviláglik, hogy az egyeduralkodó a leghatalmasabb. Mindezt pedig egy szóba foglalva: honnan eredt a mi szabadságunk és ki adta? Vajjon a nép, az oligarchia vagy az egyeduralkodó? Indítványozom tehát, hogy mivel egy ember⁴ tett bennünket szabaddá, ehhez ragaszkodjunk; azonkívül ne változtassunk öseink jó szokásain; mert az nem jó.»

Ez a három vélemény volt tehát előttük; de a hét férfiú közül a többi négy ez utóbbihoz állott. Mikor Otanes, ki Perzsiában a jogegyenlőséget iparkodott meghonosítani, indítványával megbukott, így szólt a gyűlésben: «Bajtársak! Világos tehát, hogy egyikünknek királynak kell lennie, akár a sors jelöli ki, akár a perzsa népre bizzuk, hogy válasszon, akár más valamely módon. Én azonban nem fogok veletek versenyezni, mert sem uralkodni, sem uralni nem akarok senkit. De csak oly föltétel alatt állok el az uralomtól, ha senkinek sem leszek közületek alattvalótok, sem én, sem semmiféle utódom.» Midőn a többi hat az ő szavaira e föltételbe beleegyezett, ő nem versenyzett velük, hanem eltávozott a gyűlésből. S az ő háza még ma is szabad Perzsiában, s csak annyiban alattvaló, amennyiben maga akarja; de a perzsák törvényeit nem szabad megszegnie.⁵ A többi hat főúr azután tovább tanácskozott, hogy mikép válasszon a legigazságosabb módon királyt. Elhatározták, hogy ha közülök valamelyikre jutna a

királyság, Otanesnek és utódainak örök időken át minden évben tiszteletül egy méd ruhát és más minden ajándékot kell adni, amit Perzsiában a legbecsesebbnek tartanak. Ezen adományt pedig azért szavazták meg neki, mert ő javasolta először a fölkelést és ő lázította fel őket. Ezt határozták különösen Otanesre vonatkozólag; magukra nézve közösen megállapodtak, hogy a hét közül bárki jelentés nélkül bemehet a királyi palotába, s a királynak nem szabad máshonnan nősülnie, mint az együttesen föllázadtak családjából. A királyválasztásra vonatkozólag abban állapodtak meg, hogy akinek lova napkeltekor először fog nyeríteni, mikor ők a külvárosban nyeregbe ülnek, azé lesz a királyság.⁶

XIV.

Skytha szokások. — Anakharsis és Skýlas.

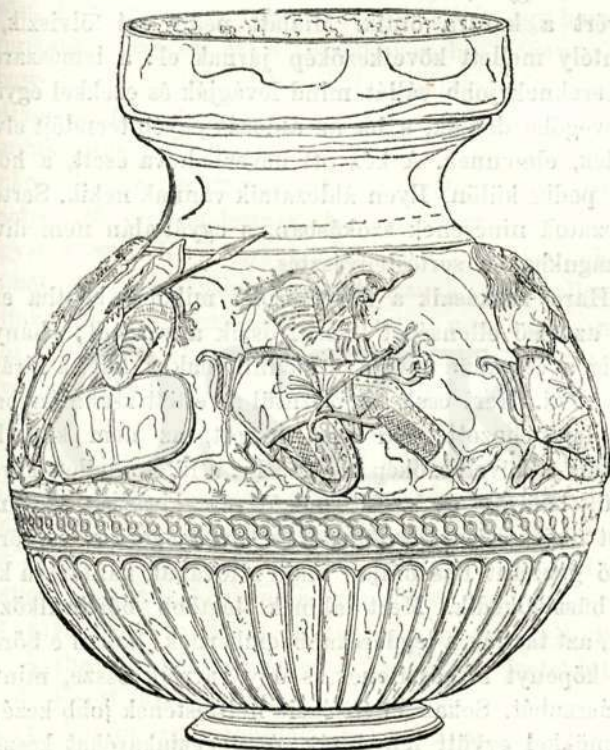
A skytháknak általában jól foly a dolguk, különben pedig a következő szokások uralkodnak náluk.¹ Az istenek közül csupán a következőket tisztelik: leginkább Hestiát, azután Zeust és a Földet, mert hitük szerint Zeusnak a Föld a felesége; továbbá Apollont, Aphrodite Uraniát, Heraklest és Arest. Ezeket az összes skythák tisztelik; az úgynevezett királyi skythák még Poseidonnak is áldoznak. Skytha nyelven Hestiának Tabiti a neve, Zeusnak véleményem szerint igen találóan Papios, a Földnek Api, Apollonnak Goitosyros, Aphrodite Uraniának Argimpasa, Poseidonnak pedig Thagimasadas. Istenképeket, oltárokat és templomokat nem szoktak emelni, kivéve Aresnek; ennek szoktak.²

Az áldozás mindenütt és minden ünnep alkalmával egyforma. A szertartás a következő: az áldozati állat megkötött első lábakkal áll ott, az áldozó pedig az állat mögött meghúzza a kötél végét és leteríti; mialatt pedig az állat leesik, az illető istenhez fohászkodik, akinek ép áldoz; azután a nyakára gyorsan kötelet csavar, botot szúr belé, melyet megforgat és így megfojtja; s ez alatt sem tüzet nem gyújt, sem meg nem szenteli, sem meg nem öntözi. Mikor aztán megfojtotta és lenyúzta, főzéshez lát. Minthogy azonban a skytha föld fában rendkívül szegény, a következő módot találták ki a húsnak megfőzésére: miután az áldozati marhát lenyúzták, a húst a csontokról levágják, s azután, ha van, a szokásos üstökbe dobják, melyek leginkább a lesbosi edényekhez hasonlítanak, csakhogy sokkal nagyobbak. Ezekbe teszik be tehát és megfőzik, a barmoknak csontjaival gyújtva alá. Ha pedig nincs üstjük, az állatok hasába teszik a húst, s vizet kevervén közé, gyújtják meg alúl a csontokat. S ezek igen szépen égnek, a has pedig kényelmesen befogadja a csonttól megtisztított húsdarabokat. Így tehát a marha önmagát főzi meg, úgyszintén a többi áldozati állat is. Ha azután a hús megfőtt, az áldozó a húsból és belekből egy részt föl-szentelve, maga elé dobja. Áldoznak különben más állatokat is, különösen lovakat.

A többi istennek tehát ilyen módon és ilyen állatokat áldoznak; viszont Aresnek a következőképen: minden egyes járás olyanforma szentélyt emelt Aresnek a piacon, hogy körülbelül három stádiumnyi hosszúságban és szélességben, de valamivel kisebb magasságban rőzsényalábokat halmoztak egymásra; felül négyszögű lapos tető van csinálva, három fal meredek, a

negyedik azonban megmászható. Évenként százötven szekér rőzsét raknak még rá, mert a zivatarok miatt mindig lesüpped. Erre a szent halomra minden egyes

SKYTHÁK EGY DÉLOROSZORSZÁGBAN TALÁLT EZÜST VÁZÁN.

járás egy régi vaskardot állít fel, s ez azután Aresnek istenképe. Ennek a kardnak évenként marha- és ló-áldozatokat hoznak, sőt ennek még többet áldoznak, mint a többi istennek.³ Ahány száz ellenség élve ke-

zökbe kerül, minden százból egy embert föláldoznak, de nem úgy, mint az állatokat, hanem másképen. Miután fejükre bort öntötték, az embereket egy edény fölött levágják; ezt azután fölviszik a rőzsehalomra és a vért a kardra öntik. Mialatt pedig ezt fölviszik, a szentély mellett következőkép járnak el: a lemészárolt embereknek jobb vállát mind levágják és ezekkel együtt a levegőbe dobják, s ha az áldozás egyéb teendőit elvégezték, elmennek. A kéz ott hever, ahova esett, a holttest pedig külön. Ilyen áldozataik vannak nekik. Sertés-áldozatok nincsenek szokásban, s egyáltalán nem divik országukban a sertésenyésztés.

Harci szokásaik a következők: mikor a skytha ember az első ellenséget leteríti, iszik a véreből; ahányat pedig a csatában megöl, mindannyinak a fejét a királyhoz viszi. Mert csak az részesül az ejtett zsákmányban, aki fejet hozott; aki nem hozott, az nem kap. Ezt azután a következőkép nyúzza le: a fülek mellett köröskörül belevág és a főt megfogván, kirázza; azután a húst ökörbordával ledörzsöli, a bőrt megcserzi és törülköző gyanánt használja; majd a lovának kantárára köti és büszkélkedik. Mert akinek legtöbb bőrtörülközője van, azt tartják a legderekabb embernek. Sokan e bőrökből köpenyt is készítenek, s úgy varrják össze, mint a juhászsubát. Sokan ellenségeik holttestének jobb kezét a körmökkel együtt lenyúzzák és tegeztakarókat készítenek belőlük. Az emberbőr ugyanis vastag és fehér, s a bőrök között fehérsége a legragyogóbb. Sokan az egész embert lenyúzzák, bőrét fára feszítik és úgy hurcolják lovaikon.

Ilyen szokások uralkodnak náluk. A fejekkel azonban, nem ugyan mindegyikkel, hanem a legnagyobb

ellenségével, a következőkép bánnak: a szemöldök alatt az egésztest lefürészelik és kitisztítják. Ha már most szegény az illető, csak marhabőrt feszít rá kívülről és úgy használja; de ha gazdag, akkor ráfeszíti a marhabőrt, belül azonban meg is aranyozza és úgy használja kupának. Megteszi ezt a rokonnal is, ha összevesz vele, vagy ha az egyik a másikat a király előtt legyőzte. Mikor azután olyan vendéget fogad, akit nagyra becsül, annak ezeket a főket teszi eléje, s elmondja, hogy rokon létükre megtámadták, de ő legyőzte őket: ezt tartják ők nemes tettnek. Minden járásfőnök évenként egyszer egy edény bort hordat föl a saját járásában, s ebből azok a skytha emberek isznak, akik ellenséget öltek. Ha valaki ezt még nem tette, nem kap ezen borból, s oldalt ül tiszteletlenül. Ez náluk a legnagyobb gyalázat. Akik igen sok embert öltek már meg, azoknak két kancsójuk van és mindegyikből isznak.

A skythák közt sok jós él, s ezek fűzfavesszőből a következőkép jósolnak: nagy vesszőnyalábokat hordanak össze, melyeket a földre letéve szétfejtének, s mialatt az egyik vesszőt a másik után leteszik, jóslatokat mondanak. Szavaik közben a vesszőket újra összeszedik és egyenként rendezik. Ez az ősi jóslási módjuk. Ha a skytha király megbetegszik, a három legtekintélyesebb jósert küld, akik a leírt módon adnak jóslatot. Legtöbbnyire azt mondják, hogy ez meg ez, — s itt meg is nevezik az illető polgárt, — hamisan esküdött a királyi tűzhelyre. A skytháknál ugyanis akkor szokás csak a királyi tűzhelyre esküdni, mikor a legszentebb esküt teszik. Az illetőt azután, akit hamis esküvel vádolnak, rögtön megragadják és elővezetik, a jósök pedig szemére lobbantják, hogy a jóslat rájuk nézve a királyi

tűzhelyre tett hamis esküt derítette ki és ezért szenved a király. Ez azonban tagadja; azt mondja, hogy nem tett hamis esküt és hevesen kifakad. Tagadására a király más, kétszer annyi jóst hozat, s ha a jóslatnak megtekintése után ezek is bűnösnek ítélik őt a hamis eskűben, rögtön fejét veszik, vagyonát pedig az előbbi jósok közt osztják szét. Ellenben ha a később jött jósok fölmentik, akkor más és ismét más jósok jönnek. Ha így a többség fölmenti, akkor az a törvény, hogy maguknak az első jósoknak kell meghalniok. Ezeket azután a következő módon végzik ki: egy szekeret megtöltenek rőzsével és ökröket fognak elé, a jósokat pedig megkötött lábakkal, hátraszorított kezekkel és betömött szájjal a rőzse közepébe szorítják, melyet alúl meggyújtván, az ökröket megijeszti. Sok ökör a jósokkal együtt odaég, sok pedig megpörkölve elmenekül, mikor a rúd már odaégett. A leírt módon más okból is megégetik a jósokat, az úgynevezett ál-jósokat. Akiket a király megölet, azoknak gyermekeit sem kiméli, mert a fiúkat mind megöleti; a leányokat azonban nem bántja.

Szövetséget a skythák, már akikkel kötnek, következőkép kötnek: egy nagy cserépszerlegbe bort öntenek, s ezt a szövetségesek vérével összekeverik; mert bőrüket előbb törrel felmetszik vagy karddal kissé föl-vágják. Azután a serlegbe mártanak kardot, nyilakat, bárdot és lándzsát; ennek végeztével sokat imádkoznak, s mind maguk a szövetségesek, mind kíséretüknek legtekintélyesebb tagjai isznak belőle.

A királyok sírja a gerrhusok földjén van (akiknek birtoka addig terjed, ameddig a Borysthenes hajózható). Ha a király meghal, egy nagy négyszögű sírt ásnak; s ezzel elkészülvén, előveszik a halottat, testét

viasszal bevonják, hasát felvágják és kitisztítják, azután összetört fűszerrel, tömjénnel, zellermaggal és ánissal megtöltik; majd ismét összevarrják és szekéren egy más néphez viszik. Akik pedig a halottat átveszik, úgy tesznek, mint a királyi skythák: a fülökből egy darabot levágnak, hajukat körülnyírják, karjukat megvágják, arcukat és orrukat összekarmolják és bal kezükön nyilat szúrnak át. Innen a királyi halottat tovább viszik szekéren egy másik néphez, mely alattvalójuk; de azok is követik, akikhez előbb jöttek. Midőn pedig a halott szállítása közben mindenkihez eljutottak, a gerrhusokhoz érnek, akik az általuk kormányzott népek között legmesszebb, a síroknál laknak. Azután a halottat a sírban egy emelvényre teszik, kétfelől lándzsákat szúrnak le, póznákat tesznek rájuk és náddal befödik. A tágas sírnak üres részében azután a király egy megfojtott ágyasát is eltemetik, továbbá a pohárnokot, a szakácsot, a lovászmestert, a szolgát, a hirdetőt, lovakat, mindenféle zsengeket és aranycsészéket; mert ezüstöt és ércet semmire sem használnak. Ennek végeztével nagy földrakást emelnek és versengve iparkodnak azt lehetőleg nagyra halmozni. Így temetik el királyaikat. A többi skythákat haláluk után legközelebbi rokonaik kocsiba fektetik és körülviszik a barátaik közt; mindegyik lakomával fogadja őket, s a halottat is ép úgy megvendégelik mindennel, mint a többieket. Így viszik körül a magánembereket negyven napig, azután eltemetik. Temetés után a skythák következő módon tisztulnak meg: fejüket bekenik és megmossák, azután pedig testükkel a következőt teszik: három egymásra hajló póznát állítanak fel, melyekre gypjából készült takarókat terítenek és lehetőleg teletömik, azután a póznák és terítők

között levő kádba tűztől izzó köveket dobnak. Ezen a vidéken olyan kender terem, mely igen hasonlít a lenhez, csakhogy sokkal vastagabb és magasabb; e tekintetben ugyanis a lent nagyon fölűmulja. Vadon is, meg mívelve is terem, s a thrákok a lenhez igen hasonló ruhákat készítenek belőle, úgyhogy aki nem nagyon jártas a dologban, nem ismerné meg, vajjon lenből vagy kenderből készült-e; aki pedig még sohasem látott kenderruhát, azt hinné, hogy lenruha. Ennek a kendernek a magját úgy is használják a skythák, hogy takarók alá bujnak, s azután tűztől izzó kövekre dobják a magot, mely odavetve füstölög és olyan nagy gőzt szolgáltat, hogy egy görög gőzfürdő sem mulhatná fölül; a skythák pedig a gőzfürdőt ujjongva élvezik. Ez pótolja náluk a fürdőt, mert testüket egyáltalában nem fürösztik meg. Feleségeik vizet öntenek egy érdes kőre, s azon ciprus-, cédrus- és tömjénfa darabot dörzsölnek szét, azután e szétdörzsölt vastag péppel bekenik egész testüket és arcukat. Ettől nagyon jó illat árad szét rajtuk, s midőn másnap a pépet leveszik, tiszta és fényes bőrt kapnak.

Idegen szokások iránt ők is nagy ellenérzéssel viseltetnek, de különösen a görögökével szemben, mint azt Anakharsis, és újabban Skylas példája bizonyítja. Anakharsis ugyanis, miután sok földet beutazott és mély bölcseségének már sok jelét adta, visszatért skytha hazájába, s a Hellespontoson átutazván, Kyzikosban kikötött.⁴ Minthogy pedig itt a kyzikosiakat az istenek anyjának rendezett rendkívül fényes ünnepénél találta, fogadalmat tett az anyának, hogy ha épen és egészségesen tér vissza otthonába, ép úgy fog neki áldozni, mint azt a kyzikosiaknál látta, s éji ünnepet rendez

tiszteletére. Mikor azután Skythiába érkezett, behatolt az úgynevezett Hylaiába (ez az Akhilles-futás mellett van s az egész terület mindenféle fával van tele),⁵ s itt Anakharsis az istennő tiszteletére dobot tartva a kezében, meg istenképeket aggatva magára az egész ünnepet megülte. Egy skytha azonban meglátta, hogy Anakharsis mit tesz és megjelentette Saulios királynak. Ez maga is odament és látván Anakharsis e viselkedését, nyilával lelőtte. S még most is azt mondják a skythák, ha valaki Anakharsisról kérdezősködik, hogy nem ismerik, de csak azért, mert Görögországba utazott és idegen szokásokat vett föl. Hallottam én a peloponnesosiaktól egy másik hagyományt is, mely szerint a skythák királya küldte volt Anakharsist tanulmányok végett Görögországba, s ez visszatérvén azt mondta küldőjének, hogy az összes görögök mindenféle bölcseségben nagy szorgalmat fejtenek ki, kivéve a lakedaimoniakat; ámde csak ezekkel lehet szóba állni és okos feleletet kapni. Csakhogy ez a történet maguknak a görögöknek alaptalan koholmánya; Anakharsis pedig bizonyára a fön-
tebb előadott okok miatt halt meg.

Így járt ő tehát az idegen szokások és a görög érintkezés miatt. Igen sok évvel később Aripeithes fiával, Skylasszal hasonló dolog történt. Aripeithes skytha királynak ugyanis több fia volt; közöttük Skylas egy istriai és semmi esetre sem belföldi nőnek volt a gyermeke, kit maga az anyja tanított meg görögül beszélni és írni.⁶ Idővel azután Aripeithes az agathyrusok királyának, Spargapeithesnek csele következtében meghalt, Skylas pedig a királysággal együtt atyjának felelőségét is magához vette, akit Opoiának hívtak. Ez az Opoia belföldi volt, s tőle származott Aripeithesnek a

fia, Orikos. Skyласnak azonban, midőn a skythák királya lett, semmikép sem tetszett a skytha életmód; sok tekintetben inkább a görög szokások felé hajlott, ép azon nevelés következtében, amelyben részesült. Azért tehát így tett: valahányszor a skythák seregét a borystheneiták városába vezette (ezek a borystheneiták pedig miletosiaknak mondják magukat),⁷ tehát mikor Skyлас hozzájuk jött, a hadsereget a külvárosban hagyta; ő pedig, mihelyt a falakon átlépett és a kapukat bezáratta, ledobta skytha ruháját és görög ruhát öltött. Ebben járt a piacon és kíséretében sem testőr, sem más valaki nem volt (a kapukat azonban őrizet alatt tartották, nehogy valamely skytha e ruhában megláthassa); minden egyébben görög módra élt, s az isteneknek görög szokások szerint áldozott. Egy hónapi vagy még húzamosabb ily tartózkodás után skytha ruhába öltözött és elment. Gyakran tett így, palotát is épített Borysthenesben és odavaló asszonyt vett oda feleségül.

Minthogy azonban rossz véget kellett érnie, ezt a következő ok idézte elő: Bakkhos Dionysosnak titkos szertartásaiba akarta magát felvétetni, s mikor ép a felvételnek meg kellett volna történni, igen nagy csoda történt. Volt neki a borystheneiták városában egy nagy kiterjedésű és gyönyörű palotája, amelyről kevéssel előbb is megemlékeztem; körülötte fehér kőből kifaragott sphinxek és griffmadarak álltak, s ebbe beleütött a villám. A palota egészen leégett, mindazáltal Skyлас kieszközölte a felvételt. Ámde a skythák a bakkhikus szertartások miatt gyalázzák a görögöket; mert szavaik szerint esztelen dolog olyan istenben hinni, aki az embereket őrzöngésre hajtja. Midőn azután Skyлас a bakkhikus szertartásba fölvetetett, egy borystheneita így

szólt gúnyolódva a skythákhoz: «Ti bennünket kinevettek, skythák, hogy mi a bakkhikus ünnepeken tobzódunk és az isten bennünket megihlet; im ez az isten a ti királytokat is megihlette, ő is tobzódik és őrzöng az isten akaratából. Ha azonban nem hisztek nekem, kövessetek, s meg fogom nektek mutatni.» A skytha előkelők követték, s a borystheneita titkon egy toronyba vezette és leültette őket. Skylas az ünnepi menettel mellettük elhaladt, s midőn a skythák őt tobzódni látták, rendkívül elszomorodtak, s eltávozván, az egész hadseregnek elbeszélést a látottakról. Midőn ezután Skylas visszatért hazájába, a skythák testvérét, Oktamasadest, Teres leányának a fiát, állították élükre és Skylas ellen föllázadtak. Ő azonban megtudván, hogy mi történik ellene, valamint az okot, mely azt előidézte, Thrakiába menekült. Meghallván ezt Oktamasades, Thrakia ellen vonult. Midőn az Istroshoz ért, szembejöttek vele a thrákok, s ép össze akartak ütközni, midőn Sitalkes^s ezt izente Oktamadesnek: «Mi szükség nekünk megmérkőznünk? Nőtestvéremnek a fia vagy te, s kezed között van fitestvérem. Add őt nekem vissza és én visszaadom a te Skylasodat; így azután te sem teszed kockára seregedet, én sem.» Ezt izente Sitalkes követői által; Oktamasadesnél volt ugyanis egy tőle elmenekült testvére. Oktamasades elfogadta a föltételt, s kiadván nagybátyját Sitalkesnek, megkapta testvérét, Skylast. Sitalkes magával vitte testvérét, Oktamasades azonban Skylasnak rögtön fejét vétette. Így őrzik a skythák a saját szokásaikat, s így büntetik azokat, kik idegen szokásokat vesznek át.

XV.

Dareios hadmenete a skythák ellen.

Minthogy a skythák a betörő perzsák elől folyton visszavonultak, Dareios egy lovast küldött a skythák királyához, Idanthysrshoz és ezt izente: «Csodálatos ember! Miért futsz te mindig, mikor két dolog közül akármelyiket megtehetnéd? Ha ugyanis elég erősnek tartod magadat arra, hogy szembeszállj hatalmammal, állj meg, hagyj föl a kóborlással s küzdj meg velem; de ha átlátod, hogy gyengébb vagy, akkor is hagyj föl a futással, s uradnak földet és vizet hozva ajándékul, állj velem szóba.» Mire a skythák királya, Idanthysros, így felelt: «Én úgy tudom, óh perzsa, hogy még soha egy ember elől sem futottam féltemben, ezelőtt sem, amint most előled sem futok. S most sem cselekszem semmi mást, mint amit béke idején is szoktam tenni. Hogy miért nem küzdök meg veled, annak is megmondom mindjárt az okát. Nekünk sem városaink, sem megmivelt földjeink nincsenek, melyeket félténénk, hogy beveszitek vagy elpusztítjátok, s így hamarabb elegyednénk harcba veletek. De ha mindenkép gyorsan kell erre kerülni a dolognak, vannak nekünk ősi sírjaink. Rajta, keressétek meg azokat és próbáljátok feldúlni; akkor majd megtudjátok, vajjon fogunk-e a sírokért harcolni, vagy sem. Előbb azonban, ha nem lesz rá okunk, nem fogunk megütközni. Ennyit a háborúról; különben uraimul ösömet, Zeust és a skythák királynőjét, Hestiát ismerem el csupán. A földből és vízből álló ajándék helyett pedig olyan dolgokat fogok küldeni, melyek inkább illetnek meg téged. De azért, hogy

uramnak mondtad magadat, fogadom, meglakolsz.» (Ilyen szokott lenni a skythák beszéde.)

A követ tehát elment, hogy ezt Dareiosnak megjelentse. A skytha királyokat a szolgaság nevének halatára nagy harag fogta el és a sauromatákkal egyesített hadsapatot, melynek Skopasis volt a vezére, azzal a megbízással küldötték el, hogy bocsátkozzék alkudozásba az iónokkal, akik az Istroson vert hidat őrizték. A hátramaradt többi skythák pedig elhatározták, hogy a perzsákat többé nem vezetik tévesztő utakon, s hogy valahányszor étkezéshez látnak, megtámadják. Megfigyelték tehát, hogy mikor étkezik Dareios táborába és végrehajtották a határozatot. A lovasságot a skytha lovasság megszalasztotta; s a perzsa lovasok menekülve a gyalogságra estek, mely őket támogatta. A skythák azonban a lovasságot megszalasztva visszafordultak, mert félték a gyalogságtól. A skythák éjjel is intéztek ily támadásokat. Egy különös dolog azonban nagy segítségére volt a perzsáknak, a Dareios táborára törő skytháknak meg akadályul szolgált: a szamarak ordítása és az öszvérek alakja. Skytha földön ugyanis sem szamár, sem öszvér nem tenyészik, s így az egész skytha birodalomban sem szamár, sem öszvér nem található a hideg miatt. A szamarak ordítása tehát meg-

DAREIOSNAK SZIKLÁBÓL
KIFARAGOTT ARCKÉPE.

zavarta a skytha lovasságot; a perzsák ellen intézett támadás közben a lovak, midőn a szamarhangokat hallották, sokszor megbokrosodtak és megfordulva meghököltek, fülüket hegyezték, mert sohasem hallottak ilyen hangot, sem nem láttak ilyen alakokat. Ez is hatással volt egy kissé a háborúra.

Midőn a skythák látták, hogy a perzsák zavarba jöttek, abból a célból, hogy azok tovább maradjanak Skythiában és itt a szükséges dolognak hiányában nyomorogjanak, a következőt tették: néhányszor marhanyájákat hagytak vissza pásztoraikkal, maguk pedig más vidékre vonultak. A perzsák pedig a nyájakra törve elfogták, s ha elfogták, nagyra valának tettükkel. Ez gyakran megtörtént, de végre mégis zavarba jött Dareios; s a skytha királyok erről tudomást szerezvén, Dareiosnak követükkel egy madarat, egy egeret, egy békát és öt nyilat küldöttek ajándékba. A perzsák a követtől megkérdezték az ajándékok értelmét; de ő úgy felelt, hogy nem kapott más parancsot, mint hogy adja át és rögtön távozzék, s maguk a perzsák találják ki, ha okosak, hogy mit akar jelenteni az ajándék. E szavakra a perzsák tanácsot ültek. Dareios úgy vélekedett, hogy a skythák neki földjükkel és vizükkel együtt meghódolnak, akként magyarázva a dolgot, hogy az egér a földben él s ugyanabból a gabonából táplálkozik, amelyből az ember, a béka a vízben tartózkodik, a madár nagyon hasonlít a lóhoz, a nyilak pedig azt jelentik, hogy erejüket adják át. Ez volt Dareios magyarázata; de szemben állt vele a Gobriasé, ki a mágust megölő hét férfiú egyike volt, s aki így magyarázta az ajándékot: «Ha nem repültök fel madarakká válva az égbe, óh perzsák, vagy egerekként nem bújtok a

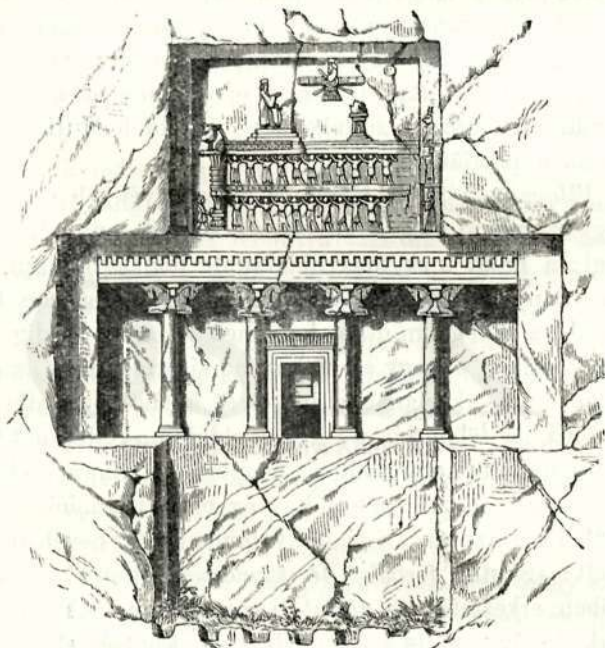
földbe, vagy békák gyanánt nem ugrotok a mocsarakba, akkor ezek az íjak megsebesítenek, és nem fogtok visszatérni hazátokba.»

Így magyarázták a perzsák az ajándékokat. A skytháknak az a hadosztálya, mely előbb a Maiotis-tava mellé volt őrségül kirendelve, s most az Istrosnak tartott, hogy az iónokkal alkuba bocsátkozzék, a hídhöz érkezvén, így szólt: «Ión férfiak! Eljöttünk, hogy szabadságot hozzunk nektek, ha ugyan akartok reánk hallgatni. Értesülésünk szerint ugyanis Dareios azt hagyta meg nektek, hogy csak hatvan napig őrizzék a hidat, s ha ezen idő alatt meg nem jelennek, térjetez vissza hazátokba.¹ Ha tehát most eszerint cselekesztek, sem ellene nem fogtok vétkezni, sem mi ellenünk. Maradjatok a meghatározott napig itten s azután távozzatok.» Midőn pedig az iónok megígérték, hogy így fognak cselekedni, azok rögtön visszasiettek. Miután az ajándékok Dareioshoz megérkeztek, a skythák gyalog és lóháton a perzsák ellen vonultak, hogy megütközzenek. De midőn csatarendbe állottak, egy nyúl szaladt végig közöttük, s ők a nyulat megpillantva, mindnyájan üzőbe vették. A skythák megoszlására és kiáltozásaira Dareios az ellenfél zavargásának oka után kérdezősködött, s megtudván, hogy azok egy nyulat üldöznek, így szólt azokhoz, akikkel különben is társalogni szokott: «Ezek az emberek nagyon lenéznek bennünket, s most látom, hogy Gobryas helyesen ítélte meg a skythák ajándékát. Minthogy tehát magam is azt hiszem, hogy így áll a dolog, jó tanácsra volna szükségem, hogy visszavonulassunk baj nélkül történjék meg.» Erre Gobryas így szólt: «Királyom, én már szóbeszédéből hallottam, mily nehéz ezen emberekhez hozzáférni; s hogy ide jöttem, még

inkább tapasztaltam, látva, mily játékot űznek velünk. Tanácsom tehát most az, hogy mihelyt az éj beáll, gyujtsunk tüzet, amint ezt máskor is szoktuk tenni, hogy így a fáradalmakra legalkalmatlanabb katonákat félrevezessük; kössük meg a szamarakat mind, s vonuljunk el, mielőtt akár a skythák az Istroshoz menének lebontani a hidat, akár pedig az iónok olyat határoznának, ami vesztünket okozhatná.» Ez volt Gobryas tanácsa.

Mire azután beállt az éj, Dareios megfogadta a tanácsot. Emberei közül az elgyengülteket, akiknek elpusztulásával legkevésbé sem törődött, a szamarakkal együtt, melyeket mind odakötött volt, otthagyta a táborban. A szamarakat és a hadsereg hitvány részét azért hagyta ott, hogy a szamarak ordítsanak; az embereket pedig gyöngeségük miatt, természetesen azon ürügyből, hogy míg ő tábora zömével a skythákat megtámadja, addig ezek védjék a tábort. Dareios ezt szívékre kötötte a hátrahagyottaknak, és tüzet gyújtatott velök, maga pedig sietve az Istrosnak tartott. A szamarak a tömeg eltávozása után még inkább ordítottak; s a skythák a szamarakat hallva, bizton hitték, hogy a perzsák régi helyükön vannak. Midőn napkeltekor a hátramaradottak látták, hogy Dareios őket megcsalta, a skythák elé emelték kezeiket és elmondták, ami történt. Midőn ezek a dolgot meghallották, rögtön üzőbe vették a perzsákat az Istros irányában. Minthogy azonban a perzsasereg nagyrészt gyalogos volt és nem ismerte az utat, mert az utak nem voltak kivágva, a skytha tábor pedig lovas volt és tudta a legrövidebb utat: nem akadtak egymásra, s a skythák jóval megelőzték a perzsákat, mikor a hídhoz értek. Megtudván pedig, hogy a per-

zsák még nem érkeztek meg, így szóltak a hajókon levő iónokhoz: «Ión férfiak! A napok meghatározott száma már letelt, s jogtalanságot követtek el, ha még tovább vártok. Ha előbb félelemből maradtatok, most bontsátok le a hidat s távozzatok el isten hírével sza-

DAREIOS SÍRJA A NAKS I RUSTEM MELLETT LEVŐ SZIKLAFALBAN.

badon, hálát adva az isteneknek és a skytháknak. Azzal pedig, ki előbb uratok volt, úgy fogunk elbánni, hogy egy nép ellen sem fog többé hadat vezetni.»

Erre az iónok tanácsot tartottak. Az athéni Miltiadesnek,² ki a hellespontosi khersonesosiaknak vala ve-

zérük és kényuruk, az volt a véleménye, hogy szót kell fogadni a skytháknak és szabaddá kell tenni Ióniát; a miletosi Histiaios pedig ép ellenkezőleg azt mondta, hogy most mindegyikük Dareios kegyelméből uralkodik a maga városában, míg ha Dareios hatalmát tönkreteszik, sem ő maga nem lesz képes Miletost kormányozni, sem más senki valamely várost; mert ezek mindegyike inkább fogja választani a népuralmat, mint a tyrannist.³ Miután Histiaios e véleményét kifejtette, mindnyájan hozzá csatlakoztak, bár előbb Miltiadesnek voltak a pártján.

Elfogadván tehát Histiaios véleményét, elhatározták, hogy ezenkívül még a következőt fogják tenni és mondani: a hidat a skythák oldalán le fogják bontani, de csak annyira, ameddig egy nyíllövés ér; hogy úgy tünjék fel a dolog, mintha tennének valamit, pedig mit sem tesznek, s hogy a skythák ne kísértsék meg az erőszakot s ne akarjanak a hídon át az Istroszon átkelni; továbbá, ha lebontják a skytha oldalon a hidat, azt fogják mondani, hogy mindent megtesznek, ami a skytháknak tetszik. Ezzel toldották még meg Histiaios javaslatát. Erre azután Histiaios valamennyiök nevében így felelt: «Skytha férfiak! Jó tanáccsal jöttetek és kellő időben érkeztetek; s amint ti mutatjátok nekünk a jó utat, ép úgy mi is szívesen leszünk segítségtekre. Mert amint látjátok, a hidat lebontjuk, s minden törekvésünk oda irányul, hogy szabadok legyünk. De míg mi a lebontást végezzük, jó lesz, ha a perzsákat fölkeresitek, s ha megtaláltátok, álljatok rajtok bosszút magatokért és mi érettünk, amint megérdemlik.»

A skythák másodszor is megbíztak az iónok szavainak őszinteségében és visszafordultak, hogy a perzsákat

fölkeresik, de teljesen más úton keresték őket. Ennek pedig maguk a skythák voltak okai, hogy azon a vidéken a lovak legelőit elpusztították és a forrásokat betömték. Mert ha ezt nem teszik, könnyen megtalálják a perzsákat, ha akarják. Így pedig ép abban hibáztak, amit a legjobb tanácsnak tartottak. A skythák ugyanis abban az irányban haladtak földjükön, a merre lovaiknak abrakuk és vizük volt; így keresték az ellenséget, s azt hitték, hogy azok is abban az irányban fognak visszavonulni. A perzsák azonban az előbb megjárt nyomon haladtak, melyet megjegyeztek, s így is ügyel-bajjal találták meg az átjárást. Minthogy pedig éjjel érkeztek meg és lebontva találták a hidat, nagy rémület szállta meg őket, hogy talán az iónok cserben hagyták. Volt azonban Dareios kíséretében egy egyiptomi ember, kinek igen hatalmas hangja vala. Ezt az embert Dareios oda állította az Istros partjához és vele szólította nevén a miletosi Histiaios. Ő tehát megeresztette hangját, Histiaios pedig már az első hívást meghallván, összes hajóit odavitte a sereg átszállítására és helyreállította a hidat.⁴ Így menekültek meg a perzsák. A skythák keresésükben másodszor is elvétették a perzsákat; az iónokról pedig úgy vélekedtek, hogy szabad emberek szempontjából a leghitványabbak és leggyávabbak az összes emberek közt; ha pedig rabszolgaszámba veszik, azt mondják, hogy a leghívebb szolgák és legkevesbbé hajlandók megszökni. Ezt vetik a skythák az iónok szemére.

XVI.

Aristagoras Spártában és Athénben.

Midőn Aristagoras, Miletos kényura,¹ Spártába jött, még Kleomenes ült a trónon.² Találkozásuk alkalmával Aristagoras a spártaiak szava szerint egy ércéablát tartott a kezében, melyen az egész föld képe rá vala vésve összes tengereivel és folyóival együtt.³ Aristagoras szóbeszédbe eredt vele s így szólította meg: «Ne csodálkozzál, Kleomenes, hogy oly sietve jövök hozzád: körülményeim parancsolják ezt rám. Első sorban minket fog el a fájdalom és szegény, hogy az iónok fiai szabadságukat elvesztve rabszolgákká lettek, de érint az a többiek közt titeket is, amennyiben ti váltok ki leginkább Görögországban. A görögök isteneire kérlek tehát, szabadítsátok meg az iónokat, a ti vérrokonaitokat, a rabszolgaságból! Mert ez nektek könnyű feladat; a barbárokban kevés a bátorság, míg a ti harci vitézségtek a legmagasb fokon áll. Harci módjuk is olyan, hogy csak nyilat és rövid dárdát használnak,⁴ nadrágban mennek a csatába, s turbán van a fejükön. Így tehát velök szemben könnyű a győzelem. Azonfölül ama szárazföld lakóinak több a kincsük, mint a világ többi népeinek együttevée; kezdve az aranytól, ezüst, érc, diszes ruha, igás állat, rabszolga: csak kívánnotok kell, s már is a tiétek. A népek, amint elő fogom sorolni, egymás mellett laknak: az iónok mellett ime a lydiaiak, a kiknek termékeny a földjük, és sok benne a pénz.» — S szavaival egyidejűleg térképére mutatott, mely az ércéablára vala vésve. — «A lydiaiak mellett keletre, folytatá Aristagoras, laknak a phrygiaiak, akiknek tudomásom szerint

több nyájuk és gabonájuk van, mint bárkinek. A phrygiaiak szomszédai a kappadokiaiak, akiket mi syriaiaknak hívunk: mellettük laknak a kilikiaiak, akik egészen addig a tengerig terjeszkednek, ahol im' Kypros szigete fekszik, s évenként ötszáz talentum adót fizetnek a királynak. Ezen kilikiaiaknak szomszédai az armeniaiak, akik szintén sok nyájnak a birtokosai; az armeniaiak mellett pedig a matienusoké a vidék. Utánuk következik Kissia, s benne fekszik itt a Khoaspes folyó mellett a híres Susa, ahol a nagy király lakik, s ahol nagy kincse van fölhalmozva. Ha ezt a várost beveszitek, gazdagságban Zeusszal is bátran kiállhatjátok a versenyt. Eszerint tehát nem kellene nektek kicsiny és nem is nagyon termékeny föld miatt csatába keverednetek a messeneikkel, akik ép oly vitézek, mint ti, valamint az arkádiakkal és argosiakkal sem, akiknek sem arany-, sem ezüsttárgyaik nincsenek, amelyek lelkesíthetnék a férfit, hogy harcoljon és meghaljon. Ha tehát itt az alkalom, hogy egész Ázsiát könnyű szerrel elfoglaljátok, csak nem fogtok más valamibe fogni?»

Aristagoras e szavaira Kleomenes így felelt: «Miletosi vendégem, három nap múlva választ fogok adni.» Ekkor tehát csak ennyire jutottak. Midőn pedig a feleletre kitüzött nap felvirradt, s a kijelölt helyen találkoztak, azt kérdezte Kleomenes Aristagorastól, hogy az ión tengerparttól hány napi út vezet a királyi székhelyig. Erre a kérdésre azonban Aristagoras, aki eddig ügyesen viselkedett és sikeresen tudta ámítani a királyt, ügyetlenül felelt. Mert nem a valót kellett volna megmondania, ha a spártaiakat Ázsiába akarta vezetni; ő pedig azt mondta, hogy az út három hónapba telik. Kleomenes ekkor félbeszakítá a beszédet, amit még Aristagoras

az útról mondandó volt, s így szólt: «Miletosi vendégem, még napnyugta előtt távozzál Spártából, mert nem kedves a te beszéded a lakedaimoniaknak, ha őket három hónapi útra akarod elvezetni a tengertől.» Kleomenes e szavak után haza tért; azonban Aristagoras egy olajággal Kleomenes házához ment, s mint könyörgő bebocsáttatott. Fölkérte azután Kleomenest, hogy gyermekét küldje ki a szobából és hallgassa meg; mert Kleomenes ép a leányával játszadozott, akinek Gorgo volt a neve; egyetlen gyermeke volt s nyolc vagy kilenc éves lehetett.⁵ Kleomenes biztatta, hogy csak beszéljen kedve szerint, s ne zavartassa magát a gyermek miatt. Ekkor hát Aristagoras azzal kezdte, hogy tíz talentumot ígért, ha megteszi azt, amire kéri. Minthogy azonban Kleomenes megtagadta, mindig többet és többet ígért, de midőn ötven talentumig jutott, a gyermek is megszólalt: «Atyám, meg fog vesztegetni az idegen, ha nem távozol!» Kleomenes nagyon megörült a gyermek szavainak és másik szobába távozott; Aristagoras pedig végleg elhagyta Spártát, anélkül, hogy bővebb alkalma lett volna megmagyarázni a királyi székhelyhez vezető utat.

A miletosi Aristagoras, kit a lakedaimoni Kleomenes Spártából kiutasított, Athénbe is elment. Tudta ugyanis, hogy Athén Spárta után a leghatalmasabb görög állam. A népgyűlés előtt Aristagoras ép oly beszédet tartott az ázsiai jólétről és a perzsa hadakozásról, mint Spártában: hogy sem pajzsot, sem dárdát nem ismernek, s így könnyen volnának legyőzhetőek. Ekkép szólt, s hozzátette, hogy a miletosiak athénieknek a gyarmatosai, s így méltányos dolog volna, ha nagy hatalmukkal segítenének rajtuk. Nagy szorultságában min-

den képzelhetőt megigért, míg végre a maga részére nyerte őket. Kitűnt hogy többeket könnyebb téves útra vezetni, mint egyet; mert míg az egy lakedaimoni Kleomenest nem bírta félrevezetni, megtette az athéniakkal, a kik harminczezren voltak.⁶ Ezek tehát szavára hajtva elhatározták, hogy húsz hajót küldenek az iónok segítségére, Melanthios vezérlete alatt, aki minden tekintetben érdemes ember vala. Ezek a hajók voltak a görögök és a barbárok között a bajoknak kútforrása.

XVII.

A Pythia erkölcsi tanítása.

Midőn Leutychides¹ Athénbe érkezett s a zálogot visszakérte, az athéniak nem akarták kiadni és kifogásokat tettek: hogy két király adta át nekik az embereket, nem jogos tehát, hogy az egyiknek adják vissza, mikor a másik nincs jelen. Az athéniak tagadó válaszára azután így szólt hozzájuk Leutychides: «Tegyetek, athéniak, úgy, amint jónak látjátok: mert ha kiadjátok az embereket, igazságosan cselekesztek; ha nem adjátok ki, akkor ellenkezőleg jártok el. Én csak azt akarom nektek elmondani, mi történt Spártában egy zálogletéssel. Beszélük nálunk Spártában, hogy három emberkorral előttem élt Lakedaimonban egy bizonyos Glaukos, Epikydes fia. Ez az ember hír szerint minden más tekintetben kivált, de különösen igazságosságáért magasztalták az emberek, akik abban az időben Lakedaimonban éltek. A végzettől kijelölt időben azonban a következő történt vele: eljött Spártába egy miletosi ember, aki beszélni akart vele, és így szólt hozzá: «Én miletosi

vagyok, s azért jövök, Glaukos, hogy a te igazságosságodat fölhasználjam. Mert valamint egész Görögországban, úgy Ióniában is híre támadt igazságosságodnak. Én pedig meggondolva a dolgot, hogy Ionia mindig veszedelemben forog,² viszont Peloponnesos biztos hely, továbbá, hogy vagyon nyilvánvalólag sohasem marad egy kézben; — tehát ezt meggondolva és meghányavetve elhatároztam, hogy vagyonom felét pénzzé teszem és nálad hagyom, mert jól tudom, hogy az nálad jó helyen lesz. Fogadd el hát a pénzemet letétbe, valamint őrizd meg ezt a jelvényt is; aki azután ennek a másával kéri majd vissza, annak add ki.» Így szólt a Miletosból jövő ember, s Glaukos a zálogletétet a mondott feltétellel átvette. Nagy idő múlva ennek a pénzt letéző embernek a fiai Spártába mentek, fölkeresték Glaukost, és a jelvényt fölmutatva, visszakérték a pénzt. De ő meg akarta tartani és így szólt: «Én ugyan nem emlékszem a dologra és semmi sem juttatja eszembe azt, amiről szóltok; mindazáltal, ha eszembe jut, mindenben igazság szerint akarok eljárni. Ha tehát megkaptam a pénzt, becsületesen vissza fogom adni; de ha nem kaptam meg, görög pereljárás szerint fogok veletek elbánni.³ Most tehát elodázom a dolgot, hogy majd négy hónap múlva letárgyaljuk.» A miletosiak kétségbe esve távoztak; azt hitték, hogy pénzüket elvesztették; Glaukos pedig a jóslat megkérdezése végett elutazott Delphoiba. Kérdésére azonban, vajjon birtokába keríthetné-e eskü árán a pénzt, ezeket a fenyegető szavakat mondta a Pythia:

Nagy nyereség lesz bár, Epikydes sarja, te Glaukos,
Eskü segélyével ha jelenben kincsre teszel szert.
Esküdjél! A nemest is eléri a végzete egyszer.

Úgyde, ha nincs neve, sem keze-lába az Eskü fiának,⁴
 Mégis gyorsan elér, majd összeszorítja családod,
 S elpusztítja egész nemzetségednek a sarját;
 Míg a nemes léleknek a sarja nemesbül idővel.⁵

E szavakra Glaukos bocsánatért esdett az istenhez kérdése miatt; de a Pythia azt felelte, hogy az isten előtt a kísérlet annyit ér, mint a tett.⁶ Glaukos tehát elküldött a miletosi idegenekért és kiadta pénzüket. Hogy pedig mi célból beszéltem én el nektek, athéniek, e történetet, azt is megmondom. Glaukosnak mostan sem utóda nincsen, sem nem ismernek glaukosi házat; kiveszett az Spártából gyökerestül. Azért jó az, ha zálogletétre nem fáj a fogunk, hanem kiadjuk tulajdonosának.»

XVIII.

A marathoni csata.

Az athéni hadvezérek véleménye kétfelé oszolt: némelyek nem akarták kockáztatni a csatát, (mert kevesebben voltak, hogysem a méd haddal összezsaphassanak;¹ mások pedig, így Miltiades is, a csata mellett kardoskodtak. Miltiades látván, hogy a vélemények elágaznak, s hogy talán a rosszabbik felfogás győz, fölkereste az aphidnaibeli Kallimakhost, ki akkor az athénieknek sorolás útján kijelölt polemarkhosa volt, s így a tizenegyedik szavazat őt illette meg.² (Mert az athéniek a polemarkhosnak régtől fogva ép oly szavazati jogot adtak, mint a hadvezéreknek.) Ehhez ment tehát Miltiades és így szólt hozzá: «Rajtad fordul meg most, óh Kallimakhos, vajjon szolgáljáromba jusson-e Athén, avagy

örök időkre olyan emléket emelj-e magadnak, aminőt még Harmodios és Aristogeiton sem hagytak hátra.³ Mert amióta Athén csak fönnáll, ilyen nagy veszélyben még nem forgott soha; s ha lakosai meghódolnak a médeknek, már el van döntve, hogy mit fognak szenvedni Hippias uralma alatt; míg ha a város vívná ki a győzelmet, Görögország első államává küzdhetné fel magát. Hogy pedig miképen történhetné meg ez, s hogy miért épen tőled függ a döntő szó, azt ime megmondom. Köztünk hadvezérek közt megoszolt a vélemény; némelyek ellenzik a csatát, mások javasolják. Ha már most nem ütköznek meg, félek, nagy zavar támad, mely megingatja az athéniek érzületét, és meghódolnak a perzsáknak; míg ha előbb ütközünk meg, mintsem az athéniek közt szakadás állna be, az igazságot osztó istenek segítségével képesek leszünk a csatában fölülkerekedni. Tőled függ tehát most minden, rajtad fordul meg a dolog. Ha az én véleményemet pártolod, hazánk szabad, s Athén Görögországnak első városa lesz; ha azonban a csata ellenzőinek a részére állsz, akkor mindannak a jónak, amit felsoroltam, az ellenkezője fog bekövetkezni.»

E szavaival Miltiades a maga részére nyerte Kallimakhost, s a polemarkhos szavazatának hozzájárulásával, a csatapárt győzött. Már most a csatára szavazó hadvezérek, mikor az egynapos tábori vezénylet⁴ sora rájuk került, azt Miltiadesnek ajánlották föl; ő elfogadta, de mégsem adott jelt az összecsapásra, míg a saját egynapos vezényletére nem került a sor. Mikor azután az ő napja virradt föl, a következő rendben sorakoztak az athéniek a csatára: a jobb szárnynak élén Kallimakhos, a polemarkhos állott — abban az időben ugyanis az

volt az athéniek szokása, hogy a polemarkhost a jobb szárnynak állították az élére; — azonban utána következtek sorrendben és szakadatlan vonalban a községek; a sort azután a balszárnynon a plataiaiak zárták be. S ezen csata óta, valahányszor az athéniek a minden ötödik évre eső nagy ünnepen áldozatot mutatnak be, az athéni követ az athéniek jóvoltáért imádkozva a plataiaiakat is imájába foglalja. Amint pedig akkor az

athéniek Marathon mezején fölállottak, hadi erejük úgy alakult, hogy szélességben a méd tábor hosszában nyúlt el; de a középső részen kevés sor állt egymás mögött, s itt volt a tábor leggyöngébb; míg a két szárnyon nagy erő állott. Amint így elrendezkedtek és az áldozat kedvezőnek mutatkozott, az athéniek a támadó jelre rohamban törtek a barbárokra; nem volt nagyobb távolság közöttük, mint nyolc stadium. A perzsák pedig, amint őket rohamban előtörni látták, fogadásukra késültek; bár úgy vélekedtek, hogy az athéniek eszüket

vesztették és vesztükbe rohannak, mert hisz látják, hogy kevesen vannak és mégis rohamban törnek előre, mikor sem lovasaik, sem íjásaik nincsenek. Ez volt a barbárok felfogása; az athéniek azonban zárt rendben törték reájuk és kiváló bátorsággal harcztak. Mert tudomásom szerint ők voltak a görögök között az elsők, kik rohamban támadtak az ellenségre; ők mertek először farkaszemet nézni a méd ruhával és a méd ruhát viselő emberekkel. Eddig már a médek nevének hallatára is félelem szállotta meg a görögöket.

Sokáig küzdött így Marathonnál a két tábor. A csatasor közepén, ahol maguk a perzsák és a sakák⁵ állottak, a barbárok győztek és áttörve a szárazföld felé üldözték a görögöket; a két szárnyon azonban az athéniek és a plataiaiak diadalmaskodtak. De győzelmük mellett is futni engedték a menekülő barbárokat, s a két szárny egyesülve, a középen áttört hadtestet támadta meg, s itt is az athéniek győztek. A futó perzsákat kaszabolva a tengerig üldözték, ahol a hajókat elhódítva tüzet szórtak rájuk. Ebben a küzdelemben elveszett első sorban Kallimakhos, a polemarkhos, aki nagyon kitüntette magát, a hadvezérek közül pedig Stesilaus, Thrasylaus fia; szintugy elesett Kynegeiros,⁶ Euphorion fia, — a mint egy hajónak hátsó díszét megragadta, kezét egy bárd hasította le, — valamint sok más híres athéni polgár.

Az athéniek ilyenén módon két hajót kerítettek kézre; míg a többivel a barbárok elvitorlázva, miután a szigeten hagyott eretriai foglyokat fölvtették, megkerülték Sunion hegyfokát, abban a reményben, hogy hamarabb érnek Athénbe, mint maguk az athéniek, kik az Alkmeonidákra gyanakodtak, hogy ők gondolták ki a tervet;

mert állítólag pajzsot mutattak egy megállapodás szerint a perzsáknak, mikor már azok a hajókon voltak.⁷ Ők tehát megkerülték a Suniont; az athéniek azonban a lehető leggyorsabb menetben siettek városuk védelmére s hamarabb sikerült megérkezniök, mint a barbároknak. S valamint Marathon mezején a Herakles szentélye mellett vala táboruk, úgy most is egy másik Herakles-szentély mellett ütöttek tanyát Kynosargesben.⁸ A barbárok Phaleronig vonultak hajóikkal, mert ez volt abban az időben Athén kikötőhelye; de egy ideig ott vesztegelvén, visszahajóztak Ázsiába. Ezen marathoni csatában a barbárok közül körülbelül hat-ezernégyszáz ember esett el, az athéniek közül csak százkilencvenkettő.⁹ Ennyien estek el mind a két részen.

XIX.

Az Alkmeonidák. — Kleisthenes lakomája.

Az Alkmeonidák már régtől fogva előkelő emberek voltak Athénben, de Alkmeon és fia, Megakles ideje óta a család rendkívül tekintélyessé lett. Alkmeon ugyanis, a Megakles fia, midőn a lydiai Kroisos Sardisból követeket küldött Delphoiba jóslatkérés végett, pártfogásába vette a követeket és a legszívesebben támogatta. Midőn erre Kroisos a jóshelytől visszatérő követek útján megtudta, hogy milyen jótévedője neki Alkmeon, Sardisba hívta s annyi aranyat ajándékozott neki, amennyit a testén egyszerre elvihet.¹ Alkmeon e ritka ajándék átvételére következő módon készült elő; felöltött egy nagy alsó ruhát, melynek a mellén nagy behajlás volt, a lehető legnagyobb csizmát húzta a lábára, s így ment

vezetőivel a kincstárba. Itt azután a nagy aranyrakásnak esve, először annyit dugott a lábaszárai mellé, amennyi csak a csizmába fért; majd megtöltötte mellén a ruhabeajlást, sőt a hajába is szórt aranyport, és a száját is megtömte, úgy távozott a kincstárból. Alig tudta emelni a lábát, s mindenhez inkább hasonlított, mint emberhez; mert a szája fölpuffadt, s egész teste kiszélesedett. Kroisos nagy kacajra fakadt láttára, s nemcsak ezzel ajándékozta meg, hanem azonfelül még egyszer annyi aranyat adott neki. Így lett ez a család oly gazdag, s így nyert Alkmeon négyesfogatával díjat az olympiai versenyen.

Egy nemzedékkel később Kleisthenes. Sikyon kényura, még hatalmasabbá tette a családot, úgyhogy sokkal nevezetesebb lett Görögországban, mint azelőtt. Kleisthenesnek ugyanis, Aristonymos fiának, Myron unokájának, Andreas dédunokájának, volt egy Agariste nevű leánya, s ezt ahhoz a férfiúhoz akarta feleségül adni, akit legkiválóbbnak talál egész Görögországban. Midőn tehát Kleisthenes négyesfogatával első díjat nyert az olympiai versenyen, kihirdette, hogy mindaz a görög ember, aki méltónak tartja magát, hogy Kleisthenes veje legyen, jöjjön hatvan nap múlva vagy még előbb Sikyonba; mert Kleisthenes a hatvanadik naptól számítva egy évre el fogja dönteni, hogy kihez adja a leányát. Erre mindazon görögök, kiket büszke önézettel töltött el saját személyük és hazájuk, összegyűltek mint kérők. Ezek számára Kleisthenes futópályát és küzdőtérét készített s ilyenén módon tette próbára őket.² Itáliából jött a sybarisi Smindyrides, Hippokrates fia, egy rendkívül fényűző módon élő ember (Sybaris ebben az időben virágzása tetőpontján állott), és a Siris városá-

ből származó Damasos, Amyrisnek, az úgynevezett «böles»-nek a fia. Ezek jöttek Itáliából. Az ión öbölből csak az epidamnosi Amphimnestos, Epistrophos fia jött el; Aitoliából Males, annak a Titormosnak a testvére, ki erejével az összes görögöket fölülmulta, s az embereket kerülve Aitoliának legelrejtettebb zugába vonult vissza; Peloponnesosból Leokedes, az argosi kényúrnak, Pheidonnak fia, azé a Pheidoné, aki mértékeket hozott be Peloponnesosba, s a legféltelenebb ember volt a görögök közt;³ mert az elisi versenybírákat elkergetvén, maga rendezte az olympiai játékot; ennek a fia jött tehát, továbbá Amiantos, Lykurgos fia, az arkadiai Trapezusból; az azaniai Paios városából Laphanes, kinek atyja, Euphorion, arkadiai hagyomány szerint a Dioskurosokat vendégelte meg, s azóta minden embert szívesen fogadott; Elisből Onomastos, Agaios fia. Ezek jöttek Peloponnesosból. Athénből Megakles, kinek atyja, Alkmeon, Kroisos vendége volt, és egy másik, Hippokleides, Tisandros fia, egy igen gazdag és kiváló szépségű athéni; Eretriából, mely abban az időben virágzó állapotban volt, Lysanias; Thessaliából a Skopada nemzetséggű kranoni Diaktorides, a molossusoktól Alkon. Ennyien voltak a kérők.

Midőn ezek a meghatározott napon megjelentek, Kleisthenes először is hazájuk és családjuk felől kérdezte ki őket; majd pedig az egy évi vendéglátás alatt alkalma volt férfiasságukat, jellemüket, műveltségüket és modorukat megismerni, részint magán érintkezés útján, részint a társaságban. Az ifjabbakat a testgyakorló helyre is elvezette, főleg azonban a lakománál tette próbára vendégeit. Mert ameddig nála voltak, mindig így érintkezett velük, és pazar vendéglátásban

részesítette őket. Végre is a kérők közül leginkább athéni vendégei tetszetek meg neki, s ezek közül is Tisandros fia, Hippokleides, a férfiassága miatt, valamint azért is, hogy ősei a korinthosi Kypselidákkal rokonságban állottak.⁴ Midőn felvirradt a lakodalmi ünnepélynek kitűzött napja, melyen Kleisthenesnek nyilatkoznia kellett, hogy kire esett választása: Kleisthenes száz ökröt áldozott, s a kérőket, valamint Sikyon egész népét meghívta a lakomára. Ebéd végével a kérők vitatkozni kezdtek a zenéről és egyéb más szóba került tárgyról. Borozás közben Hippokleides valamennyit lebilincselte szellemével, majd odaszólt a fuvoláshoz, hogy kezdjen egy táncra, s ennek játékára táncolni kezdett. De míg ő táncában tetszelgett, Kleisthenest kétség fogta el láttára. Hippokleides azután kis pihenőt tartva egy asztalt kért elő; mikor azt behozták, először lakoniai táncot járt rajta, majd attikait; harmadszor pedig fejtetőre állván az asztalon, lábaival hadonázott. Kleisthenes ugyan már az első és második tánc alatt sértődve utasította el magától azt a gondolatot, hogy Hippokleidest tánca és szemérmetlensége után vejévé fogadja; minthogy azonban nem akart ellene kikelni, türtőztette magát. De midőn lábaival hadonázni látta, nem tarthatta magát vissza és így szólt: «No Tisandros fia, te ugyan eltáncoltad a házasságodat!» Mire ő így szólt: «Nem törődik azzal Hippokleides.» Innen eredt e közmondás.

Kleisthenes azután csendet kért és így szólt a társasághoz. «Ti kérői leányomnak, mindnyájatokat magasztallak én s valamennyiteknek kedvében járnék, ha ugyan lehetséges volna; nem is akarom én egynek a kitüntetése által a többit becsmérlni. Minthogy azon-

ban csak egy lányom van, s így lehetetlenség valamennyitek kívánsága szerint cselekedni: azoknak, akik a házasságtól elesnek, személyenként egy ezüst talentumot adományozok azon megtiszteltetésért, hogy gyermekemet nőül akarták venni, meg hogy oly sokáig voltak távol hazájuktól. Agariste leányomat pedig athéni szokás szerint Alkmeon fiának, Megaklesnek jegyzem el.» Megakles beleegyezett az eljegyzésbe, s Kleisthenes a házasság kérdését eldöntötte. Így végződött a kérők ügye, s így lettek az Alkmeonidák egész Görögországban oly híres emberek. Ebből a házasságból származott Kleisthenes, ki a törzsfelosztást és a népuralmat hozta be Athénbe, s aki sikyoni nagyatyja után kapta nevét.⁵ Megaklesnek még egy fia volt rajta kívül: Hippokrates, ennek ismét egy Megakles nevű fia és egy leánya, Agariste, akit Kleisthenesnek leányáról neveztek el. Ez az Agariste Aripbron fiának, Xanthipposnak lett a felesége, s áldott állapotában az álmodta, hogy oroszlánt szült; néhány nap múlva pedig Periklesszel ajándékozta meg Xanthippost.⁶

XX.

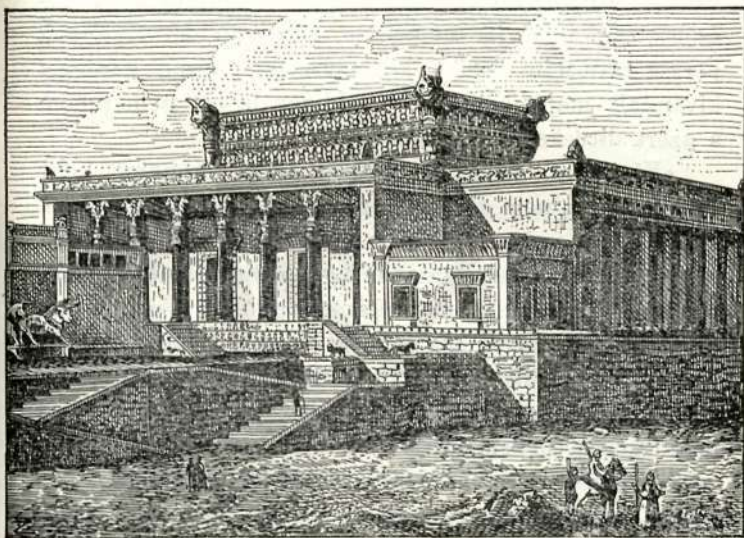
Xerxes és Demaratos párbeszéde.

Xerxes maga elé idézte Demaratost, Ariston fiát, ki vele együtt vonult Görögország ellen, s így szólt hozzá: «Kedvem támadt néhány kérdést intézni hozzád, Demaratos. Te görög ember vagy, s téled is hallottam, meg sok más görögtől, akikkel beszélni alkalmam volt, hogy a te hazád nem a legkisebb, nem is a leggyöngébb állam. Mondd meg hát most nekem: lesz-e bátorságuk a

görögöknek fegyvert fogni ellenem? Mert azt hiszem, ha az összes görögök meg a többi nyugati népek mind szövetkeztek volna, még akkor sem lennének elég erősek támadásomnak ellenállni, mert nincsen közöttük egyetértés. Szeretném tehát tudni, miként vélekedel róluk.» Xerxes szavaira Demaratos így szólt: «Vajjon őszintén beszéljek-e, óh király, vagy kedved szerint?» Xerxes pedig csak őszinteségre buzdította, biztosítva, hogy ép úgy kegyében marad, mint eddig. Demaratos erre így szólt, «Királyom, mivel mindenkép őszinte szót követelsz tőlem, nem pedig olyat, melynek hazug volta később kitudódna, tudd meg, hogy Görögországnak mindig a szegénység volt kenyeres társa, az erényt pedig az okosság és a szigorú törvény sajátíttatták el vele; ennek a segítségével védekezik szegénység és zsarnokság ellen. A görögök ugyan mindnyájan derék emberek, kik ama dór területen laknak; következő szavaim azonban nem vonatkoznak valamennyiökre, csak a lakedaimoniakra. Először is nem fogják elfogadni föltételeidet, melyek Görögországra rabszolgaságot rónak; továbbá csatasorba fognak ellened kiállani, még ha a többi görögök valamennyien hozzád pártolnak is. Számukat se kérdezd, hogy hányan vannak, kik ezt meg tudnák tenni; mert ha csak ezren lesznek is, akkor is harcolni fognak ellened, legyenek akár többen, akár kevesebben.»

Xerxes e szavakra elmosolyodva így szólt: «Ugyan mit beszélsz, Demaratos, hogy ezer ember harcolna ekkora hadsereggel?! Nézd csak: te azt mondd, hogy király voltál ezeknek az embereknek. Lesz-e hát kedved rögtön tíz ember ellen kiállni? Mert ha egész állami szervezetetek olyan, amiként mondd, akkor neked

mint királyuknak kétszer annyi emberrel illik kiállanod törvényeitek szerint.² Ha tehát mindegyikük fölér hadseregem tíz katonájával, azt kívánom, hogy te hússzal mérkőzzél meg; csak így bizonyodnék be, amit te mondtál. De ha olyanok és akkora természetűek, aminő te vagy meg azok a görögök, akikkel alkalmam volt

XERXES PERSEPOLISI PALOTÁJA (RECONSTRUCTIO).

beszélni: akkor nagyon dicsekedtek, s azt hiszem, szavad nem egyéb, mint üres nagyképűség. Mert tegyük föl a legvalószínűbb esetet: miként szállhatna sikra ezer, vagy tízezer, vagy akár ötvenezer ember ekkora hadsereggel, még ha mindegyik szabad lenne is, s nem egy uralkodónak szolgálna? Hiszen több jutna kire-kire ezer katonánál, ha ötezren lennének is. Ha még legalább egy uruk volna, mint minálunk, s tőle remegve,

természetüket meghaladó bátorságot fejtenének ki, s korbács kényszere alatt kisebb számuk ellenére kivonúlnának a többség ellen; így azonban szabadjára hagyva, egyiket sem fogják tenni. Sőt azt hiszem, hogy ha annyian lennének is a görögök, mint a perzsák, nehezen küzdenének egyedül velük szemben is. Közöttünk vannak csupán olyan vitéz emberek, aminőkről te beszélsz, ha nem is sokan, de néhányan. Mert vannak perzsa testőreim között, kik egyszerre három göröggel kívánnak majd harcolni. Csakhogy te ezt nem tudod, s azért dicsekedel oly sokat.»

«Királyom, felelé Demaratos, eleve tudtam, hogy őszinteségem nem fog tetszeni neked; de mivel a tiszta valóság elmondására kényszerítettél, azért mondtam meg, milyenek a spártaiak. Hogy pedig mai állapottommal megelégedve, mennyire szeretem őket, magad tudod a legjobban; mert ők engem királyi méltóságomtól és ősi jogaimtól megfosztva, hazátlan számkivetetté tettek, atyád pedig udvarába fogadva, vagyont és házat ajándékozott nekem. Valószínűtlen, hogy józan ember visszautasítsa a nyilvánuló jóindulatot, sőt inkább szeretnie kell. Nem mondom, hogy tíz emberrel ki tudnék állni, kettővel sem; sőt ha tőlem függ, eggyel sem küzdök meg. De ha a szükség hajtana, vagy nagy versenydíj ösztökélne, legszívesebben mérkőzném meg azok egyikével, kik szavaid szerint három görög emberrel állnának ki. Így a lakedaimoniak is egyes küzdelemben senkinél sem hitványabbak; tömegben azonban legbátrabbak a világon. Mert ha szabad emberek is, nem minden tekintetben szabadok. A törvény áll ugyanis fölöttük, melytől jobban félnek, mint a te alattvalóid tetőled. Amit az nekik parancsol, megteszik; s a tör-

vény mindig azt parancsolja, hogy semmiféle embertömeg elől sem szabad futni a harcban, hanem a csatarendben kitartva kell győzni vagy meghalni. Ha pedig azt hiszed, hogy így szólva dicsekszem, inkább elhallgatom a többit; ezt is csak kényszerből mondtam, s vajha óhajod szerint végződne a dolog, óh király!» Ez volt Demaratos felelete. Xerxes azonban nem haragudott meg érte, hanem nevetésre fakadt, majd pedig kegyesen elbocsátotta.

XXI.

Két spártai férfiú Xerxesnél.

Az athéniekhez és spártaiakhoz Xerxes nem küldött követet földért, és pedig a következő okból: midőn régebben Dareios küldött hozzájuk ugyanezen célból, az egyik városnak a lakossága a követeket egy mélységbe, a másik pedig egy kútba dobta, hogy onnan hozzanak földet és vizet a királynak. Ezért nem küldött Xerxes e megbízással hozzájuk követeket. Hogy minő csapás érte az athénieket a követekkel való ilyen bánásmódjuk miatt, nem tudom megmondani, hacsak nem az, hogy földjük és városuk elpusztult. Csakhogy azt hiszem, ez nem amiatt történt. A lakedaimoniakat azonban Talhybiosnak, Agamemnon hirdetőjének haragja sújtotta. Talhybiosnak ugyanis Spártában van egy temploma, s utódai, az ú. n. Talhybiadák, bírják Spártában az összes hirdetői hivatalokat.¹ A spártaiak említett tettük után nem tudtak áldozataikból kedvező jeleket kapni, s ez sok ideig tartott. Búsultak, mert nagy csapásnak tartották a dolgot; gyakran hívtak össze népgyűlést, s midőn kérdést intéz-

tek a néphez, hogy volna-e valaki hajlandó életét Spártaért feláldozni: Sperthias, Aneristos fia, és Bulis, Nikolaos fia, nemes származású és igen vagyonos spártai polgárok, önként ajánlkoztak leróni a büntetést Xerxesnek, amiért Dareios követeit a spártaiak megölték. Így őket a spártaiak, mint halálra szántakat, Médiába küldték.

E férfiak bátorsága valóban bámulatra méltó, szint-
úgy következő beszélgetésük is. Susába indulva ugyanis, Hydarneshez érkeztek. Ez a Hydarnes perzsa eredetű volt és az ázsiai tengerpart népeinek vezére.² Barátságosan fogadta őket, s az ebédnél így szólt hozzájuk: «Lakedaimoni férfiak! Miért irtóztok attól, hogy barátai legyetek a királynak? Nézzetek csak rám és hatalmamra s lássátok, miként meg tudja a király becsülni a derék embereket. Így járnátok ti is, ha megadnátok magatokat a királynak; mert derék emberek hírében álltok nála, s mindegyiteknek adna a király egy görög tartományt kormányzás végett.» Erre ők így feleltek: «Hydarnes, javunkat célzó tanácsod egyoldalú, mert csak egy népre vonatkozó tapasztalataid alapján tanácsolsz, míg a másikat nem ismered. Te értesz a rabszolga-élethez, de a szabadságot még nem ízlelted meg, vajjon édes-e az, vagy nem. Mert ha megízlelnéd, nem azt tanácsolnád, hogy dárdákkal vívjunk meg érte, hanem szekercékkel is.»

Ezt a feleletet adták Hydarnesnek. Midőn pedig Susába érkeztek és a királya színe elé jutottak, a testőrök felszólították, sőt kényszeríteni akarták őket, hogy leborúlva hódoljanak a király előtt; de ők azt mondták, hogy ha a fejüket levágnák, akkor sem tennének ilyest; mert náluk nincs szokásban ember előtt lebo-

rúlni, s nem is azért jöttek. Majd később, midőn e szer-
tartást visszautasították, előbbi szavaiknak megfelelőleg
így szóltak: «Médek királya! Minket a lakedaimoniak
azért küldtek, hogy a Spártában megölt követekért meg-
lakoljunk.» Erre Xerxes nagylelkűen azt mondta, hogy ő
nem úgy fog cselekedni, mint a lakedaimoniak; mert ezek
a követek megölésével megdöntötték az összes nemzetek
közt érvényes jogokat, ő maga pedig nem fog elkövetni
olyat, amit nekik szemükre hány, s nem fogja az ő
megöletésük által a lakedaimoniakat a büntől feloldani.
A spártaiak e viselkedése, habár Sperthias és Bulis
Spártába visszatértek, egy időre megszüntette Talthy-
bios haragját.

XXII.

Athén érdeme. — Themistokles.

A király hadmenetének az volt ugyan a címe, hogy
Athént támadja meg, tényleg azonban egész Görög-
országot fenyegette; s habár ezt jóval előbb tudták a
görögök, mégsem voltak mindnyájan egy nézeten. Né-
melyek ugyanis földet és vizet adván a királynak, erő-
sen bizakodtak, hogy semmiféle bántódást sem fognak
szenvetni a barbártól; másokat pedig, akik nem adtak,
nagy félelem szállott meg; mert sem elegendő számú
hajó nem volt Görögországban, melyekkel az ellenséget
bevárhatták volna, sem pedig a nép zöme nem volt
hajlandó háborúba menni, sőt erős méd érzületet muta-
tott. S itt kénytelen vagyok kimondani meggyőződése-
met, bár nem fog tetszeni a többségnek; de minthogy
igaznak tartom, nem hallgatom el.¹ Ha az athéniek,

megrémülve a fenyegető veszedelemtől, elhagyják hazájukat, vagy ha nem hagyják oda, hanem ott maradva, meghódolnak Xerxesnek: senki sem kísérelte volna meg, hogy a tengeren síkra szálljon a király ellen. Ha pedig senki sem várta volna Xerxest tengeri haddal, akkor a szárazon a következő történt volna. Akármennyi védőbástyát építettek volna a peloponnesosiak az Isthmoson,² a lakedaimoniak a szövetségeseiktől, ha nem is önként, de kénytelenségből cserbehagyva, — a mennyiben a barbárnak hajóhada a városokat egymásután elfoglalta volna, — magukra maradtak volna, s egyedül állva, bátor küzdelem után nemes halállal veszték volna el. Vagy így jártak volna el, vagy pedig látva, hogy a többi görög államok a médek részére állnak, szerződésre léptek volna Xerxessel. Így tehát akármelyik módon, de Görögország perzsa fönnhatóság alá került volna. Mert, hogy mi haszna lett volna az Isthmoson emelt bástyáknak, ha a király ura a tengernek, nem birtam megtudni. Ha tehát azt mondja valaki, hogy Görögországot az athéniek mentették meg, nem téveszti el az igazságot. Mert akármibe fogtak, siker követte tetteket; s minthogy elhatározták, hogy Görögországnak szabad ország gyanánt kell fönnmaradnia: ők voltak azok, kik a többi görög törzseket, amennyiben nem voltak még érzületűek, mind fölrázták, s az istenek segítségével ők kergették el a királyt. Sőt a Delphoiból jövő s keblükben félelmet keltő rémes jóslatok sem bírhatták rá őket, hogy Görögországot odahagyják; hanem bátorságuk volt kitartani s az ellenséget hazájukban bevárni.

Az athéniek ugyanis követeket küldöttek Delphoiba, és jóslatot készültek kérni; midőn pedig a követek a szentélyben a szokásos áldozatot bemutatták, s a szent

kamrába lépve, leültek, a Pythia, kinek Aristonike volt a neve, ezt a jóslatot adta:

Oh nyomorúlt, minek ülsz itt? Fuss tova, messze világba,
Hagyd oda otthonodat, sose lásd a hazád magas ormát.
Nem marad épen a fej, szintúgy elpusztúl a teste,
Lába se, törzse se lesz, keze sem teszi majd akarátját.
Végzete szánandó, mert vészes tűz felemészti;
Tönkre tiporja Ares szekerén, mit Syria gyártott.³
Sok más bástya ledől, a tiéden kül, erejétől;
Ádáz tűzfáklyák felemészti templomainkat;
Isteneink remegő testét ellepte verejték,
Órájuk halvány. Ám nézd csak, hogy feketéllik
Ott a tetőn csepegő vér: balsorsod jele, sajnos!
Menj ki a szentélyből, búsan gyászolva csapásod.

Az athéni követek e szavakra mélyen elszomorodtak; mivel pedig a rossz jóslat következtében ők maguk is lemondtak a reményről, Timon, Indrobulos fia, egyike a legtiszteltebb férfiaknak Delphoiban, azt a tanácsot adta nekik, hogy könyörgők módjára, olajággal a kezükben járuljanak az isten elé és újra kérjenek jóslatot. Az athéniak követték tanácsát, s így szóltak: «Oh Urunk, becsüld meg ezen olajágakat, melyekkel eléd járulunk, s adj kedvezőbb jóslatot hazánkról; különben nem távozzunk a szent kamrából, s halálunk órájáig itt maradunk.» A jósnő e szavakra másodízben ezt a jóslatot adta:

Hasztalanul könyörög Pallas apjának a mennyben,
Sem szava, sem csele nem képes kérlelni haragját.
Amde figyelj, mondok neked ismét jóslatigéket:
Majd ha az ellenség Kekrops várát lesodorta,
És a Kithaironnak völgyét katonák kirabolták:⁴
Tritogeneiának⁵ majd ad Zeus gyöngye fabástyát;
Gyermekeiddel együtt téged csak ez szabadít meg.
Ellenség lovas és gyalogos csapatát te ne várd be

Békében, se szilárd talajon. Vond félre a néped,
 Fusson a lábad! Lesz még ő majd szembe tevéled.
 Oh te dicső Salamis! A nők fiait te öld meg
 Búzavetés idején, vagy tán aratás idejében.

Ez a jóslat enyhébbnek tűnt föl nekik az előbbinél, aminthogy úgy is volt; följegyezték tehát és eltávoztak Athénbe. Midőn a követek megérkeztek s a jóslatot a népnek kihirdették, sok mindenféle magyarázattal igyekeztek az emberek a jóslat értelmét kifürkészni, de különösen két felfogás állott egymással szemben. Az öregek közül néhányan úgy vélekedtek, hogy az isten jóslata szerint a várhegy fog fönnmaradni, mert az athéni várfalat hajdan pillérekkel erősítették meg; azt hitték tehát, hogy a fabástya erre a kerítésre céloz. Mások viszont azt állították, hogy az isten a hajókat jelöli vele; s minden mást mellőzve, ezeknek a felszerelésére buzdították a népet. Ámde azokat, kik szerint a fabástya hajókat jelölt, megzavarta a Pythia jóslatának két utolsó verse:

Oh te dicső Salamis! A nők fiait te öld meg
 Búzavetés idején, vagy tán aratás idejében.

Ezeket a szavakat akadtak föl azok, kiknek magyarázata szerint a fabástya hajókra vonatkozik. Mert a jóslatfejtők úgy értelmezték e szavakat, hogy ha tengeri csatára készülnek, Salamisnál vereséget kell szenvedniök.

Élt ekkor Athénben egy ember, ki csak nemrég küzdött föl magát az elsők közé, névszerint Themistokles, Neokles fia.⁶ Ez a férfiú azt állította, hogy a jóslatfejtők nem egészen helyesen értelmezik a jóslatot, s így érvelt: ha a kérdéses verssor tényleg az athéniekre

vonatkoznék, akkor nem hangzott volna oly kegyesen a jóslat, hogy «óh te dicső Salamis», hanem «óh te szerencsétlen Salamis», ha ugyan a lakosoknak kellene körülötte halált szenvedniök. Ámde, ha helyesen értelmezik a jóslatot, akkor az isten ez ellenségre mondta ama szavakat, s nem az athéniekre. Tanácsolta tehát, készülődjenek tengeri csatára, mert erre céloz a fá-bástya. Themistokles e magyarázatát elfogadhatóbbnak tartották az athéniek, mint a jóslatfejtőkét, kik tiltakoztak a tengeri csata készülétei ellen, s szerintük mindaz, amit az athéniek tehetnek csak az, hogy nem fognak fegyvert, hanem Attikát odahagyva, valamely más földön telepednek le.⁷

XXIII.

A thermopylaei csata.

Midőn a perzsák a szoroshoz közeledtek, a Thermopylainál tartózkodó görögök ijedtükben tanácsot tartottak a visszavonulás fölött. A peloponnesosiaknak általában az volt a kívánságuk, hogy vonuljanak vissza Peloponnesosba és őrködjenek az Isthmoson; de mivel a phokisiak és lokrisiak ellenezték ez indítványt,¹ Leonidas is arra szavazott, hogy helyt álljanak, s hogy követeik útján szólítsák fel segítségre a városokat, mert maguk kevesen vannak arra, hogy a médek seregét visszatartsák. Mialatt így vitatkoztak, Xerxes lovaskémet küldött hozzájuk, hogy nézze meg, hányan vannak, s mivel foglalkoznak. Mert még Thessaliában halotta, hogy kis sereg gyülekezett itt össze, melynek a lakedaimoniak és a Herakleida származású Leonidas

állnak az élén. Midőn a lovas a táborig lovagolt, körül nézett, de nem látta az egész sereget, mert azokig, akik az ujonnan fölépitett és gondosan őrzött falak mögé valának rendelve, nem hatolhatott tekintete. Tehát csak a kívül állókat látta, kiknek fegyverei a fal előtt heverték. Véletlenül akkor a lakedaimoniak voltak az őrésre kirendelve, s a kém látta, hogy az emberek egy része gimnasztikai gyakorlatokat végez, mások meg hajukat fésülik.³ Elcsodálkozott a látványon és megjegyezte számukat; miután pedig mindent pontosan megtekintett, nyugodtan visszalovagolt. Mert senki sem üldözte és senki sem törődött vele. Így tehát visszatért és Xerxesnek elmondta tapasztalatait.

De Xerxes nem tudta megérteni a dolgot, hogy a görögök a halálra és bátor küzdelemre készülődnek; s minthogy nevetségesnek tűnt föl előtte viselkedésük, a táborában tartózkodó Demaratosért, Ariston fiáért küldött.³ Midőn ez megjelent, Xerxes mindenről kikérdezte; meg akarta tudni, hogy mi értelme van a lakedaimoniak viselkedésének. Demaratos pedig így felelt: «Már akkor szóltam én ezen emberekről, midőn útra keltünk Görögország ellen. Szavaimra azonban nevetésre fakadtál, habár mondtam, hogy hová fog fejlődni a dolog; mert legfőbb törekvésem, hogy a valót tárjam föl előtted. Halld meg hát most is: ezek az emberek azért jöttek oda, hogy a szorosban velünk megvívjanak, s erre tesznek előkészületeket. Az a szokás uralkodik ugyanis náluk, hogy ha kockára teszik életüket, akkor felcicómázzák a fejüket. De tudd meg, óh király, ha ezeket és Spártában maradt társaikat legyőzöd, nem lesz a földön más nép, mely ellened emelné kezét; mert most a legszebb görög királyság és a legbátrabb férfiak ellen

vonulsz». Xerxes, kinek véleménye szerint Demaratos teljesen hihetetlen dolgokat beszélt, azt kérdezte ezután, hogy mikép fognak ily kevesen az ő hadserege ellen harcolni. Ő pedig így szólt: «Uram király, bánj velem, mint hazug emberrel, ha nem úgy fog történni a dolog, mint mondom.»

Szavai azonban nem tudták Xerxest meggyőzni. Négy napig várt, mindig abban a reményben, hogy meg fognak futni. Minthogy azonban az ötödik napon sem távoztak, hanem felfogása szerint szemtelenségükben és meggondolatlanságukban ott maradtak, megharagudott és a médekkel meg a kissiaiakat⁴ küldötte ellenük azzal a parancssal, hogy élve fogják el őket és úgy hozzák szeme elé. Erre a médek előre törve a görögökre rohantak, de sokan elhullottak; majd mások léptek helyükbe, mindazáltal nem nyomulhattak tovább, habár sokan elestek közülök. Világos lett mindenki előtt, de leginkább a király előtt, hogy bár sok az ember, de kevés a férfi. A küzdelem egész napon át tartott. Minthogy a médek kemény vereséget szenvedtek, visszavonultak a harctérről, s helyökbe Hydarnes vezérlete alatt azok a perzsák léptek, kiket a király halhatatlanoknak hívott, remélvén, hogy majd könnyedén fognak elbánni a görögökkel.⁵ Amint pedig ezek összecsaptak, semmivel sem tudtak többre menni, mint a médek sereg; ugyanaz volt az eredmény, mert szűk szorosban harcoltak, lándzsáik rövidebbek voltak, mint a görögökéi, s nem fejthették ki erejüket. A lakedaimoniak elismerésre méltó módon harcoltak, és sokkal ügyesebbeknek bizonyultak ellenfeleiknél. Gyakran hátat fordítottak, mintha mindnyájan megfutamodnának; a barbárok pedig látva, hogy futnak, zajongva és ordítva utánuk rohantak. De mikor

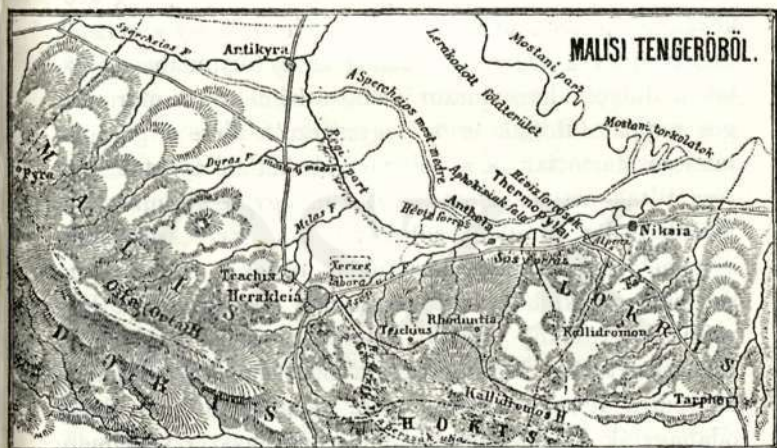
utólérték őket, a görögök megfordultak, nekiestek a barbároknak, s ilyen fordulatok alkalmával számtalan perzsát felkoncoltak. Maguknak a spártaiaknak is volt némi veszteségük. De mivel a perzsák minden törekvésük mellett sem foglalhatták el a szorost, akár csapatonként, akár tömegesen intézték a támadást, visszavonultak.

E támadások alatt, hagyomány szerint, a király, amint nézte a csatát, seregét féltve, háromszor ugrott fel trónjáról. Így harcoltak e napon; de másnap sem tüntették ki magukat jobban a barbárok. Mivel ugyanis a görögök kevesen voltak, azt hitték, hogy sebeiktől el vannak csigázva, s nem lesznek képesek kezét emelni ellenük; azért támadták meg őket. De a görögök csapatok és törzsek szerint álltak csatasorban, s mindenki részt vett a küzdelemben, csak a phokisiak voltak a hegyen kirendelve a gyalogösvény őrizetére. Midőn pedig a perzsák semmi más eredményt nem láttak, mint az előtte való napon, visszavonultak. A király nagy zavarban volt, hogy mitévő legyen e körülmények között, midőn Ephialtes, Eurydemos fia, egy malisi ember, jelentkezett nála kihallgatásra. Ez azt hitte, hogy nagy jutalmat fog kapni a királytól, s fölfedezte előtte a Thermopylaihoz vezető hegyi ösvényt, miáltal végveszélybe döntötte az ottan állomásozó görögöket.⁶

Ezen az ösvényen vonultak föl a perzsák, miután az Asoposon átkeltek,⁷ egész éjjel, jobb kézzől hagyva az Oitát, balról a trachisi hegységet. Virradatkor azután a hegycsúcsra értek. Ezen a hegyen, mint fentebb mondtam, ezer phokisi nehéz fegyverzetű állott őrt, hogy megvédjék saját földjüket és az ösvényre vigyázzanak. A szorosnak alsó részét ugyanis azok védték, akikről

már megemlékeztem, a hegyi ösvénynek őrizetét pedig a phokisiak. Leonidasnak tett ígéletük következtében önként vállaltak magukra.

A perzsák fölvonulását következőkép vették észre a phokisiak. A felmenet alatt a perzsákat eltakarta az egész hegyet elborító tölgyerdő. Ép szélesend volt, de természetes, hogy a szétszórt levelek a lábak alatt nagy

THERMOPYLAII VIDÉKE.

zajt idéztek elő; erre a phokisiak felugrottak s felöltötték fegyvereiket. Nyomban rá megjelentek a perzsák, s midőn a fegyverkező embereket látták, nagyon elcsodálkoztak; mert azt remélték, hogy semmiféle ellenség sem állja majd útjukat, s most egy sereggel találkoztak. Ekkor Hydarnes megjíjedve, hogy a phokisiak talán lakdaimoniak, megkérdezte Ephialtest, hogy honnan való a sereg; de midőn megtudta a valót, a perzsákat csatasorba állította. A phokisiak hatalmas nyilzáportól

érve, a hegycsúcsra futamodtak, mert azt hitték, hogy a perzsák ő ellenük vonultak föl, s a végküzdelemre készülődtek. De mialatt ők így gondolkoztak, az Ephialtest és Hydarnest követő perzsák nem törődtek velük, hanem gyorsan leszálltak a hegyről.

A Thermopylainál táborozó görögöknek először a jó Megistias jövendölte meg az áldozati belekből, hogy másnap hajnalban fognak meghalni; majd pedig szökevények jöttek hozzájuk azzal a hírrel, hogy a perzsák megkerülték a hegyet. Ezek még az éj folyamában jelezték a dolgot; harmadszor pedig a kémei, kik már világos nappal futottak le a hegycsúcsról. Erre a görögök tanácsot tartottak, s a vélemények kétfelé ágaztak. Egy rész tiltakozott az ellen, hogy odahagyják állomásukat; mások pedig az ellenkezőt követelték. Erre szétváltak, s némelyek elvonulva hazájukba tértek; mások pedig azt határozták, hogy ott maradnak Leonidasszal. Egy másik hagyomány szerint maga Leonidas küldötte el őket, mert félt, hogy elpusztulnak; magára és spártai katonáira nézve azonban nem tartotta illőnek, hogy odahagyják azt az állomást, melynek egyszer védelmére jöttek. S magam is határozottan azt hiszem, hogy Leonidas, miután észrevette, hogy szövetségesei elvesztették bátorságukat és nem akarnak osztozni a veszélyben, maga szólította fel őket a távozásra; de hogy maga is elvonuljon, nem tartotta illőnek. Hogy pedig helyt állott, nagy lett a dicsősége az utókor előtt, és Spárta sem veszített hatalmából semmit. Mert midőn a spártaiak, mindjárt a háború kezdetén, jóslatot kértek a Pythiától, ez azt felelte, hogy vagy a barbárok fogják feldúlni Lakedaimont, vagy pedig királyuknak kell elpusztulni. A jóslat hatméretű versekben következőleg hangzott:

Halljátok szavamat, térséges Spárta lakói!
Híres szép város pusztúl el a Perzsa kezétől,
Vagy Hérakles hős ivadékát küldi a sirba,
S gyászba borúl a király vesztén az egész Lakedaimon.
Nem fékezne hős erejét bika, sem pedig arszlán;
Égi erő lakozik keblében. Nyugta nem is lesz,
Míg eme két végzet közül egy nem teljesedik be.

Azt hiszem, erre gondolt Leonidas, s az a vágy, hogy teljes dicsőséget szerezzen a spártaiaknak, birta rá, hogy a szövetségeseket elküldje. Ez sokkal valószínűbb, mint az, hogy veszekedtek volna vele, s hogy rendetlenül vonultak volna haza. Nem tartom jelentéktelen bizonyítéknak erre vonatkozólag azt sem, hogy Leonidas a jóst is, ki ezt a sereget követte, az akarnaniai Megistiast, állítólag Melampusnak az ivadékát, ki az áldozat alkalmával megjósolta a jövőndőt, tényleg szintén elküldötte, nehogy vele együtt elvesssen; mindazáltal ez nem távozott el onnan, csak egyetlen fiát küldötte haza, ki szintén itt katonáskodott.

A szövetségesek tehát, midőn Leonidas elküldötte őket, szót fogadtak és eltávoztak; csak Thespiái és Thebai lakói maradtak a lakedaimoniakkal. Ezek közül a thebaibeliak nem szívesen, hanem akarattuk ellenére maradtak, mert túszerzők gyanánt tartotta vissza őket Leonidas; de a thespiaiabeliek a legnagyobb készséggel helyt állottak s kijelentették, hogy Leonidast és társait nem fogják elhagyni. Így hát velők maradtak és együtt is haltak meg. Vezérük Demophilos, Diadromes fia volt.

Napkeltevel Xerxes megáldozott, s körülbelül addig várt, míg nálunk a piac meg szokott telni emberekkel, mire tovább vonult. Így adott ugyanis Ephialtes is utasítást, amennyiben a lemenet a hegyről rövidebb, a távolság ki-

sebb, mint a megkerülés és a fölmenet alkalmával. Amint a barbárok Xerxessel együtt előnyomultak, Leonidas görögjei is a végső küzdelemre készültek, és sokkal meszebbre vonultak ki, mint előbb, a szorosnak szélesebb részére. Eddig a falbástya volt őrállomásuk, ahonnan az előbbi napokon kivonulván, szűkebb helyeken csatáztak. Most azonban a keskenyebb részen túl csaptak össze, s tömegestül hullottak a barbárok. A perzsa csapatvezérek ostorral verték hátul a katonákat s mindig előre tuszkolták. Sokan a tengerbe estek közülök, s így pusztultak el, de még többeket gázoltak le övéik elevenen; az elesettekkel pedig senki sem törődött. Mert a görögök látván, hogy a halálnál egyebet nem várhatnak, miután az ellenség megkerülte a hegyet: féktelen dühükben a lehető legnagyobb erőfeszítéssel küzdöttek a barbárok ellen. Minthogy e napon a legtöbbször már csak tört lándzsája volt, karddal kaszabolták a perzsákat. Ebben az ütközetben esett el hősi küzdelem után Leonidas, s vele együtt más híres spártaiak, kiknek nevét nagy érdemük következtében meg is tudtam, még pedig az összes háromszáz vitézét.⁸ A perzsák közül is igen sok híres ember esett el, a többi között Dareiosnak két fia, Abrokomes és Hyperanthes.

Xerxesnek tehát két testvére esett itt el a csatában. Leonidas testének birtokáért a perzsák és lakedaimoniak között nagy tolongás támadt; végre a görögök vitézül küzdve, magukhoz vonták, mialatt négyszer szoritották vissza az ellenséget. Addig tartott e küzdelem, míg Ephialtes és kísérete meg nem érkezett. Midőn ezt a görögök megtudták, a csata másképp fordult; mert a szűkebb útra vonultak vissza, s a fal mellett elhaladva, a dombon telepedtek le, hol a thebaibeliek kivételével

valamennyien összegyűltek. Ez a domb a bejárásnál emelkedik, hol most a Leonidas tiszteletére fölállított köoroszlán látható. Ezen a helyen védelmezték magukat kardjukkal, már akinek még volt, meg kezökkel és szájukkal, míg a barbárok nyilai el nem borították őket. Egy részük lerombolva a falbástyát, előlről támadta meg őket, mások pedig megkerülték és minden oldalról körülfogták.

Így viselkedtek a lakedaimoniak és thespiaiabeliek, s közöttük a hagyomány szerint különösen a spártai Dienekes vált ki. Híres lón az a megjegyzése, melyet a görögöknek a médekkel való összeesapása előtt mondott, midőn azt hallotta egy trachisi embertől, hogy ha a barbárok kilövik ijjaikat, akkor a nap a nyilak tömegétől elsötétedik. Dienekes erre anélkül, hogy megjegyezt volna, a médek nagy számával nem törődve, azt mondta, hogy nagyon jó hírt beszél trachisi barátja, mert ha a médek elsötétítik a napot, akkor ők árnyékban, nem pedig napfényben fognak harcolni. A lakedaimoni Dienekes egyéb más megjegyzése is közszájon forog, s ezek fönntartják emlékét. Utána a hagyomány szerint egy lakedaimoni testvérpár tűnt ki, Alpheos és Maron, Orsiphantosnak fiai. A thespiaiabeliek között különösen egy ember tüntette ki magát, névszerint Dithyrambos, Harmatidas fia.

A halottakat azon a helyen temették el, ahol elestek. Dicsőségüket, valamint azokét, kik hamarabb haltak meg, mintsem Leonidas a szövetségeseket haza bocsátotta, a következő felirat hirdeté:

Itt küzdött egykor három millió katonával
Pelops földjéről négyszer ezer dalia.

Ez a fölírat valamennyire szól; a spártaiakra külön a következő:

Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak:
Megeselekedtük, amit megkövetelt a haza.

Ez a fölírat a lakedaimoniakra vonatkozik, a jósra pedig a következő:

Itt nyugszik a dicső Megistias ebben a sírban,
Kit Sperkheiosnál ölt meg a perzsa sereg.
Jós vala ő, s bár jól sejté a halál közeledtét,
Spárta vezéreinek hű követője maradt.

Ezekkel a feliratokkal az amphiktyonok diszítették föl az oszlopokat, kivéve a jósét. A jós Megistiasra a felíratot Simonides, Leoprepes fia, készítette barátságból.⁹

XXIV.

A görög hajóhad Salamisnál. — Athén elpusztulása.

Midőn a felsorolt városok¹ vezérei Salamisban összegyűltek, Eurybiades² indítványára tanácsot tartottak, hogy mindenki tetszése szerint fejtse ki nézetét, vajjon melyik hely volna legalkalmasabb a birtokukban levő területek közül a tengeri ütközet megtartására. Attikára a fővezér már nem is gondolt;³ de a többi vidékekről megemlékezett előterjesztésében. A legtöbb szónok azt indítványozta, hogy hajózzanak az Isthmoshoz és vívják meg Peloponnesos védelmére a csatát; hivatkoztak arra, hogy ha Salamisnál vereséget szenvednének, az ellenség ostrom alá venné a szigetet, hová számukra semmiféle segítség sem érkezhetnék; míg az Isthmosnál övéikhez juthatnának. A peloponnesosi vezérek tanácskozása köz-

ben egy athéni ember érkezett meg azzal a hírrel, hogy a barbárok Attikában vannak, s hogy azt egészen tűzzel árasztják el. A Xeresszel Boiotián átvonuló sereg ugyanis fölperzselte Thespiái és Plataia városokat, melyeknek lakosai Peloponnesosba menekültek; majd pedig Athénbe jött és azt végkép elpusztította. Thespiái és Plataia azért égtek le, mert a thebaibeliek elárulták, hogy nem vol-

ATHÉN ÉS SALAMIS VIDÉKE.

tak méd érületűek. A Hellespontoson való átkeléstől kezdve, ahonnan a barbárok hadmenete megindult, s ahol egy hónapot töltöttek el a hadseregnek Európába szállításával, három hónap telt el, míg Attikába értek, mikoron Kalliades volt Athénben az arkhon.⁴ A várost üresen találták, csak néhány athéni ember maradt vissza a szentélyben,⁵ templomgondozók és szegény emberek, kik a várhegyet deszkákkal és szálfákkal el-

torlaszolja, védekeztek az ellenség ellen. Voltak, kik szegénységük miatt nem kelhettek át Salamisba, meg azok, kik azt hitték, hogy ők találták ki a Pythia jóslatának értelmét, mely szerint a fabástya bevehetetlen lesz, s így ez a hely az ő menedékük, nem pedig a hajók.

A perzsák a várheggyel szemben emelkedő halmon telepedtek le, melyet az athéniek Areiopagosnak neveznek.⁶ Innen kezdték meg az ostromot, és pedig úgy, hogy csepüt tettek nyilaikra, melyeket meggyújtva lövöldöztek a torlasz felé. Habár az athénieket végveszély fenyegette, és a torlasz is felmondta a szolgálatot, mégis védekeztek az ostrom ellen és visszautasították a Peisistratidák indítványát, mely meghódolást javasolt. Védekezés közben többféle fogást alkalmaztak, a többi között azt is, hogy a kapuk felé nyomuló perzsákra köveket hengerítettek; úgy hogy Xerxes sokáig zavarban volt és nem tudta kézre keríteni őket. De a zavar közepette a barbárok egy bejárásra akadtak, mert a jóslat értelmében Attika szárazföldjét a perzsáknak el kellett foglalniok. A várhegy homlokzati részén, a kapuk és a rendes feljárat mögött,⁷ ahol egy őr sem állott, — mert senki sem hitte, hogy erre másznék föl valaki, — néhányan fölhatoltak, még pedig Kekrops leányának, Aglaurosnek szentélye mellett, bár a hely itt meredek vala.⁸ Midőn az athéniek látták, hogy az ellenség behatolt a várba, némelyek levetették magukat a bástyákról és szörnyet haltak, mások a szentély kamrájába menekültek. A feljutott perzsák először a kapukhoz siettek és felnyitották, azután az esdeklőket megölték. Mikor már mindenkit megfosztottak életétől, a szentélyt kirabolták és az egész várat lángba borították.

XXV.

A salamisi csata.¹

Midőn kiadatott a parancs, hogy húzzák fel a vitorlákat, a hajók Salamis felé indultak, s a vezényszó szerint megzavarás nélkül csatasorba állottak. Azonban nem volt elég az idő, hogy még aznap megütközzenek, mert beállt az éj; tehát másnapra készülének. A görögöket, de különösen a peloponnesosiakat félelem és aggodalom szállotta meg; oka pedig az a felfogás volt, hogy míg ők maguk Salamisnál tartózkodva, az athéniek hazájáért tengeri csatát vívnak, s vereség esetén a szigeten bekerítve, ostrom alá kerülnek: addig a saját hazájukat védtelenül hagyják. Ugyanezen éjjel indult a barbárok szárazföldi hadserege Peloponnesos felé; bár a peloponnesosiak minden lehetőt elkövettek, hogy a barbárok be ne törhessenek a szárazon. Mert mihelyt meghallották, hogy Leonidas katonái Thermopylainál elesetek, a különböző városokból összeseregelve, az Isthmoson foglaltak állást; vezérük pedig Kleombrotos, Anaxandrides fia, a Leonidas testvére volt. Táborozásuk alatt a Skironi-utat² járhatatlanná tették, azután pedig egy tanácsülésben elhatározták, hogy az Isthmos szélességében falbástyát építenek. Minthogy sok ezer ember volt ott és mindenki dolgozott, a munkát be is fejezték.³

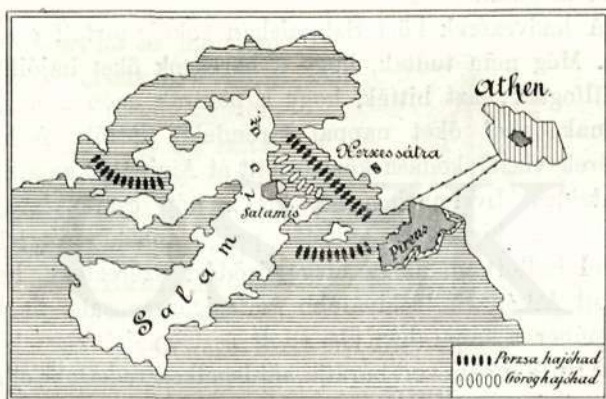
Salamisnál is nagy volt az emberek ijedtsége e hírre, de nem annyira magukat féltették, mint Peloponnesost. Egy ideig csak a jó ismerősök álltak össze és halkan beszéltek a dolgokról, csodálkozva Eurybiades meggondolatlanságán; végre nyíltan kitört az elégtelenség, s gyűlést tartottak, melyben sokat vitatkoztak a régi kér-

désről. Egy részük azt mondta, hogy el kell hajózni Peloponnesoshoz, érte kockáztassák a csatát, s ne maradjanak itt azért a földért harcolni, mely már az ellenség birtokában van. Viszont az athéniek, aiginaiak és megaraiak azt kívánták, hogy maradjanak helyben. Erre Themistokles, midőn látta, hogy indítványát a peloponnesosiak elvetik, titkon eltávozott a gyűlésből, s egy sajkán a médek táborába küldött egy embert, megtanítván arra, hogy mi a mondanivalója. Ezt az embert Sikinnosnak hívták, különben Themistokles szolgája és gyermekeinek nevelője volt. Később, mikor Thespiái városa polgárokat toborzott, Themistokles e tetéért thespiaibelivé tette és sok pénzt ajándékozott neki. Ez most sajkáján a perzsa táborhoz érkezvén, így szólt a barbárok vezéreihez: «Az athéniek vezére, aki jót akar a királylyal, s inkább óhajtja, hogy ti legyetek a győztesek, mint a görögök, a többiek tudta nélkül, titokban küldött engem hozzátok. Azt izeni, hogy a görögök félelmükben futást terveznek, s most van alkalmatok a legdicsőbb tettek a végrehajtására, ha nem akarjátok engedni, hogy megszökjenek. Mert nincsen közöttük egyetértés, nem is fognak veletek szembe szállni; sőt látni fogjátok, hogy ép úgy fognak egymás ellen harcolni, kik a ti pártotokon vannak, mint akik nincsenek.»

A követ e jelentés után rögtön távozott. A perzsák, minthogy hitelt adtak a hírnek, először is sok katonát tettek ki Psyttaleia szigetére, mely Salamis és a szárazföld között fekszik; azután éjfél tájban a nyugati szárnnyal Salamis felé eveztek, hogy az ellenséget körbe fogják. Ugyanekkor nyomultak előre a Keos és Kynosura mellé kirendelt hajók, melyek Munichiaig

elzárták az öbölt.⁴ A hajók azért nyomultak előre, hogy a görögök szökését megakadályozzák, s hogy Salamis mellett bekerítve, lakoljanak az artemisioni csatáért. Psyttaleia szigetén pedig azért szálltak partra a perzsák, mert úgy számítottak, hogy a csata folyama alatt leginkább ide fognak vetődni emberek és hajótöredékek (a sziget ugyanis a készülő tengeri csatának ép útjába esett), s így azután övéiket megmenthetik, az ellenség

A SALAMISI CSATATÉR.

embereit pedig megölhetik. Mindezt csendben hajtották végre, nehogy az ellenség tudomására jusson.

Ők tehát egész éjjel el voltak foglalva az előkészületekkel, s le sem feküdtek. — A jóslatokról nem mondhatom, hogy nem igazak, s nem is akarom azokat, melyek oly világosan szólnak, megcáfolni, ha a következőre gondolok :

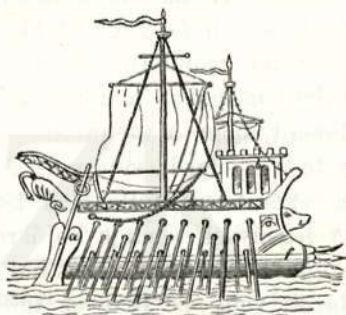
Majd ha a szent partot, melyen Artemis őrzi az oltárt, Meg²Kynosurának földjét a hajók bekerítik,
Őrjöngő dühhel pusztítva Athént, a hatalmast :

Akkor az égi Boszú letiporja a Dölyf ivadékát,
Kit hite elkapatott, hogy minden övé a világon.
Kardok mérkőznek majd, s tenger habja piros lesz;
Hellas egén ekkor fénylőn kiderül a szabadság
Napja, melyet Kronides hoz fel, meg a mennyei Niké.

Ha erre gondolok, akkor ily nyilvánvalólag találó jóslattal szemben nincs bátorságom Bakis jóslatai ellen sem magamnak kifogást tenni, sem másoknak ezt a jogot megadni.⁵

A hadvezérek közt Salamisban sokáig tartott a szóvita. Még nem tudták, hogy a barbárok őket hajóikkal körülfogták; azt hitték, hogy a perzsák azon a helyen állanak, ahol őket nappal kirendelve látták. A hadvezérek viszálykodása közben jött át Aiginából az athéni Aristeides, Lysimachos fia, kit a nép cserépszavazat útján számkivetéssel sujtott; pedig abból, amit jellemről hallottam, azt a meggyőződést szereztem, hogy ő volt Athénnek legkiválóbb és legigazságosabb fia. Ez az ember a tanácsház elé állott és Themistoklest kihivatta; pedig nem volt barátja, sőt legelkeseredettebb ellensége. A jelen veszedelem nagysága miatt azonban fátyolt borítván e dologra, kihivatta, mert beszélni akart vele. Már előbb hallotta ugyanis, hogy a peloponnesosiak sürgősen akarnak hajóikkal az Isthmoshoz evezni. Midőn Themistokles kijött, Aristeides így szólt hozzá: «Ha más alkalommal, úgy jelenleg is vetélkednünk kell egymással, hogy melyikünk tesz a hazának nagyobb szolgálatot. Azt mondom neked, hogy mindegy, akár sokat, akár keveset vitatkoztok a peloponnesosiaknak innen való eltávozásáról. Mert mint szemtanú állíthatom, hogy a korinthosiak és maga Eurybiades, még ha akarnának, sem hajózhatnának most el; az ellenség

ugyanis köröskörül bekerített bennünket. Menj be hát és jelentsd meg nekik e hírt.» — «Tanácsod kitünő, válaszolt Themistokles, és jó hírt hoztál. Mert aminek bekövetkeztét kívántam, azt magad mint szemtanú jössz jelenteni. Tudd meg, hogy az én buzdításomra történt, amit a médek tesznek. A görögök ugyanis szabad akaratból nem akartak hareba bocsátkozni; szükség volt tehát, hogy akaratom ellenére rászorítsam őket. Mint-hogy pedig jó hírrel jöttél, add nekik ezt tudtukra magad. Mert ha én mondom meg, azt hiszik majd, hogy hazudom, s nem győzőm meg őket, hogy így intézkednek a barbárok. Jer be hát, s jelentsd meg nekik magad, hogy milyen a helyzetük. Ha azután meggyőződ őket, nagyon jó lesz; ha pedig nem hiszik el, ránk nézve mind-egy. Mert ha, mint monddod, csakugyan minden oldalról körül vagyunk véve, nem fognak többé megszökni.»

HÁROMSOROS HAJÓ.

Erre Aristeides belépett; elmondta, hogy Aiginából jő, s hogy alig juthatott észrevétlenül az előre nyomuló ellenségnek keresztül, mert az egész görög tábor bekerítették Xerxesnek hajói. Tanácsolta tehát, hogy készüljenek a védelemre. Szavai után eltávozott, a vezérek között pedig újra veszekedés támadt, mert a többség nem adott hitelt a hírnek. Kételkedésük közepette érkezett meg egy szökevény tenosi háromsoros hajó, melynek Panaitios, Sosimenes fia, volt a kapitánya, s ez

elmondta a teljes valót. Ezen tette miatt vésték be Delphoiban a tripusra a tenosiaiak nevét is azok közé, kik a barbárokon győzelmet arattak.⁶ Ezzel a Salamis-hoz szökött hajóval, meg az előbb Artemisionnál átjött lemnosival a görögök tábora háromszáznyolevan hajóra szaporodott; mert két hajó hiányzott még ekkor e számból.

A görögök most már nem kételkedtek abban, amit a tenosiaiak beszéltek, és előkészületeket tettek a tengeri csatára. Hajnal hasadtakor összegyűjtötték a hajók legénységét, és Themistokles mindenekelőtt egy kiváló beszédet mondott, melyben szembe állította a nemes tulajdonságokat a hitványakkal, arra buzdította honfitársait, hogy a mennyire az ember természete és helyzete megengedi, válasszák a nemes utat. Beszéde befejezésekor felszólította őket, hogy szálljanak be a hajókba. A legénység tehát a hajókra vonult, s ekkor jött meg Aiginából a háromsoros hajó, mely az Aiakidákért vitorlázott vala el.⁷ Erre az egész görög hajóhad megindult, s alig hagyta el a partot, rögtön megtámadták a barbárok. A többi görögök már vissza akartak evezni és a hajókat a part felé vonni, midőn a Pallene községéhez tartozó Ameinias, egy athéni polgár, kitört a sorból, s egy hajót megtámadott. Minthogy a két hajó összekapott és nem válhatott el egymástól, a többiek is odarohantak Ameinias segítségére. Így kezdődött az athéniek állítása szerint a tengeri csata; viszont az aiginaiak szerint az Aiakidákért Aiginába vitorlázott hajó volt a kezdeményező. Azt is beszéli a hagyomány, hogy egy asszonyi alak jelent meg, és fennhangon, hogy az egész görög tábor meghallotta, ösztönözte őket a csatára, először is így szidalmazván

őket: «Oh szerencsétlenek! Meddig fogtok még visszafelé evezni?»

Az athéniakkal szemben a feníciaiak állottak hajóikkal (mert ők foglalták el az Eleusisra néző nyugati szárnyat), a lakedaimoniakkal szemben az iónok, kik a keleti oldalon a Peiraeus felé eső szárnyat alkották. Az iónok közül csak kevesen viselkedtek gyáván Themistokles felszólítása értelmében,⁸ a többség vitézül harcolt a csatában. S felsorolhatnám itt sok kapitánynak a nevét, kik görög hajókat elfogtak; de nem használok fel adataimat, csak Theomestort említem meg, Androdamas fiát, meg Phylakost, Histiaios fiát, kik mindketten samosiaiak valának. E kettőt pedig csak azért jegyzem föl, mert Theomestort ezen szolgálatáért tették a perzsák Samos kényurává; Phylakos pedig a király jötevői közé soroztatott és sok földet kapott ajándékba. A király jötevőjét perzsául orosangának hívják.⁹ Ezekre vonatkozólag tehát ez az igazság. A perzsa hajóknak nagy része elpusztult a salamisi csatában; részben az athéniak tették tönkre, részben az aiginaiak. Minthogy ugyanis a görögök szabályosan és rendben harcoltak, a barbárok küzdelmében pedig sem rend, sem tervszerűség nem mutatkozott: szükségkép olyannak kellett rájuk nézve az eredménynek lenni, amilyen volt. Pedig ezen a napon sokkal vitézebbül viselkedtek, mint Euboiánál. Xerxestől való félelmükben mindnyájan buzgók valának; mert mindegyik azt hitte, hogy őt nézi a király.

Hogy mikép harcoltak az egyes különböző népek a barbárok vagy a görögök részén, azt nem beszélhetem el határozott biztossággal; Artemisia azonban annyira kitüntette magát, hogy ezután még nagyobb tisztelet-

ben állott a király előtt.¹⁰ Midőn ugyanis a király hajóhadában nagy zavar támadt, ugyanakkor Artemisia hajóját egy athéni hajó vette üldözőbe; ő azonban nem tudván menekülni, minthogy előtte más szövetséges hajók állottak, s ő esett legközelebb az ellenséghez: olyanra határozta el magát, amit sikerült is véghezvinnie. Az athéniektől üldözve ugyanis a kalyndaiak egyik szövetséges hajóját támadta meg, melyen maga a kalyndaiak királya, Damasithymos is ott volt.¹¹ Vajjon már akkor volt-e valami viszálykodás közöttük, mikor még a Hellespontosnál valának, nem tudom megmondani, sem azt, vajjon előre föltett szándékból cselekedett-e így, avagy pusztá véletlenségből csapott-e össze a kalyndaiak hajójával. Amint pedig megtámadta és elmerítette, szerencséjéből kettős hasznót húzott. Mert az attikai hajó kapitánya¹² látván, hogy Artemisia bár emberek hajóját támadja meg: azt hitte, hogy vagy görög a hajója, vagy pedig a barbároktól elpártolva, a görögök részén harcol; ő tehát üldözésével felhagyott, s más hajók ellen fordult. Ilyetén módon Artemisia első sorban azt vívta ki, hogy megmenekült és nem veszett oda a csatában; másod sorban pedig avval, hogy övéit bajba döntötte, még nagyobb lett tisztelete Xerxes előtt. Mondják ugyanis, hogy a csatát szemlélő király észrevette a támadó hajót, s ekkor kíséretének egyik tagja így szólt: «Látod-e, Uram, mily bátran küzd ott Artemisia, s hogy az ellenség hajóját elmerítette? A király megkérdezte, hogy igazán Artemisia műve-e az; mire a kíséret abban a hiszemben, hogy ellenséges hajó pusztult el, azt felelte, hogy bizonyára, mert ismeri a hajónak jelvényét. Minden körülmény hozzájárult a hagyomány szerint szerencséjéhez, legin-

kább pedig az, hogy a kalyndai hajó legénységéből senki sem menekült meg, aki vádlója lehetett volna. Xerxes pedig, mint mondják, azt jegyezte meg feleletükre: «Embereim asszonyokká lettek, az asszonyok meg férfiakká.» Így nyilatkozott volna Xerxes a hagyomány szerint.

Az athéni Aristeides, Lysimachos fia, kiről nem rég mint igen derék emberről emlékeztem meg, a Salamis körül uralkodó zürzavarban következőkép cselekedett: magához vett egy csapat nehéz fegyverzetű athéni katonát, kik Salamis partja mentén voltak kirendelve és Psyttaleia szigetére vezette át. Ezek a kis szigeten levő perzsákat egy szálíg felkoncolták.

Amint a tengeri csatának vége volt, a görögök Salamishoz vonták mindazon hajóroncsokat, melyeket ott találtak és új csatára készültek. Azt hitték, hogy a király fel fogja használni megmaradt hajóit. Sok hajótöredéket a nyugati szél Attikának Koliás nevű partvidékén dobott ki,¹³ úgyhogy nem csupán Bakisnak és Musaiosnak jóslatai teljesedtek be, melyeket ezen tengeri csatára vonatkozólag adtak, hanem az a jóslat is, melyet Lysistratos, egy athéni jós, több évvel ezelőtt az e helyen kivetett hajótöredékekre vonatkozólag mondott, s melyet az összes görögök elfelejtettek. A jóslat így szólt:

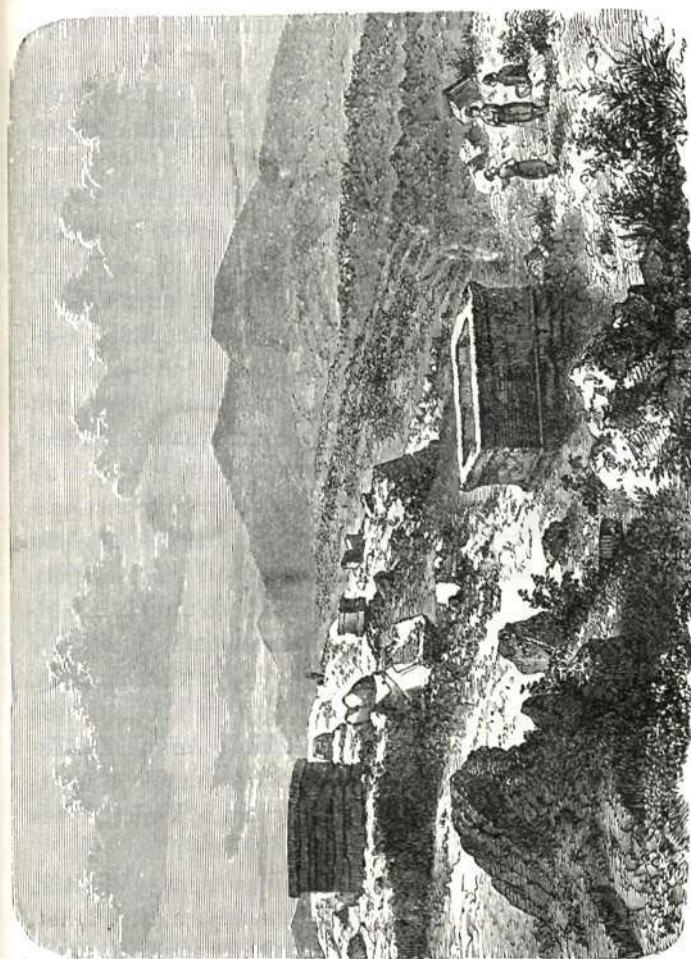
Koliás asszonyi majd evezőkkel főzik az árpát.

A király eltávozása után¹⁴ ennek is be kellett teljesednie.

XXVI.

A plataiai csata.

Midőn Mardonios meghallotta, hogy a görögök az éj folyamán visszavonultak,¹ és üresen látta a tért, maga elé idézte a larissai Thoraxot testvéreivel, Eurypylosszal és Thrasydeiosszal együtt, s így szólt hozzájuk: «Aleuas fiai! Ugyan mit mondotok, hogy elhagyottan látjátok e tért? Hiszen ti mint szomszédok azt állítottátok a lakedaimoniakról, hogy sohasem futnak a csatából, s hogy harcban a legvitézebb emberek. A minap is láttátok, mikép cserélték föl a helyüket, s ime most valamennyien elfutottak a mult éjjel. Ezzel pedig elárulták, hogy ha valóban vitéz férfiakkal kell megmérkőzniök, akkor mit sem érnek, s csak a görögök között tüntették ki magukat, akik szintén semmi emberek. De hát nektek, kik nem ismeritek a perzsákat, szívesen megbocsátok, ha dicséritek ezeket az embereket, akikről legalább tudtatok valamit. Annál inkább csodálkoztam azonban Artabazoson, hogy megijedt a lakedaimoniaktól, s félelmében a leghitványabb indítvánnyal állott elő, mely szerint szedjük föl a tábort és vonuljunk vissza Thebaiba, hogy azután ostrommal vegyenek körül bennünket. Ezt még majd megtudja tőlem a király; de erről majd máskor lesz szó. Ámde nem engedjük, hogy ők elmeneküljenek, s mindaddig üldöznünk kell őket, míg kézre nem kerítjük s bosszút nem állunk rajtuk mindazért, amit a perzsákon elkövettek.» E szavai után a perzsákat rohamban átvezette az Asoposon a görögök nyomában, mintha azok megszöktek volna; de csak a lakedaimoniak és tegeaiak ellen vezette seregét, mert a

PLATAIA VIDÉKE.

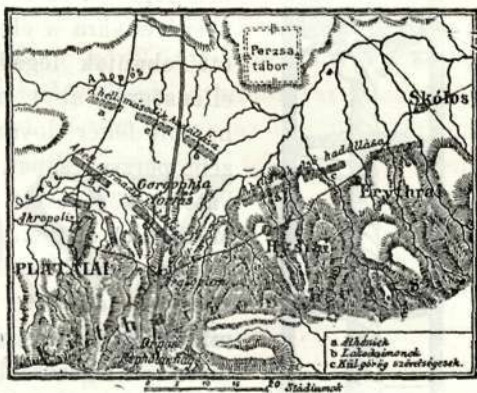

síkságra kanyarodó athénieket a dombok miatt nem látta. Midőn a barbárok többi csapatvezérei látták, hogy a perzsák a görögök üldözésére indultak, rögtön jelt adtak valamennyien, s amennyire birta a lábuk, minden rend és fegyelem nélkül utánuk rohantak. Ezek így zajongva és lármázva törtek előre, mintha rögtön tönkre tennék a görögöket.

De Pausanias, midőn a lovasság rátámadt, ezzel az izenettel küldött az athéniekhez egy lovast: «Athéni férfiak! Most, midőn a legnagyobb küzdelem vár ránk, mely dönteni fog Görögország szabadsága vagy szolgálása fölött, minket lakedaimoniakat és athénieket összes szövetségeseink cserben hagytak, s a mult éjjel elillantak. Mindazáltal eltökélt szándékunk, hogy mit tegyünk. Minden erőnkől védekezni fogunk és segíteni fogunk egymáson. Ha tehát titeket támad meg először a lovasság, nekünk és a tegeaiaknak kell benneteket segitenünk, kik sohasem voltunk hűtlenek a görög ügyhöz. Minthogy azonban egész erejével ránk csapott, legyetek igazságosak s jöjjetek védelmére annak a hadosztálynak, mely a legnagyobb veszedelembé jutott. De ha valamely kényszerhelyzet magatokat is visszatartana, hogy segítségünkre siessetek, küldjétek el legalább ijászeitokat; így is hálára köteleztek bennünket. Elismerjük, hogy a jelen háború alatt ti voltatok a legeslegbuzgóbbak; reméljük tehát, hogy ezt a kérésünket is meg fogjátok hallgatni.»

Amint az athéniek ezt az izenetet meghallották, segítségükre akartak menni, hogy amennyire csak lehet, védelmezzék őket. De alig indultak el, rájuk törtek a király ügye mellett harcoló görögök, akik ellenök voltak föllállítva; s annyira szorongatták őket, hogy

nem nyújthattak segítséget. Így hát a lakedaimoniak és tegeaiak (kik sohasem szakadtak el a lakedaimoniaktól) egyedül maradtak; s beleszámítva a könnyű fegyverzetűeket, az előbbieket ötvenezeren valának, tegeaiak pedig háromezeren. Midőn Mardoniosszal és seregével össze akartak csapni, áldozatot mutattak be; azonban a jelek nem voltak kedvezők, s egy ideig sok görög esett el, de még többen kaptak sebet. Mert a perzsák bástyát raktak össze pajzsaikból, s oly nagy nyílzáporral árasztották el a spártaiakat, hogy azok szorult helyzetbe jutottak.² Az áldozati jelek folyton kedvezőtlenek voltak, végre Pausanias föltekintett Herának

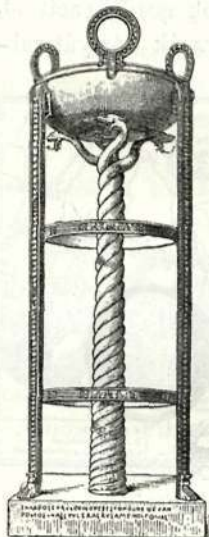
A PLATAIAI CSATATÉR.

plataiai szentélyére, s könyörgött hozzá, hogy ne hiúsuljanak meg reményeik.

Még mialatt ő így imádkozott, a tegeaiak a többieket megelőzve előre rohantak és a barbárokra törtek; a lakedaimoniaknak is mindjárt Pausanias imája után kedvező jeleket mutatott áldozatuk. Midőn ez végre megtörtént, maguk is a perzsák ellen vonultak; viszont a perzsák abbahagyván a nyilazást, támadólag közeledtek. A csata először a pajzsbástya körül folyt, s midőn ez összeomlott, erős viadal támadt Demeter szentélye

körül, mely sokáig tartott. Végre birokra került a dolog, mert a barbárok a görögök kezéből a dárdákat kicsavarták és összetörték. A perzsák nem állottak ugyan hátrább erőre és bátorságra nézve, de védtelenek és tapasztalatlanok voltak, s ügyesség tekintetében sem

vetélkedhettek ellenségeikkel. Majd egyenként, majd tizenként rohantak előre, néha többen, néha kevesebben tömörültek össze, úgy támadtak a spártaiakra s elvesztek. A görögök ott rohantak legádázabb hévvel az ellenségre, ahol maga Mardonios harcolt fehér lován, kit a legvitézebb perzsa csapat, ezer kiválasztott katona környezett. Amíg már most Mardonios életben volt, ezek is ellenállottak és védekezés közben sok lakeidaimoni embert felkoncoltak; de midőn Mardonios elesett, s a melléje kirendelt legerősebb csapat is elhullott, akkor a többiek is hátráltak a lakeidaimoniak elől és megszaladtak. Leginkább ártott nekik vértezetlen ruházatuk, mert nehéz fegyverzetűek ellen harcoltak, maguk pedig nem voltak ilyen fegyverrel ellátva.

A PLATAIAI GYŐZELEM
EMLÉKÉRE KÉSZÜLT
ARANY TRIPUS (ma Kon-
stantinápolyban).

Ekkor teljeseedett be a jóslat, mert Leonidas haláláért Mardonios lakolt meg.³ Pausanias pedig, a Kleombrotos fia és Anaxandrides unokája, a legszebb győzelmet vívta ki mindazok közül, amelyekről csak tudunk. Egyéb őseit már megemlítettem, mikor Leonidasról volt szó, mert törzsfájuk közös. Mardonioszt egy tekintélyes

spártai ember, Aeimnestos ölte meg, ki a méd háborúk után Stenykleros mellett háromszáz főnyi csapatával vívott csatát a messeneiek összes hadseregével szemben, mikoron háromszáz katonájával együtt maga is elesett.⁴ Midőn a lakedaimoniak Plataia mellett a perzsákat megszalasztották, ezek rendetlen futással menekültek táborukba és falbástyáik mögé, melyeket Thebai határában emeltek vala. Csodaszerűnek tartom, hogy bár a csata Demeter berke mellett történt, egyetlen egy perzsa sem hatolt a szentélybe, s nem itt veszték el, hanem a legtöbben a templom körül, föl nem szentelt földön estek el. S ha szabad valamit gyanítani az isteni dolgokat illetőleg, azt hiszem, maga az istennő nem fogadta be őket, mert Eleusisban felgyújtották szent templomát.

XXVII.

A mykaléi csata.

A görögök kedvező jeleket kapván, Delosból Samos felé irányították hajóikat, s midőn Kalamisához, Samosnak egyik helységéhez értek, Herának itten épült templomával szemben horgonyt vetettek és csatára készültek. Közeledésük hírére a perzsák a feníciai hajókat haza bocsátották, a többi hajókkal pedig szintén a szárazföldre höz vitorláztak; mert tanácsot tartva, elhatározták, hogy nem bocsátkoznak tengeri csatába, minthogy az ellenséggel szemben gyengéknek érezték magukat. A szárazföldre höz pedig azért hajóztak, hogy a Mykale mellett táborozó szárazföldi sereg oltalma alatt legyenek, mely Xerxes parancsára a többi seregtől visszamaradva őrizte Ioniát.

A sereg hatvanezer emberből állott, s Tigranes volt a vezére, ki minden perzsát fölülmúlt szépségével és nagyságával. A hajóskapitányok elhatározták, hogy ezen sereg oltalma alatt a hajókat partra vonják és védőbástyát építenek a hajók védelmére, mely egyszersmind nekik is menedékül fog szolgálni. E tanácskozásuk után elvitorláztak. Az Eumenisek temploma mellett elhaladván, Gaison és Skolopoëis nevű helységekhez értek, melyek Mykale mellett terülnek el.¹ Itt áll az eleusisi Demeternek egy temploma, melyet Philistos, Pasikles fia építtetett, mikoron Neileossal, Kodros fiával Ázsiába ment Miletos alapítása végett.² Ezen a helyen húzták partra a hajókat, s kövekből és fatörzsekből épült bástyákkal kerítették be. E célból kivágták a gyümölcsfákat, s karókat vertek a földbe a védőfal körül. Így készültek az ostromra és a győzelemre, mert erre a két eshetőségre számítottak.

Midőn a görögök megtudták, hogy a barbárok a szárazföldhöz vonultak, nagyon bosszankodtak elszökésükön, s zavarban voltak, mitévők legyenek, vajjon haza térjenek-e, avagy a Hellespontoshoz vitorlázzanak; végre elhatározták, hogy egyiket sem teszik, hanem ők is a szárazföldhöz hajóznak. Előkészületeket tettek tehát a tengeri csatára, szereztek hajólétrákat meg egyéb szükséges eszközöket és Mykaléhoz eveztek. Midőn a hajótábor közelébe jutottak, senki sem jött velök szemben; látták, hogy a hajókat a bástyafal mögé húzták föl, s a part mentében nagy szárazföldi sereg van csatarendbe állítva. Ekkor Leutykhides először a szárazföld mellé hajózott, s amennyire csak lehetett, a parthoz közeladvén, egy hirdető által a következő szöveget intézte az iónokhoz: «Ión férfiak, kik szavamat meghalljátok,

figyeljeteK arra, amit mondok, mert a perzsák semmit sem értenek beszédemből. Ha majd összecsapunk, mindenek előtt kiki gondoljon a szabadságra, azután pedig csatakiáltásunkra, mert Hebe lesz a jelszavunk. Ha valaki nem hallaná meg szavamat, tudja meg attól, aki meghallotta.» Leutykhidesnek ezen intézkedésével ugyanaz vala célja, mint Themistoklesnek Artemision mellett. Mert vagy nem hallják meg szavait a barbárok, s ő az iónokat elpártolásra bírja; vagy pedig a perzsáknak besúgják a dolgot, s a görögöket gyanusakká teszik előttük.³

Leutykhidesnek ezen felszólítása után a görögök következőkép intézkedtek; hajóikat a parthoz vonva, kiszállottak és csatarendben állottak föl. Midőn a perzsák észrevették, hogy a görögök csatára készülnek és az iónokat fölbátorították, először is a samosiakat fosztották meg fegyvereiktől, mert gyanakodtak rájuk, hogy hazafias érzületűek. A samosiak ugyanis a barbárok hajóin hozzájuk érkezett athéni hadi foglyokat, kiket Xerxesnek katonái Attikában elfogtak vala, kiváltották és mindennel ellátva visszaküldték Athénbe. Erős gyanú élt tehát bennök a samosiak ellen, hogy Xerxesnek ötszáz ellenségéért váltságdíjat fizettek. A miletosiakat pedig azon hegysszorosok őrizetére rendelték ki, melyek a Mykale magaslataira vezetnek, mert ők ismerték legjobban a vidéket; tényleg azonban azért intézkedtek így, hogy a miletosiak távol legyenek a tábortól. Ilyetén módon biztosították magukat a perzsák az iónokkal szemben, akikről legalább sejtették, hogy ha szerét tehetik, föllázadnak ellenük; maguk pedig pajzsaikból védőbástyát raktak össze.

Miután a görögök mindennel elkészültek, a barbá-

rok ellen vonultak. Menetközben egy hír vonult végig az egész táboron, s egy hirdető pálcát láttak heverni a tengerparton. A hír pedig az volt, hogy a görögök Boiotiában legyőzték Mardonios seregét. Sok jel elárulja az isteni gondviselést, mert különben hogyan történhetett volna, hogy bár a plataiai és a mykaléi csata ugyanegy napra esett,⁴ mégis megtudták a hírt az e vidéken levő görögök, úgyhogy a sereg sokkal nagyobb bátorságot kapott, s bátrabban kockáztatta életét. Az is különös véletlen volt, hogy mind a két csatát az eleusisi Demeter szentélye körül vívták. Mert a plataiai csata, mint már fentebb említettem, a Demeter szentélye mellett történt, s Mykale mellett is ugyanígy kellett a dolognak megesnie. A hír, hogy a görögök Pausanias vezérlete alatt győzelmet arattak, ép jókor érkezett ide, mert a plataiai csata délelőtt történt, a mykaléi pedig este felé. Hogy a két csata ugyanazon hónapnak ugyanazon napjára esett, azt a kutatások rövid idő múlva kiderítették. De mielőtt a hír hozzájuk hatolt volna, félelemben voltak, nem annyira maguk, mint inkább honfitársaik miatt, hogy Görögország vereséget szenvedhetne Mardoniostól. Midőn tehát meghallották a hírt, valamivel buzgóbban és gyorsabban nyomultak elő. A görögök és a barbárok egyaránt hévvel mentek a csatába, mert a szigetek és a Hellespontos birtoka forogtak kockán. Az athéniek és a mellékük beosztott csapatok, melyek a hadsereg felét alkották, a part mentében és sík területen törtek előre, a lakedaimoniak és a velők sorakozó népek pedig vízmósásokon és dombokon. Mialatt a lakedaimoniak még a kerülő úton valának, addig az athéniek a másik szárnyon már vívták a csatát. Amíg már most a perzsák pajzsbástyaája szilárdan ál-

lott, addig védték magukat és bátran küzdöttek a csatában. De az athéniek és a szomszéd csapatok, hogy az egész az ő művök legyen, s ne a lakedaimoniaké, egymást buzdítva, lelkesebben fogtak a dologhoz, s ekkor már máskép alakultak a viszonyok. A pajzsbástyát ugyanis áttörték, s tömegesen a perzsáknak estek, kik ugyan helyt álltak és sokáig védelmezték magukat, végre azonban védőbástyájuk mögé futottak. De az athéniek, korinthosiaiak, sikyoniak és troizeniek (mert ezek következtek egymás után) nyomban követték őket, s velök együtt törtek be a táborba. Miután így a bástyát is bevették, a barbárok többé nem állottak ellen, hanem a perzsák kivételével mindnyájan futásnak eredtek, míg a kis csapatra leolvadt perzsák még mindig küzdöttek a táborba toluló görögök ellen. A perzsa vezérek közül kettő megfutott, kettő pedig elesett; Artayntes és Ithamitres, a hajóhad vezérei, megmenekültek, Mardontes és a szárazföldi hadsereg vezére, Tigranes, a csatatéren veszett el.

Még mialatt a perzsák küzdöttek, a lakedaimoniak is megérkeztek társaikkal, kik azután a többivel végeztek. Maguknak a görögöknek is sok halottjuk volt itt, különösen a sikyoniaknak, kiknek vezére, Perilaos is elesett. A samosiaiak, kik a méd táborban katonáskodtak, de fegyvereiktől meg voltak fosztva, midőn a csata kezdetén látták, hogy a győzelem kétséges, minden lehetőt elkövettek, hogy hasznára legyenek honfitársaikkal. A többi iónok pedig a samosiaiak példáját látván, maguk is odahagyták a perzsákat és a barbárokra törtek. A miletosiaiaknak az volt a feladatuk, hogy a perzsák biztonsága végett őrizzék az utakat, hogy azután, ha olyan csapás érné őket, amilyen valóban érte is, kalau-

zolja őket és a Mykale csúcsaira meneküljenek. E célból voltak tehát a miletosiaiak kirendelve, meg azért is, hogy távol legyenek a tábortól és ne szítsanak lázadást. De ők a parancssal ellenkezőleg jártak el, mert a menekülő perzsákat olyan utakon kalauzolták, melyek ép ellenségeikhez vitték vissza, végre pedig felkoncolásuk közben legdühösebb ellenségeiknek bizonyultak. Így lázadt föl Ionia másodizben a perzsák ellen.⁵

Ebben a csatában a görögök között leginkább az athéniek tüntették ki magukat, közöttük pedig Hermolykos, Euthoinos fia, birkózásban és ökölharcban kiváló férfiú. Ez a Hermolykos később az athéniek és karystosiai közt kitört háborúban esett el, még pedig Kyrnos mellett karystosi területen; sírja pedig a Geraistos közelében van.⁶ Az athéniek után a korinthosiaiak, troizeniek és sikyoniak váltak ki a csatában.

XXVIII.

Herodotos művének vége. — Kyros egy bölcs mondása.

Sestos fölakasztott kormányzójának,¹ Artajktesnek a nagyapja volt az az Artembares, ki oly tanácsot adott a perzsáknak, melyet ők szívesen fogadtak s a következő szavakkal terjesztettek Kyros elé: «Minthogy Zeus Astyagest megbuktatta és a főhatalmat a perzsákra, az emberek közül pedig te reád ruházta, óh Kyros, rajta! hagyjuk el ezt a földet, amelyen lakunk, úgy is kicsiny és zord, s költözzünk át egy jobb vidékre. Sok ilyen van a szomszédban, sok van távolabb is; s ha egy ilyet megszerzünk, még jobban megcsodálnak az

emberek. Illő is, hogy uralkodó³ nép ilyet tegyen ; mert mikor kínálkozik majd erre szebb alkalom, mint most, midőn sok népnek és egész Ázsiának mi vagyunk az urai?» Kyros meghallgatta beszédüket, s bár nem helyeselte a tervet, mégis megengedte, hogy végrehajtsák ; azonban figyelmeztette őket, hogy vigyázzanak, mert nem ők lesznek ezután az urak, hanem mások lesznek az uraik ; gazdag vidéken az emberek el szoktak puhulni, s nincs olyan ország, melynek bámulatos termékenysége mellett háborúban bátrak lennének a lakosai.³ A perzsák így meggyőzve, eltávoztak ; látták, hogy Kyros bölesebb, mint ők, s inkább akartak urak lenni természetlen földön, semmint gazdag síkságon másoknak szolgái.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MAGYARÁZÓ JEGYZETEK.

I. FEJEZET.

1. Herodotos nem akar a különböző mithikus hagyományokkal foglalkozni, mert a kutatások nem vezetnének eredményre.

2. Ez Kroisos volt, a gazdag lydiai király, ki az ázsiai partvidék görög lakosait fönnhatósága alá hajtotta.

3. A vallásos megadás, mely a szerencse forgandóságába belenyugszik, a történetíró művében nagyon gyakran megnyilvánul.

II. FEJEZET.

1. Alyattes, Lydia királya, 57 évig (Kr. e. 617—560) uralkodott, Kroisos 14 évig (560—546).

2. A szigetlakók itt az Aegæi-tenger szigeteinek lakosai.

3. Biast, a Mykale-hegyfoka mellett fekvő Priene városából, és Pittakost, aki Lesbos szigetén Mytilene kényura volt, a hét görög bölcset közé számították. (A hét görög bölcset: a lindosi *Kleobulos*, a korinthusi *Periandros*, a mytilenéi *Pittakos*, a prienéi *Bias*, a miletosi *Thales*, a spártai *Khilon* és az athéni *Solon*.) E párbeszéd, mely a híres királyt görög bölccsel hozza össze, bizonyára népies hagyományon alapul, mert Pittakos már 10 évvel Kroisos trónrajutása előtt halt meg. De az valószínű, hogy Kroisos a szigetlakókat nem támatta meg.

4. «A lydiaiak fiai» maguk a lydiaiak; a kifejezés ósrégi származásukat jelzi.

5. Kroisos és Solon sohasem látták egymást, mert Solon mint az 594. évnék arkhonja vagy legkésőbb 591-ben írta meg törvényeit, s Her. szerint ezután nyomban elutazott Athénből. Csakhogy Amasis 570-ben, Kroisos pedig 560-ban jutott csak trónra. Így tehát ez a párbeszéd sem hiteles, s valószínűleg a Solon alakjához fűződő mithoszokhoz tartozik. Annál nagyobb azonban erkölcsi jelentősége, mert benne a görög világnézet tükröződik vissza.

6. Eleusis a legalkalmasabb csatatér volt az athéniek és szomszédjaik, a megaraiak számára, akik Solon idejében sokszor vívtak elkeseredett harcot Salamis birtokáért.

7. A nagy megtiszteltetés bizonyára az volt, hogy Tellost, akit különben nem ismerünk, hőrozként tisztelték és sírjánál évenként áldozatot végeztek.

8. Az anyának Kydippe volt a neve; mint Hera pannőjének okvetlenül jelen kellett lennie az ünnepen.

9. Hera temploma Argos és Mykene között állott, s a 45 stadiumnyi út ($= 8\frac{1}{3}$ km, mert 1 stadium $= 184.98$ m.) annál nehezebb volt, mert az út folyton emelkedett.

10. A görögök a hold járása szerint 12 hónapra osztották az évet, melynek így csak 354 napja volt. Solon ezért minden *harmadik* évben egy 30 napos szökőhónapot illesztett a naptárba. Herodotos tévesen minden *második* évre vesz föl egy szökőhónapot, s így számítása hibás. Ő 360 napos évet vesz alapul, bár tudja, hogy a solaris év $365\frac{1}{4}$ nappól áll (II. 4.); midőn tehát 70 évre 26,250 napot vesz föl, nem veszi észre, hogy így egy évre 375 nap esnék. A tévedés talán úgy keletkezett, hogy az átlagos 360 napos évhez számította a szökőhónapot, nem pedig a 354 napos holdévhez.

III. FEJEZET.

1. Thales a görög filozófiai tudomány egyik megalapítója, egyike a hét görög bölcsnek.

2. Az Euxeinós-tenger (latinul: pontus Euxinus) a mai

Fekete-tenger, s partja mellett feküdt egy benyuló félszigeten Sinope, a miletosiak viruló gyarmatvárosa.

3. Telmessos nevű helység volt Pisidiában, Kariában és Lykiában; itt ez utóbbi van értve (ma: Makri), melynek alapítója, Telmessos, Apollonnak volt a fia, tehát apjától örökölte jóstehetségét.

4. Hermos két forrása közül a keleti a Dindymon hegyén (ma: Muraddagh) eredt, hol a phrygiai Kybele istenanyát Dindymene néven tisztelték.

5. A mardusok nomád módon éltek, s Kyrosnak hűséges követői voltak hadmenetében.

IV. FEJEZET.

1. Arion, híres költő és zenész, Lesbos szigetén, Methymnaiban született, de a költők régi szokása szerint vándoréletet élt. A hagyomány szerint ő adott művészi alakot a dithyrambus-dalnak, melyet Dionysos ünnepén 50 emberből álló kar adott elő.

2. Periandros, a hét görög bölcs egyike, K. e. 625—585-ig uralkodott.

3. Tainaron, a mai Cap Matapan, Peloponnesos déli hegyfoka.

4. A költők ünnepi ruhája rendszeren biborszínű köpeny volt.

V. FEJEZET.

1. Astyages a méd birodalom utolsó királya. Bukását Herodotos perzsa néphagyomány alapján adja elő, melynek semmi történeti alapja nincs; Mandane is aligha történeti alak.

2. Az ékiratok szerint ez a Kambyzes a perzsa dynastia őseinek, Akhaimenesnek dédunokája; fiának, Kyrosnak sikerült lerázni a méd igát és megalapította birodalmában a perzsa hegemoniát. (Kr. e. 559.) Így tehát kétséges, vajjon Kyros vérrokona volt-e Astyagesnek.

3. «A király szeme» annak a tisztviselőnek volt a neve, ki az egész birodalom kormányzatán felügyeletet gyakorolt és személyesen tett jelentést urának.

4. Ugyanily mithikus vonás, hogy Romulust farkas, Parist medve táplálta a vadonban. A kutya különben Ahuramazda szent állatja, mint a farkas is Mars istené.

VI. FEJEZET.

1. A perzsák a legfőbb istent (Zeust) *Ahuramazdának* hívták, s igen tiszta szertartásokkal tisztelték. Herodotos téved, midőn azt írja, hogy nevével az égi kört jelezték, mert a perzsák ezt is Ahuramazda művének tartották.

2. Urania (Aphrodite) keleti befolyás következtében lett görög istennő; ő az ég és föld anyja, kit a népek különböző alakban imádtak. Az assyriaiaknál Mylitta a neve, *Bel* isten felesége, tehát az istenek anyja; a feníciaiaknál Astarte, a skytháknál Argimpasa a neve; a perzsáknál nem *Mitra* néven imádták, mert ez a perzsa napisten, hanem *Ardiviçurának*.

3. A tiara a perzsák nemzeti fejviselete, s magas vázsövény volt.

4. A görögök a perzsa papokat általában mágusoknak hívták; a név eredetileg egy előkelő méd törzset jelölt.

5. A görögök a csemegét az ebéd végén *egy* fogásként tálalták föl; a perzsák viszont minden fogás után kisebb adagokban ették, tehát nem a jóllakás eszközünek tartották, hanem az étkezés kellemes kiegészítő részének.

VII. FEJEZET.

1. Kyros, mint a trónjától megfosztott Astyages utóda, a médek királya is volt. Herodotos különben gyakran a perzsákat is jelöli e néven.

2. Kyros 529-ben halt meg, Dareios tehát, Her. sze-

rint, 549-ben született. Rokona Kyrosnak, mert mindkettő Akhaimenes ivadéka volt.

3. Herodotos a maga világnézete igazolását látta e hagyományban, azért fogadta el. Xenophon szerint Kyros öreg korában, ágyban halt meg; Ktesias szerint a derbikusok földjén harcolt, s bár győzött, sebe következtében mégis a csatatéren halt meg. Herodotos felfogása már azért is valószínűtlen, mert Kyros holttestét Pasargadaiban temették el, és sírját Aristobulos, Nagy Sándor hadvezére még látta.

VIII. FEJEZET.

1. A szántott Egyiptom a Nilus középfolyásának vidéke, ellentétben a delta mocsaraival.

2. Ma sincs e vidéken sokféle betegség; leggyakoribb a tifusz, dysenteria és trachoma (egyiptomi szembetegség).

3. Az emlékek szerint Egyiptomban termelt ugyan szőlő, de azért a feníciaiak és görögök sok bort szállítottak az országba, mert az előkelők csak bort ittak, viszont a szegényeknek az olcsóbb árpabor, vagyis a sör volt az italuk. Ma azonban Egyiptom tényleg nem természet szőlőt.

4. A körülhordott szoborkép valószínűleg Osiris istent ábrázolta. Az ország felfogása szerint a derék ember a másvilágon Osiris istennel egyesül; azért tettek a múmiákhoz Osiris-szobrocskákat, minőket ma múzeumokban nagy számban láthatni.

5. Feniciában, Kypros szigetén s a kelet más vidékein forró nyáron vagy ősz elején a nők megölték Aphrodite kedvesének, a vadkantól megölt Adonisnak halálát, akinek Lydiában és Phrygiában Atyis, Mysiában Hylas, máshol ismét más volt a neve. A több napig tartó ünnepen ábrázolták az isten eltűnését, holttestének megtalálását és eltemetését. A gyászdal refrainja: *ailenu* (= jaj nekünk) adta meg a dal nevét, melyet a görögök rosszul értelmezvén, a dalt és az elhalt ifjút Linosnak nevezték el. A Linos-dal Homeros

Iliasában (XVIII, 570) már aratódal. Az egész ünnep lefolyása az ifjú természet halálát jelképezte, amint azt a nap heve vagy a kasza pengéje megöli. Az egyiptomi *Maneros* szintén egy dálnak a refrainja (ma-n-hra=jer hozzám, azaz: térj vissza), mellyel Isis meghalt férjét, Osirist siratta.

6. Ez az «egyetlen» dal valamely népdal-motivum, mert az egyiptomiaknak egyébként igen sok vallásos daluk volt.

7. A titkos szertartásoknak azért orphikus a jelzőjük, mert a görög hagyomány szerint Orpheus volt a megalapítójuk; bakkhikusak pedig azért, mert Dionysos élettörténetét (az ifjú természet halálát és feltámadását) adták bennök elő. E misztériumok Kr. e. a VII. században terjedtek el, s kétségtelen, hogy egyiptomi hatás is nyilatkozik bennök. A szertartások főleg a lélek eredetét, halhatatlanságát, vándorlását és tisztulását ábrázolták, s a beavatottak életét aszketikus szabályokkal korlátozták. E misztériumokat Herodotos Pythagoras tanaival hozza összefüggésbe, de nem tudjuk, miért. E nagy filozófus tanítványai Alsó-Itáliában bizonyos erkölcsi és politikai közösségben éltek, mely azonban nem volt vallásos jellegű.

8. Minden hónapnak megvolt a külön védő istene, szintúgy a 30 nap mindegyike külön isten védelme alatt állott. Az első nap Tothnak, a második Horusnak, a harmadik Osirisnak volt szentelve.

9. Herodotos a külföldi isteneket rendesen görög istenek nevével jelöli.

10. Gazdagabb családok földalatti vagy sziklába vájt díszes sírkamrákat készítettek; a királyok piramisokat emeltek sírjaik fölé.

IX. FEJEZET.

1. Sesostris a XIX. dynastiához tartozó II. vagy nagy Rhameses, kit a nép Sesturának hívott. Kr. e. 1388-tól 1322-ig uralkodott. Diadalmasan bejárta Palæstinát, Syriát,

Kis-Azsiát a thrákokig és a skythákig, s mindenünnen rab-szolgákat hajtott Egyiptomba. Ezután nagy építkezésekhez fogott.

2. Tényleg azért csatornáztatta Sesostris Egyiptomot, hogy a föld termékenységet fejlessze.

3. A biblia szerint (Mózes könyve I. 47, 24) az egyiptomi nép jövedelmének ötödrészét szolgáltatta be a királynak.

X. FEJEZET.

1. Rhampsinitos neve a műemlékeken Ramessu, s a XX. dynastiának tizenkét tagja viselte. Akit itt Herodotos említ, az a legrégibbek egyike volt. A piramis-építő királyok: Kheops, Khephren és Mykerinos, nem voltak Rhampsinitos utódai, hanem elődei, mert a IV. dynastiának (Kr. e. 3124—2840) a tagjai, s Herodotos mégis a XX. dynastia után beszél róluk. A tévedés valószínűleg onnan eredt, hogy Her.-nak a vezetők előbb Memphis nevezetességeit mutatták meg, s előbb beszéltek a velök összefüggő dynastiákról, csak azután tértek át a piramisokra, melyek Memphistől nyolc km.-re Gizeh falu mellett vannak. Herodotos tehát a hézagok közlések alapján két királycsoportot különböztet meg: az egyik Memphis emlékeivel, a másik a piramisokkal örököltette meg nevét. Ami Kheopsot illeti (neve az emlékeken Khufu, a hosszúhajú), róla Herodotos a papok közlései alapján hamis képet kapott. Elfoglalta a sinai félszigetet, s nemcsak vallástalan nem volt, hanem Isisnek hatalmas templomot építtetett.

2. E bevésett alakok a hieroglif betűk.

3. A legnagyobb piramisban a király és királyné sírboltján kívül egy földalatti sírboltot is találtak, száz lábnyi mélységben a piramis alatt. De még ez is magasabb 36 lábbal a Nilus felszínénél, s így lehetetlen, hogy a Nilustól csatorna vezetett ide.

4. Nyolc plethron = 800 görög láb. Ujabb pontos mére-

tek szerint a piramis alapoldalának hossza 756 láb (226·80 méter), magassága pedig 604 láb (181·20 méter).

5. Midőn tehát a piramist fölépítették, a lépcsőzeteket simára faragott kövekkel úgy töltötték ki fölülről lefelé, hogy külső oldala egészen sima lett.

6. Jellemző példa, hogy a tolmácsok mennyire túlozták Her. előtt a valót, melyet neki nem volt módjában kikutatni. 1600 ezüst talentum értéke kb. 8.700,000 korona.

XI. FEJEZET.

1. Apries (Kr. e. 589—570) szerencsétlen hadjáratai miatt vesztette el trónját, s az egyiptomiak Amasist tették meg királyukká (570—526). Ez Apriest legyőzte, s kezdetben udvarában tartotta, de az egyiptomiak kikövetelték és haragjukban megfojtották. A saisi járás a delta területén volt.

2. Görög városokban a piac 10—12 óra körül telt meg, s ezt az időpontot Herodotos rendesen így jelöli meg.

3. Athene itt a saisi Neith istennő, aki tulajdonkép Isis egyik változata, mert az ő templomában is mutatták Osiris sírját, s itt is megünnepelték az istennő szenvedéseit. Az előcsarnok az egyiptomi szentély egyik lényeges része, s néha több is épült különböző irányokban a templom körül. Rajta át a belső udvarba jutott az ember, s csak azután a tulajdonképeni előcsarnokon keresztül a templomba. A külső előcsarnokok előtt gyakran óriási szobrok vagy sphinxek hosszú sora állott. Az egyiptomi férfi-sphinxszel szemben a görög sphinxnek női feje volt.

4. Egy rőf = $46\frac{1}{4}$ cm.

5. Egy pigon = 20 ujj = $\frac{4}{5}$ rőf.

6. Solon nem vehette át Amasis törvényét, mert előbb élt, mint az egyiptomi király; de a törvényt, melyre Her. céloz, ismerjük. A különböző források Solonnak, Drakonnak és Peisistratosnak tulajdonítják. Plutarkhos szerint Drakon halállal sújtotta azokat, akik nem tudtak jövedelmet

kimutatni; Solon e törvényt enyhítette, s ez még Demosthenes idejében is fönállott.

7. Naukratis a saisi járásban feküdt, a Nilus kanobosi ága mellett, közel a tengerhez.

XII. FEJEZET.

1. Samos szigetének hírneves kényura valószínűleg előkelő családból származott és bőkezűségével nagy pártot gyűjtött maga köré. Az uralmat egy Hera-ünnepen ragadta magához, amikor testvérei, Syloson és Pantagnotos, a fegyvertelen polgárokat lemészárolták, ő maga pedig a várost vette ostrom alá. Uralma 11 évig (Kr. e. 532—522) tartott és nagyon áldásos volt. Buzgón pártfogolta a tudományt és művészetet; Anakreon és Ibykos költők, Demokedes, a híres orvos, udvarában éltek, nyilvános könyvtárt alapított, a várost szép épületekkel díszítette. Mindjárt uralma elején barátságot kötött Amasis egyiptomi királlyal, s nagy hajóhada egy időre visszatartotta a perzsa terjeszkedést a görög vizeken.

2. Amasis levelének nincs történeti hitele, mert teljesen görög világnézet nyilatkozik benne (1. Solon és Kroisos párbeszédét a II. fejezetben).

3. Theodoros kiváló építész volt; Rhoikosszal együtt neki tulajdonították az ércöntés feltalálását, s a vésőművészetben is kitűnt; Polykrates korában már nem élt, s így a királynak kára pótolhatatlan volt.

4. Sardis itt a lydiai satrapiát jelzi, melynek Magnesia volt a székhelye.

5. Daskyleion a Propontis mellett a phrygiai satrapiának volt a székhelye.

6. Anakreon Polykrates halála után Hipparchos hívására Athénbe költözött és késő vénségében halt meg.

7. Ez a Maiandros lett Polykrates halála után Samos kényura.

8. E syrakusai kényurak Gelon és Hieron (Kr. e. 484—467), akik rendkívül fényes udvart tartottak, művészetet és tudományt pártoltak, s udvarukban éltek huzamos ideig Aiskhylos, Pindaros, Simonides, Bakkhylides.

XIII. FEJEZET.

1. Kyros fiának, Kambysesnek halála után (Kr. e. 522) a méd mágusok a király elhalt öccséhez, Smerdishez igen hasonló mágust ültettek a trónra. A csalás azonban kiderült; hét perzsa főúr az ál-Smerdis ellen összeesküdött, s a királyi palotába rontván, az uralkodót a mágusokkal együtt megölték. Az itt leírt tanácskozás bizonyára nem úgy folyt le, amint Herodotos leírja, mert teljesen görög viszonyokat tételez föl, s a *legelső* nyoma ama vitáknak, melyek a görög társadalomban a különféle államformák jó és rossz vonásai fölött elhangzottak. Ámde nem lehet kétségbevonni Herodotos állítását, hogy a perzsák a trón betöltése ügyében tanácskozhattak. Az iráni nemesek feudális arisztokraciát alkottak; voltak kiváltságaik, melyek bizonyos függetlenséget biztosítottak számukra, s egy olyan zsarnok halála után, aminő Kambyses volt, nagyon valószínű, hogy a főurak a kormányhoz való viszonyukról, tehát bizonyos tekintetben a kormányformáról is vitatkoztak.

2. Oligarchia alatt itt nem a nemesek uralmának elhajult formája van értve, hanem szószerint: a kevesek (=nemesek) uralma. Az arisztokraczia szót mint terminust e fogalomra csak Aristoteles óta használják.

3. Dareios beszéde idáig teljesen görög viszonyokat tükröztet vissza, mert az oligarchiától a kényurasághoz vezető átmenet görög államokban volt csupán észlelhető. Athénben Peisistratos, Megarában Theagenes ép a Dareios által leírt módon lettek kényurakká. Az pedig, hogy a rakoncátlan tömeg uralma rosszak szövetségét idézi elő, mely mindaddig garázdálkodik, míg egy kiváló ember meg nem buktatja, s

ezért királynak tűnik fel a nép szemében: olyan helyzet, a minőt Herodotos Athénben figyelhetett meg. A rosszak szövetsége alatt valószínűleg Kleon és a demagógok vannak értve; az a kiváló ember pedig, ki a tömeget fékezi, s ennélfogva oly nagy tekintélyt szerez magának, nem más, mint Perikles, akit ellenségei tényleg vádoltak, hogy kényúr akar lenni.

4. Ez Kyros, aki a perzsa hegemoniát megalapította.

5. Otanes talán annak köszönhette különleges helyzetét, hogy leánya, Phaidime, előbb Kambyesnek, majd Dareiosnak volt a felesége; unokáját később Xerxes vette nőül.

6. Bizonyára népies mondát közöl itt Herodotos. A lónak mint a napisten (Mithras) szent állatjának nyerítése augurium gyanánt szerepel. Az egész hagyomány csak Dareios uralmának jogosultságát akarja igazolni, mert az ő lova nyerített először, igaz, hogy lovászáának furfangja következtében; de Dareios nem szorult e cselre, mert Achaimenes utódként törvényes örökös volt.

XIV. FEJEZET.

1. Dareios trónralépése után nagy közigazgatási reformokat honosított meg birodalmában, azután folytatta Kyros és Kambyes hódító politikáját s a skythák ellen vonult. Herodotos skytha névvel azt a nomád népcsaládot jelöli, mely a Kaspi-tenger, a Mæotis, a Fekete-tenger és az alsó Duna északi partjaitól kezdve fölfelé bejárta nyájaival és sátra népével a vidéket. Maga a történetíró nem hatolt be mélyen e földterületen, hanem a Fekete-tenger környékén járva, rendkívül érdeklődött a skythák eredete, földjük, éghajlatuk, vallásuk, szokásaik és egyéb viszonyaik iránt. Mielőtt tehát Dareios skytha hadjáratáról szólna, szokása szerint ezekről beszél.

2. A skythák, úgy látszik, főleg az elemeket imádták. Hestia a tűz istene, Zeus az ég (vagy a levegő), Poseidon a

víz, Apollon a nap, Aphrodite Urania a hold, Ares valószínűleg a kard. Neki meg Heraklesnek Herodotos nem közli skytha nevét; talán nem is volt, mert sem elemek, sem csillagok képviselői. A «királyi skythák» a Tanais (Don), Borysthenes (Dnyeper) meg a Mæotis partjai között lakó népnek a neve; ez pedig, mint vízparti nép, Poseidonnak is áldozott.

3. A rőzsehalmaz méreteit Herodotos emberei bizonyára túlozták; ő maga illet aligha látott. A kardot nemcsak a skythák, hanem a nomád mongol népek egyáltalán imádták. Egy régi író, Ammianus Marcellinus, így szól a korabeli alánokról és hunokról: *Nec templum apud eos visitur aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni potest, sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus eumque ut Martem regionum, quas circumeircant, præsulem verecundius colunt.*

4. Anakharsis a hagyomány szerint Solon kortársa volt s Athént meglátogatván, vele barátságot kötött. Kyzikos ión gyarmatváros volt a Propontis mellett, s így jutott ide Kybele kis-ázsiai istentisztelete.

5. Hylaia (= erdős vidék) a Dnyeper torkolatától nyugatra eső félsziget a Pontus északi részében. E félsziget déli részéből kinyúló földnyelvnek «Akhilles futása» volt a neve, s itt az Ilias hőjét nagy tiszteletben tartották. Ma e földnyelv több kisebb szigetre szakadt.

6. Istria (ma: Istere) a mai Dobrudsában, Kuszten-dse mellett a tengerparton feküdt, körülbelül 92 kilométerre a Dunának Szt.-György-ágától.

7. A borystheneiták városa az a gazdag telep, melyet Her. a közeli Borysthenesről nevezett el; másképp Olbia (= boldog város) a neve. A miletosiaiak alapították Kr. e. 655-ben, s az ókorban ép oly élénk kereskedőhely volt, mint ma Odessa, mely a régi Olbia romjaitól nem nagy távolságra kszik.

8. Sitalkes, Teres fia, a thrákok királya volt. Birodal

mát atyja, Teres, Dareios skytha hadjárata után alapította meg. Sitalkes 424-ben halt meg, tehát Herodotos kortársa volt.

XV. FEJEZET.

1. A skythák tehát még nem tartották lejártnak a hatvan napi határidőt, pedig Her. szerint Dareios addig már száznál több napot töltött skytha földön. A nagy perzsa sereg az Istrostól a Maëotísig 20 nap alatt érhetett el csupán (IV. 11), innen a sauromaták földjén át a Tanaisig (= Don) 18 nap alatt (IV, 21), a budinusok erdősegein és a pusztaságon át 7 nap alatt (IV, 123), a skytha föld északi határai mentén az agathyrusokig 20 nap alatt; azután ismét délfele fordultak.

2. Miltiades, a későbbi marathoni győző, ekkor Dareiosot volt kénytelen mint a Khersonesos ura követni.

3. Tényleg erős demokratikus eszméáramlatok voltak ebben az időben Görögországban. Körülbelül ez időtájt lépett föl Kleisthenes is reformjaival.

4. E hagyomány nagyon valószínűtlen. Az iónok aligha merték lebontani a hidat; de az bizonyos, hogy inogtak, s hogy Dareios nagy veszedelembé jutott volna, ha az iónok cserben hagyják.

XVI. FEJEZET.

1. Aristagoras Naxos sikertelen ostroma miatt kellemetlen helyzetbe és nagy pénzzavarba jutott. Hogy tehát bajától szabaduljon, Miletost lázadásra akarta bírni a perzsa fönnhatóság ellen. Ezért hatalmas szövetségeseket keresett, s alattvalóit lekötelezendő, uralmáról lemondott s más görög városokat is megszabadított a kényszerűségtől. Végre átkelt Görögországba, s előbb Spártát, majd Athént igyekezett tervének meggyerni.

2. Kleomenes 520-ban lett király, tehát körülbelül 20 évvel az ión lázadás (Kr. e. 499) előtt. Athén ellensége

lévén, teljes erejével küzdött a demokratikus eszmék érvényesülése ellen.

3. Az első térképet a hagyomány szerint a miletosi Anaximandros készítette.

4. Viszont a dór katona sisakot, mellvértet, nagy pajzsot, lábpáncélt, hosszú dárdát és rövid kardot viselt.

5. Ez a Gorgo később Leonidashoz ment nőül.

6. Ez a szám talán túlzott. Plutarkhos szerint Athénnek Perikles korában csak 19,000 polgára volt; Thukydides a peloponnesosi háború elején a fegyveres polgárokat a zsellérekkel és szövetségesekkel együtt 29,000-re becsüli. Lehetséges azonban, hogy abban az időben, melyről itt Her. beszél, a polgárok száma 30,000 volt. Ugyanis Kleisthenes igen sok zsellért és fölszabadult rabszolgát vett föl a polgárok közé, s csak később apadt le számuk a sok gyarmatvállalat következtében. Csupán Amphipolisba 10,000 athéni polgár és szövetséges nép vándorolt ki 465-ben, s Perikles politikája az volt, hogy a szegényebb lakosságot újabb gyarmattelepítés által nagyobb vagyonhoz segítse.

XVII. FEJEZET.

1. Kleomenes halála után az aiginaiak bepörölték Spártában királytársát, Leutykhidest, visszakövetelvén tíz előkelő polgártársukat, kiket a két spártai király kezesekül elhurcolt és Athénben hagyott letétben. Leutykhides úgy egyezett meg az aiginaikkal, hogy velük együtt Athénbe megy és visszakéri a letétet.

2. Ioniát a lydiai és perzsa betörések folyton zaklatták; a miletosi ember ugyanis Kroisosnak és Kyrosnak volt a kortársa.

3. Vagyis esküt fog tenni, hogy ő nem kapott letétet.

4. Az Eskü fia a bosszú, mely nyomon éri a hamisan esküvőt.

5. Görög felfogás szerint nincs nagyobb csapás, mint a család kipusztulása. Az apák így nem részesülnek halotti

tiszteletben, a családi istenek elpusztulnak, a tűzhely ki-alszik, az egész nemzetség emléke kivész.

6. Ilyen mondások bizonyítják, hogy Apollon jóshelye Görögországnak erkölcostanítója volt.

XVIII. FEJEZET.

1. Herodotos nem közli az athéni sereg számát; egyéb forrásaink szerint nem volt nagyobb 9—10,000 katonánál.

2. A polemarkhos (hadfő) rangra a harmadik archon, s Kleisthenes reformja előtt ép úgy volt a hadsereg feje, mint régente a király. Kallimakhos a marathoni csatában (Kr. e. 490) azt a királyi jogot élvezte, hogy ő volt a job-bik szárnynak a vezére. Később a polemarkhosnak nem volt katonai teendője; csupán a zsellérek és idegenek pereiben bíráskodott s a háborúban elesettek temetéséről intézkedett. Kleisthenes reformja óta nem választották a tisztviselőket, hanem a jelöltek neveit egy urnába dobták, s akinek neve egy másik urnából kihúzott fehér babszemmel egyszerre került ki, az lett a megválasztott.

3. Harmodios és Aristogeiton meg akarták Athént sza-badítani a Peisistratidák kényuralmától, de csak Hippar-khost ölhatték meg, Hippias elmenekült. Mindazáltal halá-luk után hőroszi tiszteletben részesültek. Ők is Aphidnaiból (egy Marathontól északra fekvő attikai községből) származ-tak, s így Kallimakhos kettős joggal versenyezhet velök dicsőségben.

4. Minden hadvezér csak egy napig volt a tábor feje, azután más váltotta fel.

5. A sakák Baktria északkeleti részén laktak; a perzsa táborban ők voltak a legjobb katonák.

6. Kyngeiros Aiskhylos testvére volt. Maga a költő is résztvett a csatában.

7. A perzsák Euboa szigetén Eretria lakosságát rab-szolgákká tették és Aiglaia szigetére (a mai Myrtói-tenger

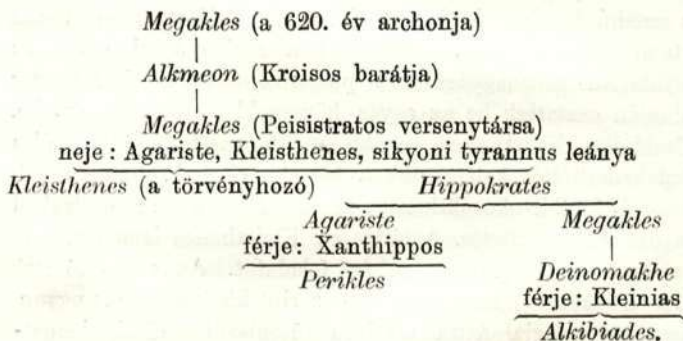
bejáratához) hurcolták, hogy a háború végeztével magukkal vigyék. Sunion Attika délkeleti hegyfoka. Az Alkmeonidák családja nagyon gazdag és hatalmas volt Athénben; belőle származott Kleisthenes és Perikles is (l. a köv. fejezetet).

8. A Kynosarges nevű gymnasium Athéntől keletre a Lykabettos déli lábánál épült.

9. A görögök szerették halottaik számát csekélynek feltüntetni. Plataia mellett, hol 70,000 katonájuk harcolt, 759 emberük veszett csak el. A peloponnesosi háborúban Brasidas csak *hét* embert veszített el Amphipolisnál; a korinthusi csatában is csak *nyolc* lakoniai katona esett el. A marathoni csata 192 halottját a csatatéren elégették, hamvaikat közös sírba helyezték, melyet oszlopokkal kerítettek be s költői epigrammákkal díszítettek. E tumulus még ma is látható Marathon síkján, s újabb ásatások napvilágra hozták e tiszteletreméltó csontok maradványait.

XIX. FEJEZET.

1. Alkmeon családfája, amennyire megszerkeszthetjük, a következő:

2. Agariste házasságának itt következő története epikus színezetű és sok khronologiai ellenmondás van benne. Való-

szinű, hogy költők is megénekelték e nászt, s Herodotos belőlük merítette anyagát.

3. Pheidon, Argos kényura, az argosi szövetség összes városait hatalmába kerítette; minthogy azonban Kr. e. 750 körül élt, Kleisthenes pedig 570-ben már meghalt, Pheidon fia, Leokedes, nem lehetett Agariste kérője; szintúgy Males, Titormos testvére sem, mert ez csak 520 körül élt.

4. Kypselos családja egy századon át uralkodott Korinthosban.

5. Az athéni Kleisthenes koráig Attika négy törzsre oszlott: *Geleontes* (valószínűleg a nemes földbirtokosok), *Aigikoreis* (a hegyekben lakó kecskepásztorok), *Argadeis* (a városi kézművesek) és *Hopletes* (katonák). E különböző foglalkozású és külön-külön vidékeken lakó törzsek között nagy érdekellentétek voltak, melyeket Kleisthenes nagyszabású reformja megszüntetett, s így tulajdonképen ő volt Athén későbbi hegemoniájának megalapítója. Igen sok zsellért és felszabadult rabszolgát vett föl a polgárok közé; de hogy a régi polgárok érzületét ne sértse, kik a jövevényeket a régi törzsfelosztásban nem túrték volna meg, a Pythiát vette munkatársul. A jósnő száz héroszt nevezett meg, kik közül a sorshúzás tíz védő héroszt jelölt ki az újonnan szervezett 10 új törzs számára. Már most a régi családi kötelékek érintetlen meghagyásával a polgárok *territorialis* rendszer alapján osztattak be az egyes községekbe, összesen százba. Csakhogy Kleisthenes tovább ment, mert különben újra érdekellentétek keletkeztek volna hegyilakók, tenger mellékiek és földbirtokosok között, amint ez régebben Peisistratos is uralomra segítette. A lángeszű Kleisthenes igen egyszerű módon oldotta meg e nehéz feladatot. Az egyes törzsek (10—10 község) nem helyzetük szerint különültek el; ugyanazon törzs tagjai Attikának igen különböző vidékein lakhattak. Ő az országot három vidékre osztotta: fővárosra, bennföldre és tenger mellékre. Mindegyike 10 részre, úgynevezett *trittyszekre* szakadt, összesen harmincra, melyek mindegyike

három vagy négy községet foglalt magában. Végre minden három trititys (egy fővárosi, egy bennföldi és egy tenger-melléki) sorshúzás útján egy törzssé egyesült. Egy ilyen törzs tehát egyesített magában régi nemeseket és új polgárokat, a legkülönbözőbb vidékeken lakó és legellentétesebb érdekű embereket. Az egységes haza eszméje végleg diadal-maskodott a partikularis érdekek fölött.

6. Xanthipposnak, a mykaléi csata hősének fia, Perikles, Herodotosnak személyes ismerőse és valószínűleg barátja volt. Annál finomabb a dicséret finom mérséklete, hogy csak egy szó jelzi Perikles nagyságát, de ez a szó epikus naivságával meghatározható.

XX. FEJEZET.

1. Xerxes, Dareios fia, hosszas készülődés után hadseregével Görögország ellen indult, s midőn Thrakiának Doriskos nevű tengerparti városához ért, seregét megszámláltatta. Herodotos vagy perzsa forrásból merített, vagy a görög hagyomány túlozta az ellenfél erejét. Mert abban az időben aligha lehetett élelmezni 1.700,000 gyalogost, 80,000 lovast, akiket 1200 háromsoros és 3000 kisebb hajó követett a vizeken. Xerxes a hadi szemle után szóba állott Demaratosszal, aki régebben Kleomenesszel egyidejűleg Spárta királya volt, de társa fondorlattal megfosztotta trónjától. Minthogy pedig ezután is bosszantották kétes származása miatt, Spártából megszökött, s Dareios udvarában új otthonra talált. Itt élt ő a királyi ház tanácsosa gyanánt, s most is Xerxes kíséretében volt. Párbeszédükben mesterileg állítja szembe Herodotos a perzsa és görög világnézetet.

2. Xerxes tréfásan ama spártai szokásra céloz, mely szerint a spártai király nyilvános étkezés alkalmával kétszer annyit kapott, mint más.

XXI. FEJEZET.

1. Görögországban nem volt kasztrendszer, de azért némely városokban papi, orvosi vagy hirdető állás apáról-fiúra szállott.

2. Ez a Hydarnes a mágus ellen föllázadt hét perzsa főúr egyikének fia volt, akit szintén Hydarnesnek hívtak.

XXII. FEJEZET.

1. Herodotos e helyen erkölcsi kötelességének tartja, hogy kellőleg méltassa Athén érdemeit. A peloponnesosi háború kitörése előtt ugyanis, amikor e részletet írta, irigység, bosszú és félelem minden vádat összehordott az athéniak ellen, s régi érdemeiket is kétségbe vonták. Viszont az athéniak mindig büszkén hivatkoztak a perzsa háborúban kifejtett működésükre.

2. Isthmos a korinthusi földszoros, melyet 1893 óta csatorna szel át. Már Julius Cæsar tervezte e csatornát; végre is magyar ember: Türr István tábornok fáradozása teremtetten meg.

3. Ez célzás arra, hogy Syria, vagyis inkább Assyria használta először a harci szekereket, s tőle vette át a perzsa nép.

4. Kekrops vára az athéni akropolis, melyet Kekrops telepített be, s ezért Kekropiának is nevezték. A Kithairon hegye Attika északi határa Delphoi irányában.

5. Tritogeneia Pallas Athene istennő egyik jelzője, aki itt Athén védőistene gyanánt szerepel.

6. Themistokles 493-ban archon volt, s ekkor kezdte építtetni a Peiræus-kikötőt; vitézül harcolt a marathoni csatában; 482-ben sikerült a népet Aristeides ellen fölizgatnia, aki 10 évre számkivetésbe ment, s azóta Themisthokles mint hadvezér Athén legbefolyásosabb államférfia lett. Hero-

dotos nem nagyon kedveli, s minden vádat elhisz, melyet ellene hallott.

7. Ez komoly terv volt, s az itáliai Sirist tartották erre a legalkalmasabb vidéknek.

XXIII. FEJEZET.

1. Phokis és Lokris rögtön a perzsáké lett volna, ha a görögök odahagyják a szorost.

2. Ütközet előtt a spártaiak megfésülködtek, hajukat koszorúkkal övezték, mintha ünnepi menetre indulnának.

3. Demaratosra vonatkozólag l. a XX. fej. 1. jegyzetét.

4. A kissiaiak Susa környékének valának lakói.

5. E 10,000 emberből álló hadtestnek azért volt «halhatatlan» a jelzője, mert mihelyt egy kidőlt, rögtön más lépett helyébe, s így létszáma mindig teljes volt.

6. Ephialtes később Thessaliába menekült honfitársai elől, akik díjat tűztek ki fejére, s végre is erőszakos halállal mult ki.

7. Asopos itt nem a boiotiai folyó, mely a plataiai síkon vonul végig, hanem hegyi patak, mely az Oitából ered, az ókorban a malisi öbölbe szakadt, ma pedig a Sperkheios folyóba torkollik.

8. Leonidas hamvait 40 év múlva, Kr. e. 440-ben Spártába vitték és sírját nagy emlékoszloppal jelölték meg. Erre volt vésve a 300 vitéznek a neve, s itt olvasta azokat Herodotos.

9. Keosi Simonides, korának legkiválóbb lírikus költője (Kr. e. 556—468), írta állítólag mind a három sírverset.

XXIV. FEJEZET.

1. Herodotos előbb felsorolta azokat a városokat, melyek hajókat küldöttek Salamishoz. Összesen 378 háromsoros hajó gyűlt össze, melyek közül 180 athéni volt.

2. Eurybiades a spártaiak vezére volt, egyszersmind az egész hajóhad fővezére.

3. Mert a lakosság Themistokles indítványára elköltözött.

4. Kalliades tényleg a 480—479. évben volt archon. Xerxes tavasszal indult el Sardisból, s a salamiszi csata szeptember vége felé történt. Napját nem tudjuk biztosan.

5. E szentély az akropolison állott és Athene temploma volt, az úgynevezett Erekhtheion.

6. Az Areiopagos halma tényleg alkalmas hely volt az ostromlók számára, mert az akropolistól alig 130 m. távolság választja el. A mithosz szerint itt mentették föl Orestest az anyagyilkosság bűne alól, s az athéniek e híres ítélettel fűzték össze legfőbb bíróságuk eredetét és székhelyét.

7. Vagyis az akropolis északi oldalán, mert a kapuk a nyugati oldalon voltak, ahova szelíd lejtő vezetett föl.

8. Aglauros, Kekrops leánya, a mithosz szerint, ledobta magát az akropolisról. Szentélye az északi oldalon volt, közel Pan barlangjához. Ma is látható e barlangszerű nyílás a sziklában.

XXV. FEJEZET.

1. Athén elpusztítása után Xerxes a phaleroni kikötőnél összegyűlt hajóraját Salamis felé rendelte, abban a reményben, hogy jelenlétében hajóskatonái vitézebbül fognak harcolni, mint Euboia északi hegyfokánál, Artemisionnál, hol ép a thermopylai csata napján a görögök sikeresen harcoltak hajóikon.

2. A Skironi-út a Megarától fölfelé a Skiron-sziklák mentében a Geraneia nyergére, innen erős lejtéssel szűk úton és meredek sziklák tövében le az Isthmoshoz vezetett. A mithosz szerint Skiron, a gonosz rabló csinálta, s a róla nevezett szikláról az utasokat a tengerbe taszította, mígnem Theseus vele is hasonló módon bánt el. Ma is használják e hegyi utat, vasút is megy rajta, s neve a rossz talajnak megfelelőleg «rossz lépcső».

3. E védő bástyának, mely csak a 479. év nyarán lett

kész, ma is láthatók romjai. Eredetileg 7066 méter volt a hossza, s később is védelmül szolgált a gallusok, szlávok és törökök betörései ellen. Utoljára a velenceiek restaurálták 1696-ban.

4. Keos itt nem az Attikától délkeletre fekvő Kyklad-sziget, hanem Salamis keleti oldalának egy része. Kynosura (= kutyafark) Salamis keleti nyúlványa. Munychia kis félsziget a Peiraeus és Phaleron között, Psyttaleiával szemben.

5. Bakisnak tulajdonított régi jóslatokkal főleg a peloponnesosi háború kezdetén izgattak a demagógok és csalók, úgyhogy gondolkodó emberek a jóslatokban kételkedni kezdtek. Herodotos naiv lelke tiltakozott a felvilágosodottak kételkedő szavai ellen, s nem vette észre a jóslatokkal űzött visszaéléseket.

6. Tenos az Aegæi-tenger szigete Delos és Andros közt. Az itt említett tripuszt a plataiai csata után Pausanias ajánlotta föl Apollonnak, s némileg megcsonkítva még ma is megvan Konstantinápolyban. A salamisai és plataiai csatában résztvevő görög városok nevei vannak rávésve, s a felírat ma is olvasható.

7. A görögök egy háromsoros hajót küldöttek Aiginába, hogy hozza el az Aiakidák (Aiakos, Peleus, Akhilleus, Telamon és Aias) szobrait; azt hitték, hogy így e hősi szellemek támogatni fogják őket a csatában.

8. Herodotos a VIII. könyv 22. fejezetében elbeszélte, hogy mikor a görögök Artemisiontól Salamishoz hajóztak, Themistokles a kétségtelenül utánuk siető perzsa hajóhad iónjainak megnyerése végett egy partmenti sziklára a következő felíratot vésette: «Ión férfiak! Nem vagytok igazságosak, ha apáitok (t. i. az athéniek) ellen harcoltok és Görögországot le akarjátok igázni. Tartsatok inkább velünk. Ám ha ezt nem tehetitek, járjatok el úgy, mint az imént (t. i. az artemisioni csatában): ne vegyetek részt a harcban ellenünk, s kérjétek meg a káriaiakat is, hogy úgy viselkedjenek, mint ti. Ha pedig ez sem lehetséges és na-

gyobb kényszer nyom benneteket, semhogy elpártolhatnátok: legyetek legalább gyávák, ha majd összecsapunk, s emlékeztetek meg, hogy tőlünk származtok, s hogy eredetileg ti miattatok vontuk magunkra a barbárok gyűlöletét».

9. Ha egy görög állam külföldi embert nagyon meg akart tisztelni, jótevőjének nevezte. Perzsiában is ez volt talán a szokás, sőt bejegyezték a hivatalos krónikába (Esther könyve VI. 1.).

10. Herodotos Artemisiáról, szülővárosának királynőjéről mindig magasztalólag beszél.

11. Kalynda káriai város volt, hajói tehát a perzsa táborban szolgáltak.

12. E hajóskapitány a derék Ameinias volt.

13. Kolias Phalerontól délre vagy húsz stadiumnyira feküdt egy keskeny földnyelven, hol Aphrodite temploma állott.

14. Xerxes pár nap múlva Boiotián, Thessalián és Thraikián át haza vonult Perzsiába; de Mardonioszt egy nagy sereg élén Görögországban hagyta.

XXVI. FEJEZET.

1. A görögök tizenkét napig védő állást foglaltak el a boiotiai Asopos folyó mellett, de a perzsa lovasság folytonos támadása elől délnyugatra vonultak Plataia város felé, a Kithairon legalacsonyabb dombjaira.

2. A perzsák valószínűleg összes pajzsaitak úgy rakták össze, hogy védve legyenek a görögök hosszú lándzsáitól. E bástya mögül röptették nyílait az ellenségre; de ha ez a pajzsbástyát áttörte, nem tudtak védekezni.

3. Herodotos elbeszélte (XVIII. 114), hogy a lakedaimoniak a Pythia tanácsára Leonidas haláláért elégtételt követeltek Xerxestől, s ez mosolyogva Mardoniosra mutatott, hogy majd neki gondja lesz rá.

4. Stenykleros Messenia északkeleti részében feküdt,

Ithome hegyétől északra. Az itt említett csata a harmadik messeniai háború idején történt.

XXVII. FEJEZET.

1. Gaison és Skolopoëis a Mykale-hegyfok déli lábánál elterülő városok voltak.

2: A hagyomány szerint Kodros athéni királynak két fia, Medon és Neileos (vagy Neleus), trónviszályba elegyedtek, s Medon került ki győztesnek. Neileos erre odahagyta Attikát; az iónok, kiket az akhaiaiak Peloponnesosból kikergettek, hozzá csatlakoztak, s Kis-Ázsiába átkelven, megalapították Miletost.

3. Lásd a XXV. fejezet 8. jegyzetét.

4. A napot nem tudjuk pontosan. A két csata a 479. év nyarának vége felé történt.

5. Az első lázadást a miletosi Aristagoras szervezte 499-ben.

6. A Geraistos Euboia szigetének délkeleti hegyfoka.

XXVIII. FEJEZET.

1. Az athéniek 478-ban elfoglalták a Hellespontos mellett fekvő Sestost, kormányzóját pedig felakasztották.

2. Herodotos tudatosan Kyros mondásával fejezi be művét, s anekdotikus módon szövi be az okulást, melyet Kyrostól Xerxesig a perzsák történetéből vonhatni.

TARTALOM.

Előszó — — — — —	Lap 3
Herodotos élete és műve — — — — —	5

Szemelvények.

I. Herodotos megjelöli művének célját (I. 1—5.) — —	17
II. Kroisos hatalma. — Solon látogatása (I. 26—33.) —	18
III. Kroisos bukása (I. 71, 75—87.) — — — — —	23
IV. Arion sorsa (I. 23—24.) — — — — —	33
V. Kyros ifjúsága (I. 107—122.) — — — — —	35
VI. Perzsa szokások (I. 131—138.) — — — — —	44
VII. Kyros halála (I. 204—214.) — — — — —	48
VIII. Egyiptomi szokások (II. 77—90.) — — — — —	54
IX. Sesostris, egyiptomi király (II. 108—109.) — — —	59
X. Kheops piramisa (II. 124—125.) — — — — —	60
XI. Amasis, egyiptomi király (II. 172—176, 178.) — —	63
XII. Polykrates szerencséje és halála (III. 39—43, 120— 125.) — — — — —	66
XIII. A hét perzsa főúr tanácskozása (III. 80—83.) — —	71
XIV. Skytha szokások. — Anakharsis és Skylas (IV. 59— 71, 73—80.) — — — — —	75
XV. Dareios hadmenete a skythák ellen (IV. 126—141.)	86
XVI. Aristagoras Spártában és Athénben (V. 49—51, 97.)	94
XVII. A Pythia erkölcsi tanítása (VI. 86.) — — — — —	97
XVIII. A marathoni csata (VI. 109—117.) — — — — —	99
XIX. Az Alkmeonidák. — Kleisthenes lakomája (VI. 125—131.) — — — — —	103
XX. Xerxes és Demaratos párbeszéde (VII. 101—105.)	107
XXI. Két spártai férfiú Xerxesnél (VII. 134—137.) — —	111
XXII. Athén érdeme. Themistokles (VII. 138—143.) — —	113
XXIII. A thermopylai csata (VII. 207—213, 217—228.) —	117

	<i>Lap</i>
XXIV. A görög hajóhad Salamisnál. — Athén pusztulása (VIII. 49—53.) — — — — —	126
XXV. A salamiszi csata (VIII. 70—71, 74—88, 95—96.)	129
XXVI. A plataiai csata (IX. 58—65.) — — — — —	138
XXVII. A mykaléi csata (IX. 96—105.) — — — — —	143
XXVIII. Herodotos művének vége. — Kyros egy bölcs mondása (IX. 122.) — — — — —	148
Magyarázó jegyzetek — — — — —	150

Képek és térképvázlatok.

1. Herodotos mellképe — — — — —	8
2. A régi Sardis vidéke — — — — —	25
3. Kroisos a máglyán — — — — —	32
4. Kyros domborművének arcképe — — — — —	49
5. Kyros sírja Pasargadaiban — — — — —	53
6. Múmia és koporsója — — — — —	57
7. Kheops piramisának átmetszete — — — — —	61
8. Ötvenevezős hajó — — — — —	67
9. Skythák egy ezüst vázán — — — — —	77
10. Dareiosnak sziklába faragott arcképe — — — — —	87
11. Dareios sírja — — — — —	91
12. A marathoni csatátér — — — — —	101
13. Xerxes persepolisi palotája — — — — —	109
14. Thermopylai vidéke — — — — —	121
15. Athén és Salamis vidéke — — — — —	127
16. A salamiszi csatátér — — — — —	131
17. Háromsoros hajó — — — — —	133
18. Plataiai vidéke — — — — —	139
19. A plataiai csatátér — — — — —	141
20. A plataiai győzelem tripusa — — — — —	142

36. KISFALUDY K. Csalódások. Vigjáték négy felvonásban. Magyarázta Dr. Szigetvári Iván. II. kiad. 60 f
37. CICERONIS de Imperio Gnaei Pompei oratio ad Quirites. Pro lege Manilia. Magy. Zsámboki Gyula. IV. kiadás. 1 K 20 f
38. HORATIUS FLACCUS ad Pisones de arte poetica című leveléhez előkészület. Irta Simon Péter. 1 K 40 f
39. VÖRÖSMARTY MIHÁLY. A két szomszédvár. Magyarázta Vozári Gyula. Negyedik javított kiadás. 1 K
40. GOETHE. Egmont. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Bauer Simon. 1 K 20 f
41. CZUCZOR GERGELY. Botond. Regényes költői elbeszélés. Magyarázta Vozári Gyula. 80 f
42. LESSING G. E., Minna von Barnhelm oder das Soldatenglück. Lustspiel. Magy. Dr. Heinrich Gusztáv. Harmadik kiadás. 1 K 50 f
43. CICERONAK I. II. és XIV. Philippikája. Magy. Jánosi Boldizsár. 1 K
44. SCHILLER. Die Braut von Messina. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Bauer Simon. 1 K
45. RACINE. Athalie. Tragédia. Magyarázta Gärtner Henrik. 1 K
46. PÁZMÁNY válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szótárral. Szerk. Bellaagh Aladár. 1 K 20 f
47. GYULAIP. emlékbeszédei. 1 K 40 f
48. KÁLDI válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. 2 K
49. Nemes urfi. Olaszból fordította Faludi F. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. 1 K 20 f
50. SHAKSPERE-SZÁSZ K. Macbeth. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Péterfy Jenő. II. kiad. 1 K 40 f
51. CICERONIS Pro. P. Sestio Oratio. Magyarázta Dr. Cserép József. 80 f
52. PÁZMÁNY kalauzának I. és II. könyve. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Antal. 1 K 20 f
53. CICERONIS pro P. sulla oratio. Magyarázta Dr. Cserép József. 60 f
54. Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből. Szerk. Dr. Zlinszky Aladár. II. kiad. 2 K
55. MOLIÈRE. L'avare. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Bauer S. 1 K
56. VÖRÖSMARTY MIHÁLY. Csongor és Tünde. Színjáték. Magyarázta Torkos László. Második kiadás. 1 K 50 f
57. VÖRÖSMARTY MIHÁLY Cserhá-lomja. Magy. Pintér Kálmán. 60 f
58. LIVIUS római történetéből vett szemelvények. A köztársaság első százada és a II. pún háború. Szerkesztette és magyarázta Kalmár Elek. 11 térképpel és 35 rajzzal. IV. kiad. 3 K 20 f
59. EURIPIDES. Iphigenia Taurisban. Fordította és magyarázta Kempf József. II. kiadás 1 K 20 f
60. HEBEL J. P. Das Schatzkästlein. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Kemény Ferencz. 80 f
61. SALLUSTI CRISPI Bellum Jugurthinum. Magy. Dr. Hiltich Ödön. Második kiadás. 1 K
62. SOPHOKLES-CSIKY. Elektra. Tragédia. Magyarázta Dr. Losonczy Lajos. II. kiad. 1 K 20 f
63. HOMEROS. Szemelvények az Odysseióból. Kiadta és magyarázta Kempf József. II. kiad. 2 K 40 f
64. SHAKESPERE-PETŐFI. Coriolanus. Magyarázta Szigetvári I. 1 K 20 f
65. KISFALUDY K. Irene Szomorújáték 5 felvonásb. Magy. Vozári Gyula 1 K
66. TACITUS Annaleséből szemelvények. Magy. Dr. Schmidt Attila. II. kiad. 1 K 20 f
67. VERGILIUS Aeneiséből vett szemelvények. Kiadta és magyarázta Dr. Cserép József. III. kiad. 2 K
68. Anthologia latina. Szemelvények a római lyrikus és didaktikus költészetből. Szerk. Csengeri János. 2 K
69. HOMEROS. Szemelvények az Iliásból. Kiadta és magyarázta Kempf József. II. kiadás 2 K 80 f
70. CORNELIUS NEPOS BÓL latin olvasókönyv. Szerkesztette Roseth Arnold. II. kiadás. 1 K 40 f

61. CICERONIS pro A. Licinio Archia poeta oratio ad iudices. Magyarázta *Kapossy Lucán.* III. kiad. 60 f
62. GYULAI PÁL. Vörösmarty életrajza. VI. kiad. 2 K 40 f
63. PLATON-szemelvények. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Simon József S. II.* kiadás. 2 K 40 f
64. OVIDIUS-szemelvények. (Tristia, Metamorphoses, Fasti.) Magyarázta *Csengeri János.* V. kiad. 2 K
65. CAESAR C. Julius. Szemelvények Commentarii de bello gallico című művéből. Magyarázta *Hilttrich Ödön.* II. kiad. 2 K
66. PHAEDRI Augusti Liberti Fabularum Aesopiarum libri Quinque. Magyarázta *Szabó Gy. Iván.* 80 f
67. ARANY balladái. Magy. *Greguss A.* Harmadik kiadás. 1 K 50 f
68. CURTIUS-szemelvények. Magy. és szó-tárral ellátta *Roseth Arnold.* I. kiadás. 1 K 60 f
69. ERDÉLYI JÁNOS kritikáiból és tanulmányaiból szemelvények. Kiadta *Erdélyi Pál.* 2 K 40 f
70. HORATIUS FLACCUS költeményeiből szemelvények. Magy. *Cserép József.* 2 K 60 f
71. ZRINYI MIKLÓS. Szigeti veszedelem Magy. *Endrei Ákos.* II. kiad. 2 K
72. HERODOTOS tört. művéből szemelvények. Fordította és magy. *Geréb József.* IV. kiad. 1 K 80 f
73. SCHILLER. Die Jungfrau von Orleans. Romantische Tragödie. Kiadta és magyarázta *Faith Mátyás.* Egy térképpel. 1 K 20 f
74. Görög lyrai anthologia. Készítette *Sarudy Gy.* 2 K 50 f
75. HORATIUS-szemelvények. Magyarázta *Wirth Gyula.* II. kiad. 3 K 50 f
76. JÓKAI MÓR. Kedves atyafiak. Magy. *Dr. Vajda Gyula.* II. kiad. 1 K 20 f
77. KÖLCSEY FERENCZ válogatott szónoklatai. Bevezetéssel és magy. ellátta *Endrei Ákos.* 1 K 20 f
78. CICERO negyedik beszéde Verres ellen. De signis. Iskolai használatra kiadta és magyarázta *Zsámboki Gyula.* 1 K 20 f
79. Szemelvények a kurucvilág költészetéből. Szerk. *Loósz István.* 1 K 50 f
80. CICERO bölcseseti műveiből. Kiválogatta és magyarázta *Dr. Boross Gábor.* 1 K 60 f
81. CICERO negyedik beszéde Verres ellen. A műtárgyakról. Fordította *Zsámboki Gyula.* 90 f
82. Szemelvények a magyar épikusokból és történetírókból. Szerkesztette *Toncs Gusztáv.* 2 K
83. XENOPHON nagyobb elbeszélő műveiből szemelvény. Szerk. és magyarázatokkal kísérté *L. Keczer Géza.* 1 térképpel és több ábrával 3 K
84. Szemelvények Chamisso, Uhland, Heine és Lenau költeményeiből. Szerk. és jegyz. ellátta *Osztie József.* 1 K
85. DEÁK FERENCZ és HERTELENDY KÁROLY két követjelentése az 1832/36. és 1839/40-ik országgyűlésről. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Ferenczy Zoltán* 1 K 60 f
86. VÖRÖSMARTY MIHÁLY. Zalán futása. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Erdélyi Pál.* Tizenkettedik kiadás. 1 K 60 f
87. Szemelvények a magyar klasszikus iskola költőiből. Szerkesztette *Toncs Gusztáv.* Görögpótló tankönyv a gimnáz. VI. oszt. sz. 1 K 80 f
88. Szemelvények Herodotos történeti munkájából. Magy. *Vietorisz József.* Számos szövegképpel és egy történeti térképpel. 1 K 50 f
89. Szemelvények Salamon Ferenc munkáiból. Kiadta *Angyal Dávid.* 2 K
90. ARANY JÁNOS. Toldi estéje. Költői elbeszélés. Magyarázta *Lehr Albert.* 3 K 60 f
91. DEMOSTHENES beszéde Ktesiphon mellett a koszorú ügyben. Ford. és jegyzetekkel ellátta *Bölcskei Lajos és Schäffer Mihály.* 1 K
92. MIKSZÁTH KÁLMÁN válogatott elbeszélései. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Dr. Miklós Elemér.* 1 K 20 f
93. GOETHE. Egmont. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Barta Mór.* 1 K 50 f
94. Szemelvények a magyar történetírókból és szónokokból. Szerkesztették *Toncs Gusztáv és Loósz István.* 3 K 50 f

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

